

Byens offentlige rum

7. seminar, juni 1992

Gammel Dok

Dansk Byplanlaboratorium

Byplanhistoriske Noter **27**

INDHOLD

VELKOMST	3
<i>Arkitekt Vibeke Dalgas</i>	
DET OFFENTLIGE RUMMET – DEN GEMENSAMME VÆRLDEN	5
<i>Arkitekt Johan Mårtelius</i>	
DET OFFENTLIGE RUM I KØBSTÆDERNE FØR DET INDUSTRIELLE GENNEMBRUD	13
Rummenes form og brug – og lidt om baggrunden herfor <i>Museumsinspektør Poul Strømstad</i>	
BYENS OFFENTLIGE RUM 1860-1920	25
<i>Mag. art. Poul Tuxen</i>	
MODERNISMENS OG FUNKTIONALISMENS BYRUM 1920-1950	33
Nye byplanidealer og ny byplanpraksis. <i>Arkitekt Elith Juul Møller</i>	
DEN BESVÆRLIGE URBANITET	41
Offentlige rum i bymidterne og forstæderne har forskellige forudsætninger - en introduktion til eftermiddagens temaer <i>Arkitekt Bo Grönlund</i>	
BYMIDTENS UDVIKLING FRA 1950 TIL I DAG	55
<i>Arkitekt Jan Gehl</i>	
DET OFFENTLIGE RUM FRA 1950 TIL I DAG	67
<i>Arkitekt Poul Erik Skriver</i>	
"FRA HUGO TIL BARATLOO - VIA ALDO"	75
Tre synsvinkler på byens offentlige rum <i>Arkitekt Gregers Algreen-Ussing</i>	
PANELDISKUSSION	
Hvad vil vi med byen og dens offentlige rum i dag og i fremtiden?	81
<i>Indlæg fra filosof Arno Victor Nielsen og arkitekt Kurt Sinnerup</i>	
DELTAGERLISTE	84

Byens offentlige rum

7. seminar, juni 1992

Gammel Dok

Dansk Byplanlaboratorium

Byplanhistoriske Noter **27**

Byens offentlige rum

Byplanhistorisk udvalgs 7. seminar, 1992

Dansk Byplanlaboratorium, "Byplanhistoriske Noter" nr. 27.

Tilrettelæggelse af seminaret: Vibeke Dalgas, Bo Grönlund, Elith Juul Møller og Poul Strømstad.

Indlæg af: Johan Mårtelius, Poul Strømstad, Poul Tuxen, Elith Juul Møller, Bo Grönlund, Jan Gehl, Poul Erik Skriver, Gregers Algreen-Ussing, Arno Victor Nielsen og Kurt Sinnerup.

Udgivet af Dansk Byplanlaboratorium, 1994.

Copyright.

Redaktion: Vibeke Dalgas og Poul Strømstad.

Tilrettelæggelse, layout, sats og repro: Sven Allan Jensens tegnestue, København

Tryk: Tutein & Koch, København

Seminaret er afholdt og hæftet trykt med støtte fra Margot og Thorvald Dreyers Fond.

ISSN 0900 - 3274 ISBN 87 - 87487 - 918

Dansk Byplanlaboratorium

Peder Skrams Gade 2B, 1054 København K.

Telefon 33 13 72 81

Formålet med at udgive "Byplanhistoriske Noter" er at bidrage til belysningen af den danske byplanhistorie i vort århundrede. Det sker blandt andet ved, at planlæggere og andre, der har medvirket, med deres egne ord fortæller om den udvikling, de har deltaget i.

Noterne kan bestå af notater, erindringer eller beskrivelser af særlige emner eller begivenheder. Der er således ikke tale om egentlige historiske afhandlinger eller forskningsmæssige arbejder.

For hvert af de af udvalget afholdte seminarer om særlige planlægningsmæssige emner er der udsendt noter med gengivelse af indlæg og referat af drøftelser blandt seminardeltagerne.

Det er udvalgets håb, at disse "Byplanhistoriske Noter" vil inspirere til at andre på samme måde vil berette om deres oplevelser og erfaringer og således bidrage til fremskaffelse af et nyttigt baggrundsmateriale for eventuel senere forskning – et materiale, som det ellers ville være vanskeligt at skaffe til veje.

VELKOMST

Hjertelig velkommen til Byplanhistorisk udvalgs seminar nr. 7 her på Gl. Dok med emnet: *Byens offentlige rum*.

Vi er glade over at se så mange kendte og hyggelige ansigter i salen og håber på, at vi kan få en god dag sammen.

I den udsendte invitation har vi forsøgt at præcisere *dagens emne* og *seminarets formål*:

Ved "Byens offentlige rum" forstår vi begrebet i videste forstand: Alle de fælles – formelle og uformelle rum – som findes i byens rumlige struktur, og som altid har været til stede, når mennesker har bygget byer. Problemet i dag er, at disse rum ændrer karakter, forfalder eller forsvinder.

Mange forskere og planlæggere er enige i dette, uanset om de ser på byens offentlige rum fra en politisk, social eller fysisk synsvinkel.

Formålet med seminaret er derfor først og fremmest at rette søgelyset mod karakteren og betydningen af "Byens offentlige rum". Det gælder både med hensyn til deres lokalisering, udformning, indhold, tilstand og brug. Desuden skal seminaret forsøge at belyse, hvilken udvikling, der faktisk fandt sted i efterkrigstidens byområder. En periode, hvor der blev planlagt vældig meget fra 60'ernes modernistiske optimisme, til den postmoderne genopdagelse af byen som arkitektur i 80'erne, og til vore dages eftertænkssomme refleksioner over, hvordan vi skal bære os ad med at planlægge for en mere "bæredygtig" verden for både natur, mennesker – og byer. Sidst og ikke mindst skal seminaret gerne give os nogle erfaringer og råd med på vejen ind i 90'erne.

Og det kan nok behøves i disse tider, hvor megen planlægning er hen til kommoden og tilbage igen.

Med dette temmelig ambitiøse oplæg som baggrund har vi sat dagens program sammen. Vi håber naturligvis på at blive meget klogere inden solen går ned.

Som I kan se af programmet begynder dagen med at se på byens offentlige rum i det store perspektiv og i historisk belysning frem til 1950.

Efter frokosten går det løs med vor egen tid, hvor modernismens planlægningsideer har været dominerende. Vi får en række indlæg om det offentlige rums vilkår i bymidter og lokalområder.

Efter kaffepausen slutter vi af med en paneldiskussion under temaet: Hvad vil vi med byen og dens offentlige rum i fremtiden? Man kunne også formulere det således: Hvad er det for rum vi vil ha? og hvilken planlægning skal der til for at få disse rum?

I panelet sidder Kurt Sinnerup, byplanchef i Køge, og Arno Vic-

tor Nielsen, magister i filosofi, men deltagerne i salen kan også blande sig!

Jeg håber der vil blive god tid til det, selv om vi som sædvanlig har lavet et vældigt komprimeret program. Det skyldes at et af udvalgets formål er at fremme forskning og debat om planlægningen i vores århundrede og at vi derfor agter at samle seminarets indlæg som samlet dokumentation i en byplanhistorisk note.

Vi ved at alle foredragsholderne har lagt et stort arbejde i deres indlæg og manuskripter, hvilket vi er meget taknemmelige for. Som ved de tidligere seminarer skal vi også i år huske at rette en varm tak til Margot og Thorvald Dreyers Fond, der igen har støttet vores virksomhed.

Til de som ikke kender vores byplanhistoriske noter kan jeg sige, at vi har lavet en lille udstilling her i lokalet. Noterne kan købes på DB og de handler om meget og meget – ligefra dengang Jesper Termansen blev forelsket til "da miljøet kom til Ålborg". Desværre er vores lille seminar-arbejdsgruppe ikke helt færdige med litteraturlisten. Den vil komme i seminar-noten.

Indtil videre kan vi anbefale jer listerne i "Bedre Byrum" - DB's skrift nr. 40 og i Nordplans Meddelande nr. 2/1990: "Det offentlige rummet – den gemensame världen" ved Tage Wiklund.

Til sidst skal jeg nævne at vores julenisse-udvalg faktisk fylder 10 år til efteråret. I den anledning har vi lavet et særligt arrangement i går, søndag, idet vi har sendt en bus med tilmeldte planlæggere ud i det blå, rundt i København sammen med Bo Grönlund og Mikael Varming, for at se på byens offentlige rum som de er i virkeligheden. Vi regner naturligvis med at få en passende rapport på passende tidspunkter fra vor udsendte flok.

Med disse ord er mødet åbnet – og da jeg har fået tildelt jobbet som ordstyrer, vil jeg straks give ordet til vores første forelæser og gæst fra Stockholm: docent arkitekt Johan Mårtelius.

Velkommen til dig og velkommen til jer alle!!!

Arkitekt Vibeke Dalgas

DET OFFENTLIGA RUMMET – DEN GEMEN-SAMMA VÄRLDEN

Arkitekt Johan Mårtelius

Den gamla staden är sluten och skyddad utåt. In mot mitten, däremot, öppnar den sig för alla. Stadens två identiteter, konturen mot omgivningen och det stora gemensamma rummet i mitten. Den första är i grunden militär, fortifikatorisk, den andra däremot civil och medborgerlig.

Bruket af den första, yttre identiteten i vår tid kan diskuteras. Vad betyder det att staden har en uppfattbar figur, att den börjar och slutar? Men är i så fall inte behovet av den andra identiteten, visionen av det samlande torget, desto starkare? Var hör den bilden hemma? Jag skal försöka spåra den längs en väg som får börja i Stockholm.

Det är nu ungefär en generation sedan de stora rivningarna hemsökte Stockholm. Det gamla City fick en ny arkitektur. Nu visar sig att dessa nya miljöer redan hunnit förslummas. Stadens nya kommersiella centrum befinner sig i en kris som är funktionell och ekonomisk likaväl som estetisk. I diskussionerna om vad som måste göras fortsätter nu bilden av det som fanns tidigare att äga sin kraft. Det handlar då inte om nostalgi, utan snarare om att analysera vilka värden och betydelser som fanns i de former som försvann.

Till det som utplånades hörde den gamla centrala platsen, Brunkebergs torg. Trots en kvalificerad ny arkitektur i fonden, med Peter Celsings riksbank, och en markplanering av C. Th. Sørensen, är det som nu finns inte längre ett torg i någon genuin mening. Det blev en plats utan offentligt liv.

Det gamla Brunkebergs torg uppstod i mötet mellan två olik vinklade rutnätssystem ur 1600-talets, stormaktstidens, stadsplan. De båda riktningarna delas av Brunkebergsåsen. Berget, Brunkeberg, är alltså egentligen en grusås, som förut löpte fram mot torget. I det tidigare torget kunde den uppfattas projicerad i huset i fonden, som var Brunkebergs hotell.

Platsen skapades på så sätt ur sin närmaste omgivning. Men den fick också sin egen styrka. Arkitekturen visar en stabilitet som låter den stå fram som en egen form, någonting som har namn och begrepp.

Vår bild är från 1840-talet. Torget har ingen särskilt monumental byggnad. Inte heller ser vi någon särskild bjudande öppenhet i arkitekturen. Det flödande stadslivet från senare 1800-talet har ännu inte inletts. Men de två större husen vi ser är båda ritade på 1830-talet av tidens akademiskt ledande arkitekt, Axel Nyström.

Brunkebergs torg i Stockholm, gravyr från 1841.

Hotellet i fonden innebar en i princip ny funktion, mer offentlig än bostadshuset. Hotellet som skulle bli järnvägsepokens emblem var ju det nya uttrycket för en större värld än den lokala. Här yttrar sig det civiliserade utbytet med andra platser och kulturer. Som uttryck för den storheten gav Nyström mittpartiet en diskret kolonnad, ett spjärn mot Brunkebergsåsen, en tempelaktighet. Den södervända fasaden fick på så sätt svagt reflektera Nicodemus Tessins sydfasad på kungliga slottet. Här finns nämligen en annan koppling, söderut från torget. Brunkebergstorg bildar förlängningen av den stora axeln genom slottet som Tessin arbetade med. Det var med andra ord placerat i ett större urbant sammanhang.

Dette var en lokal, stockholmsk kontext. Men torget fick genom sin form också en vidare generalitet. Den som vistas på torget blir påmind om det som är större och äldre än han eller henne själv. Även om torget, med sin i princip triangulära plan, inte verkar medvetet gestaltat som en klassisk plats, så kan det ändå placeras in bland europeiska stadsrum. Det ingår i en tradition där torget inte bara skapar liv mellan husen, utan är ett eget hus, större och överordnat i förhållande till bostadsbyggnaden. Det visar sig också direkt, genom sambandet med Tessins arbeten för Slottet med omgivningar.

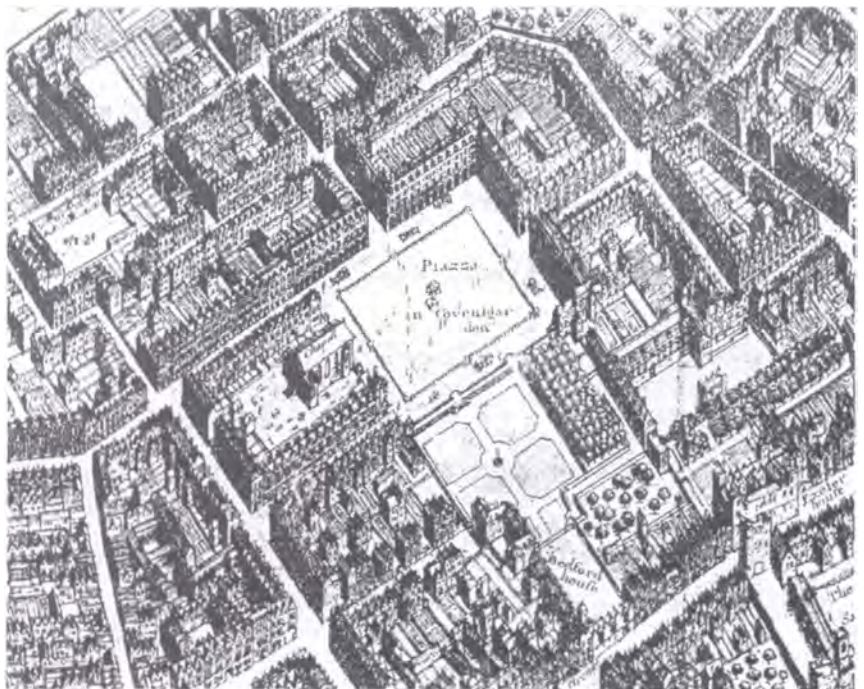
Projekt til torg norr om Slottet i Stockholm, nuvarande Gustav Adolfs torg. Nicodemus Tessin d y, ca. 1712.

Mellan Slottet och Brunkeberg ville Tessin i början av 1700-talet skapa ett torg, med en stor kunglig gravkyrka i fonden. Torgets två kortsidor skulle få palats för hovfunktionärer, den fjärde vetter mot vattnet med bron upp mot Slottet.

Arkitekturen bär spår av Tessins studier i Rom, dels som direkta citat, men också på ett allmänt sätt. Det som hör till begreppet stad kunde inte tänkas utan hänvisningar till det romerska. Fundamental var föreställningen om det romerska torget, forum. Tessins torg är visserligen en individuell skapelse för det stockholmska läget vid vattnet. Och som enväldets uttryck har det sin axel bestämd av den kungliga gravkyrkan och Slottet, vars norrsida har långsträckta gallerirum i de båda huvudvåningarna. Men torgets kanter har också portiker, och i plan bildar kortsidornas längd två tredjedelar av långsidornas. Så var det antika, romerska torget utformat enligt Vitruvius tio böcker om arkitektur.

Tessins torgprojekt är utformat för den stockholmska situationen, men det är också generellt. Det ordnar in sig efter klassicismens högsta auktoritet, Vitruvius, och därmed i en europeisk tradition.

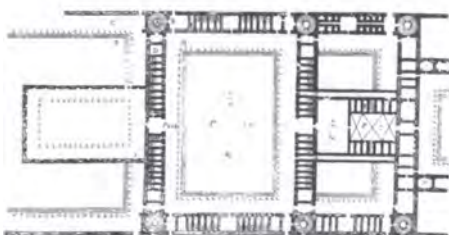
Det vitruvianska torget hade Tessin sett på flera håll under sina resor. Covent Garden i London var ett halvsekel gammalt. Det var mer renlärt än Tessins plats, starkare omslutet av portiker och med ett mer arkaiskt romerskt tempel än det som Tessin föreslagit. Inigo Jones som planerat torget hade skapat en kyrka med en generös toskansk portik mot platsen. Portiken bildar egentligen inte kyrkans fasad, utan är ett självständigt tillägg mot alt-
arväggen. Rummet nås från ett annat håll. Genom portiken erbjuder kyrkan ett stycke ren torgarkitektur, en tyngdpunkt i torgets yta, ett mindre och skyddat samlingsrum i det större. Som sådan har den också stått sig genom de stora förändringarna hos platsen

Covent Garden Piazza i London med St. Paulskyrkan. Planerat af Inigo Jones på 1630-talet.

Place Royale, numera Place des Vosges i Paris, uppförd kring 1610. Karta från 1730-talet.

Palladio, det romerska torget, ur *I quattro libri dell'Architettura*, 1570.

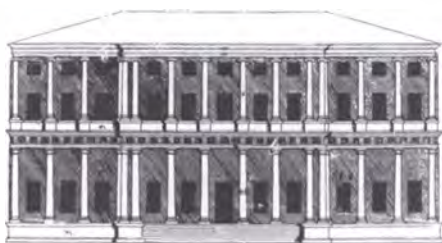
i övrigt. Tempelportiken, sammanflätningen av det sakrala och det civila, framstår som torgets kärna och ursprung. Det visar sig nu också som det mest beständiga, det som blir sist kvar.

Covent Garden byggdes med vetskapen om att ett vitruvianskt torg ett par årtionden tidigare hade byggts i Paris. Place des Vosges var Henrik den IV's satsning för att få aristokratin att bebygga träskområdet, le Marais, med sina palats. Torget var kungligt, Place Royale, men lika litet som hos Tessin uppfattades det som någon motsats till det offentliga. Offentligheten utgick från kungen såsom torget utgick från palatset. Och om torgets mitt i Paris var tänkt för kungliga tornerspel, så visar de välvda portikerna ett vardagligt torgliv. Den klassiska torgfasaden gestaltas här med den franska, i princip medeltida, vertikala hustraditionens medel. För Tessin i Stockholm var väl just detta inte så intressant. Hans torgarkitektur pekar förutom det rent romerska mot en annan, i sig själv egen variant av det klassiska torget. Det vi finner som bakgrund är Markusplatsen i Venedig. Här var planen given sedan gammalt, men 1500-talets ambition att göra ett romersk torg följdes i många stycken. Templet, Markuskyrkan, förblev visserligen långt från den klassiska uppsynen hos Tessin, för att inte tala om Inigo Jones. Men så var den också så åldrig att den själv betraktades som ett vittnesbörd om stadens antika ursprung.

De nya palatsfasaderna däremot, Procuratie Nuove, fick en vitruviansk eller romersk torgarkitektur. De gjordes öppna med bågar i två våningar, och däröver en tredje, slutna våning. Det var detta schema som Tessin följde i sina båda palats för hovfunktionärer vid Norrmalmstorg.

Procuratie Nuove genomfördes av Vincenzo Scamozzi mot 1500-talets slut, bara ett fåtal år före Place Royale i Paris, men med utgångspunkt i Jacobo Sansovinos bibliotek runt hörnet vid piazzettan mot lagunen, ett halvsekel tidigare. Läget vid vattnet måste ha varit avgörande för Tessins knytning till Markusplatsen. Det särskilda och stockholmska fick genom Venedig hjälp på vägen i strävan att följa det stora och romerska.

Bakom Scamozzi låg också hans läromästare och föregångare Andrea Palladio. Ingenstans träder det vitruvianska torget fram så definitivt, direkt och tydligt som i Palladios Fyra böcker om arkitektur från 1570. Ur den ganska kortfattade beskrivningen i Vitruvius romerska lärobok skapar Palladio en konkret bild av torget. Det framstår som rum lika bestämt i formen som det fyrkolonniga atriet, som någon av templens typer eller som det joniska kapitälet. Vid Palladios torg finns kurian och basilikan, byggnader för stadens styrelse. Men i motsats till Tessins torg, eller Markusplatsen, underordnar sig allt i formen den arkitektur som är torgets egen. Torget är huvudsaken, samlingsplatsen med sin likformiga arkitektur utan någon fond och tyngdpunkt. Här framträder ett nästan utopiskt drag. Palladio ger en vision av torgets liv, utbytet på lika villkor, som någonting starkare än de institutioner som berör maktens organisation.

Palladio, Palazzo Chiericati i Vicenza, ur *I quattro libri dell'Architettura*, 1570.

Palladio fick själv aldrig utföra något torg. För den berömda basilikan i Vicenza var ju förutsättningarna alltför låsta för att något som närmar sig ett romerskt forum skulle kunna uppstå. Det närmaste Palladio kom var snarare ett av hans privatpalats, Palazzo Chiericati, också i Vicenza. Där bildar fasaden i två våningar en sida av en plats, som visserligen aldrig fullföljdes runt om, men som demonstrerar den vitruvianska torgtypens tvåvåningskolonnad. Det är bara det att palatsets stora sal upptar mittpartiet av den övre kolonnaden, så att det privata och det offentliga flätas samman. Det var ju ungefär vad som skulle ske också i torgtypens vidare öden i Europa.

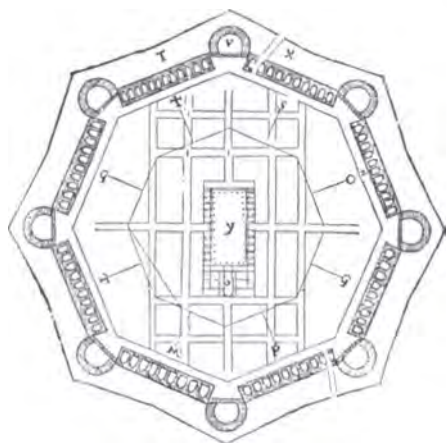
Palladios romerska torg följer alltså beskrivningen hos Vitruvius mycket bokstavligt. Det låg nära till hands. Tidigare, på 1550-talet, hade han arbetat som medhjälpare och illustratör för Daniele Barbaros framstående utgåva av Vitruvius tio böcker om arkitektur.

Vitruvius själv skriver om torget i början av sin femte bok. Då har han avslutat beskrivningen av templen och går vidare mot basilikan, teatern och andra civila, offentliga byggnadsverk. Uppläggningsen av de tio böckerna beskriver ett slags rangordning från det mest varaktiga och odödliga till de dödliga bostäder.

Forum kommer närmast efter templen, det utnyttjar samma slags kolonnarkitektur, peristylen. Den vänds här dock inåt, som rum. Och i någon mening satte nog redan Vitruvius torget före templet. Han använder templet för att beskriva sin byggnadslära, sin typologi av planer, geometrier och detaljer.

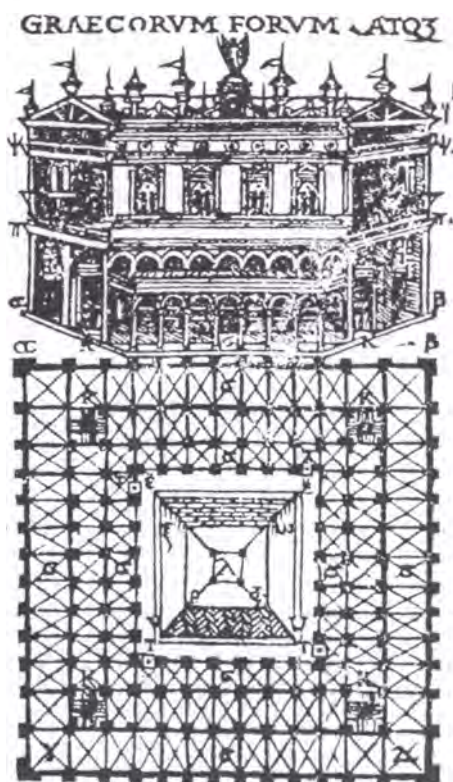
Men han förbigår deras användning och betydelser. Staden, däremot, och antydningvis stadens rum, målas upp redan i början av hans skrift. Vad templet egentligen skall ha sina portiker till får vi inte veta. Men för torgets del är det klart. Där försiggår handel och penningväxling, där befinner sig åskådare till gladiatorspelet på torgets mitt. I torget är portiken, kolonnaden, inte i första hand form, utan väsen och mening.

De verkliga torgen, de romerska fora, såg inte ut helt som hos Vitruvius. Men portikerna och den ordnade ytan fanns där. Ser vi på ett torg som planerades och byggdes i Rom ungefär samtidigt med att Vitruvius författade sina böcker, Julius Caesars forum, så finns den regelbundna formen och de omgivande portikerna. För de planerade romerska torgen stämmer Vitruvius verkligen rätt väl. Proportionerna var väl sällan just de som han nämnde, och tempel och andra byggnader fick nog träda fram starkare än vad Vitruvius och Palladio demonstrerade. Den medborgerliga dominansen var aldrig så stark som den idealiserades hos dessa båda. Men att det i grund och botten är samma torg, här som i hela traditionen framåt, står utom tvivel.

Vitruvius, staden och torget, ur *De architectura libri decem*, Daniele Barbaros utgåva från 1567.

Det rum som starkast förknippas med det romerska torget är basilikan. Basilikan, som torgets särskilda byggnadstyp hos Vitruvius såväl som i romersk verklighet, har sitt namn från grekiskan. Det betyder kungahall och antyder ett ursprung i palatsarkitekturen.

Vitruvius, det grekiska torget, ur *De architectura libri decem*, Cesare Cesarianos utgåva från 1521.

Stad och palats har hört samman, varit identiska, i många historiska situationer. Torget är en palatsgård gjord offentlig, torghallen en kungahall. I Tessins palats och torg, t ex, återförenas de. Men hur var det i Grekland?

Vitruvius andra torgtyp, den grekiska, beskrivs som kvadratisk. Det grekiska torget har dessutom dubbla kolonnader även på djupet och tätare avstånd mellan kolonnerna. Det blir lätt att tänka sig ett trängre, slutnare torg. Cesare Cesariano avbildade det grekiska torget i sin vitruviusöversättning 1521 som en palatsgård. Torget som objekt och egen byggnad har kanske ingenstans framställts så tydligt som här.

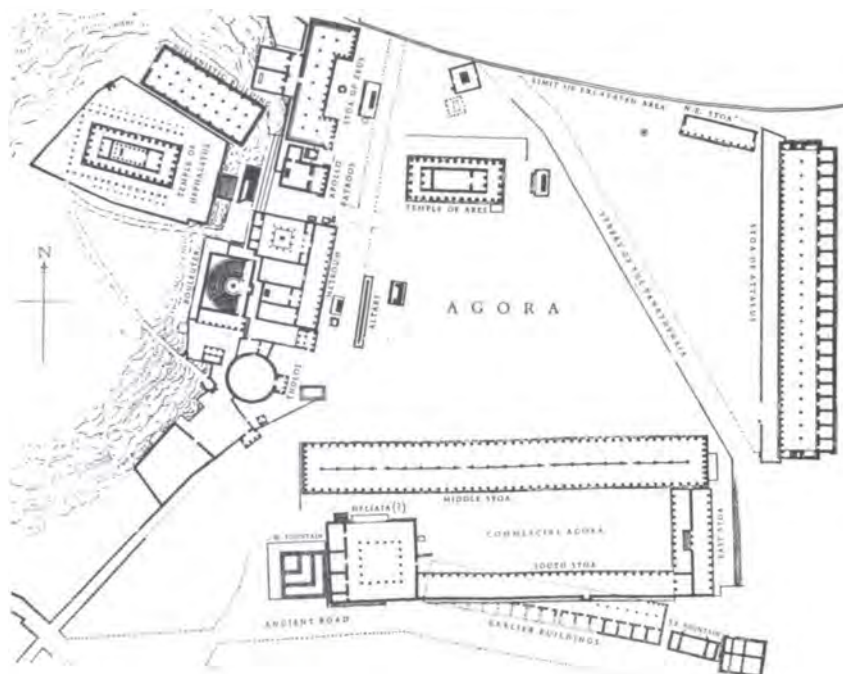
Verklighetens grekiska agora såg visserligen inte ut som gården i ett italienskt renässanspalats. Men slutenheten och uppbyggnaden med den dubbla portiken kan vi se i hellenismens städer, så som i Priene i Mindre Asien. Det handlar om den grekiska stoaan, den djupa och långsträckt kolonnportiken, ett rum där allt kunde ske. Den stoiska filosofin är ett välbekant barn av denna publika arkitektur. Här gavs skydd mot sol och regn, husrum åt hemlösa. Templens exklusiva värld flyttade ner till människornas hem. Därmed har baklängesvandringen nått en utgångspunkt, det grekiska och särskilt det atenska agora, de levandes plats mellan de dödas nekropolis och de odödligas akropolis. Här möter vi platsen inte som geometri, utan som topografi, förbunden med stadens ursprung i naturen. Torgets uppkomst är också stadens. Agora definierar övergången från bebyggelsesamling till polis.

Den gradvis vuxna platsen, som också kan representeras av Forum i Rom, vittnar om torgets direkta koppling till mark och landskap, ibland på agora markerad genom sparade träd. Från ett helt annat sammanhang ser vi detsamma i jorden som läggs ut på torget i det toscanska Siena. för de årliga hästloppen.

Priene. Överför rekonstruktion af torget, 100-talet f.kr. Til højre rekonstruktion av staden, 300-talet f.kr.

Ty även det medeltida torget ingår i denna tradition. För Siena projekterade Baldassarre Peruzzi i 1500-talets början portiker som skulle förstärka det romerska hos torget. De skulle också ha förstärkt en annan egenskap, teaterns. Teatern som stadsrum och stadsrummet som teater, kopplingen är lika gammal som vart och ett av fenomenen själva. Vi upplever den i Sienas torg, men den fanns också, som vi sett hos Vitruvius, när han inte kändes vid att de romerska gladiatorspelen fått en egen plats i amfiteatern. Han placerar dem på torget.

Teatervisionen kan vi påminnas om i långt senare arkitektur. I Sverige gjorde Gunnar Asplund på 1920-talet sin biografialong som ett antikt torg, och kort därpå Ivar Tengbom i sitt konserthus. Det var den generation som anknöt till torgets uttolkare vid sekelskiftet, Camillo Sitte. Hans berömda bok om det konstnärliga stadsbyggandet handlar knappast alls om medeltida gatumönster, så som den ofta presenteras. Den handlar om torget, det antika torget, dess kontinuerliga efterföljd och aktualitet. Formen har varit en starkare konstant än innehållet. Stadens offentliga liv har genom historien omfattat olika utsnitt av befolkningen. Men som ideal och program kan det uppfattas som lika konstant och basalt som boendet. Det offentliga rummet är en lika fundamental kropp som familjens bostad. När Camillo Sitte skrev sin bok 1889 var detta egentligen hans tema. Det offentliga rummets arkitektur visar en ihärdig styrka.

I det perspektivet kan vi betrakta de senaste årens experiment att återetablera det klassiska torgets tradition. Vi kan välja det aktuella projektet för Paternoster Square i London. Här återfinns templet i form av St. Paulskatedralens närvaro, här finns den öppna loggian eller portiken som torgarkitekturens grundsten. I den

översiktliga skalan kopplar själva stadplanen projektet till den traditionella torgtypen, i den mindre däremot klassicismens element. Om sedan innehållet, verklighetens kontorsstad, låter sig förenas med visionen av det medborgerliga livet kan diskuteras.

Argumentet att detta är en föråldrad form som verkligheten för länge sedan löpt ifrån låter sig dock vändas på. I vår värld finns på ett nytt sätt förutsättningarna att befolka det gemensamma rummet. Vi kan jämföra med nyantikens eller Karl Friedrich Schinkels vision av att ha vuxit in i den antika formen. Nu lever vi med 1900-talets föreställning om en unik frihet, en civil, öppen värld för alla.

Alltså, arkitekturen fanns redan under antiken, vi besitter innehållet: den profana kulturen, öppenheten, gransöverskridandet, generationsöverskridandet. Torget som det allmänna meningsutbytet kontroll över den politiska makten är kanske bara en metafor. Men just som sådan får den ett värde när torget existerar i städernas verklighet. Livet på torget är en smal vision, men också en kulturbärande utopi.

I Sverige fördes härom året en politisk diskussion med anledning av författaren Anders Ehnmarks bok om Niccolò Machiavelli. Den för oss till det tidiga 1500-talet, när visionen av det vitruvianska torget började formuleras med intensitet av renässansarkitekterna. Bakom Machiavellis pessimism i önskan att balansera makten, att uppnå det minst onda, framskymtar en tunn förhoppning om historiens ljusöppningar, gläntor, ögonblick av det goda. Ehnmark sammanfattar Machiavellis vision: "Det är då, i dessa gläntor i historien, som det medborgerliga livet blir möjligt, det ständigt återopade *vivere civile* som Machiavelli fäster så stor vikt vid: eftermiddagen på torget, då de förnuftiga människorna, beredda att ta skäl, samlas för att dryfta de allmänna angelägenheterna, i ett gyllene ljus av mognad och Medelhav."

Johan Mårtelius

DET OFFENTLIGE RUM I KØBSTÆDERNE FØR DET INDUSTRIELLE GENNEMBRUD

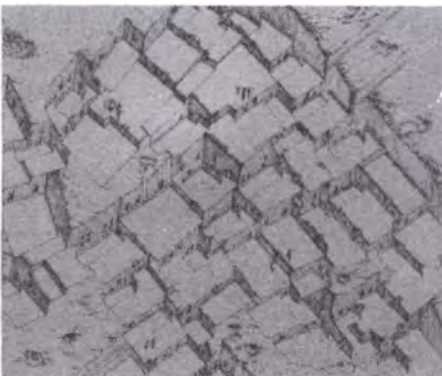
Rummenes form og brug – og lidt om baggrunden herfor

Museumsinspektør Poul Strømstad

Jeg tillader mig at begynde længe før det industrielle gennembrud i midten af forrige århundrede. For at minde om at byplanlægning og byplanlæggerens arbejde med udformning af byer og byrum er ældgamle arbejdsopgaver vil jeg foretage et langt spring tilbage i tiden.

De første byer opstod i oldtiden på forskellige steder uafhængigt af hinanden: i Indusdalen, Mesopotamien, Ægypten, Palæstina, Kina og på den anden side af Atlanten i Mexiko og Sydamerika. Disse ældgamle byer er forskellige af form, men de er alle opstået af nogle fundamentale behov hos menneskene, og i grundtrække-
ne er de ens: en samling bygninger indrettet til forskelligt brug, anbragt i en hensigtsmæssig sammenhæng med indre forbindelseslinier i form af gader, pladser og stræder, og ofte med en forsvarsmæssig afgrænsning til omverdenen, alt sammen lavet som beskyttelse for menneskene og for at sikre deres basale behov: føde og sikring af afkommet.

Udviklingen af oldtidens ældste bykulturer bygger på muligheden for at oplagre korn. Ved kultivering af de såkaldte hårde kornsorter byg, hvede og majs frembringes fødemidler, der er holdbare i længere tid og derfor kan opbevares længe efter at de er høstet. Overskudsproduktionen medfører arbejdsdeling i samfundet og oplagring og fordeling af det hårde korn kræver at der føres regnskab, at man kan angive forskelle i mængder og kvalitet, og at man kan meddele sig til hinanden skriftligt. Denne afgørende fase i menneskehedens historie skildres fascinerende i Axel Steensbergs bog "Hard Grains..." fra 1989.

Catal Höyük i Anatolien. En by uden gader. Efter Lorange.

Byen Catal Höyük ligger i Anatolien i den sydlige del af det nuværende Tyrkiet. Aldersmæssigt hører den ikke til de ældste byer, den dateres til ca. 6.500 f.Kr., men som type er den formentlig et af de ældste spor, vi indtil nu har af en bymæssig bebyggelse. Husene ligger samlet, de fleste med fælles vægge, de huse, der ligger i udkanten af bebyggelsen er af hensyn til forsvaret uden vinduer, og det mest bemærkelsesværdige er, at byen ingen gader har. Al transport er foregået på hustagene, men selv denne for os fremmedartede bebyggelse er udformet med en vis systematik.

Man har længe ment, at byen Jeriko indeholdt nogen af de ældste spor af bybygning på hele Kloden, men først for omkring 30 år

siden blev det ved kulstof-14 prøven fastslået, at de ældste dele af Jeriko stammer fra tiden før 7.000 før vor tidsregnings begyndelse. Da man må regne med, at der er gået lang tid, inden mennesket har udfundet den byplanlægningsteknik, der fremgår af fundene, kan disse færdigheder i at anlægge en by således føres tilbage til tiden før 10.000 f.Kr.

I Biblen fortælles om hvordan Jerikos mure falder, da Josva lader præsterne gå rundt om byen og blæse i vædderhornene. Ved udgravningerne har man fundet rester af et af forsvarstårnene, som dateres til ca. 7.000 f.Kr. Teknikken var allerede da så udviklet, at man kunne bygge runde tårne.

Som et eksempel på de mange højt udviklede byer, der eksisterede allerede i det tredje årtusind f.Kr., kan nævnes Mohenjo Daro, der lå ved Indusfloden. Planen bygger på udgravninger og viser bygninger af forskellig størrelse og et differentieret gadenet. Fra oldtiden springer vi frem til middelalderen, til den periode mellem år 1000 og år 1400, hvori utallige nye byer blev grundlagt.

Fra omkring 800 ændres Europas klima til det bedre. Betingelserne for landbrug bliver bedre, og nye redskaber til dyrkning af jorden, f.eks. hjulploven, opstår. Dette sammen med andre årsager bevirker, at Europas folketal begynder at vokse ganske betydeligt, og som følge af den teknologiske og økonomiske udvikling opstår der så mange nye byer, at man hverken før eller siden har set noget tilsvarende. Alene i det daværende tysktalende område i Europa opstod der mellem 1000 og 1400 mere end 2.500 byer. Mange af byerne opstod spontant, mens andre opstod efter nøje overvejede planer, og væksten skete i forskellige faser. De ældste bydannelser finder sted i den vestlige del af Europa og breder sig derfra gradvis øst- og nordover.

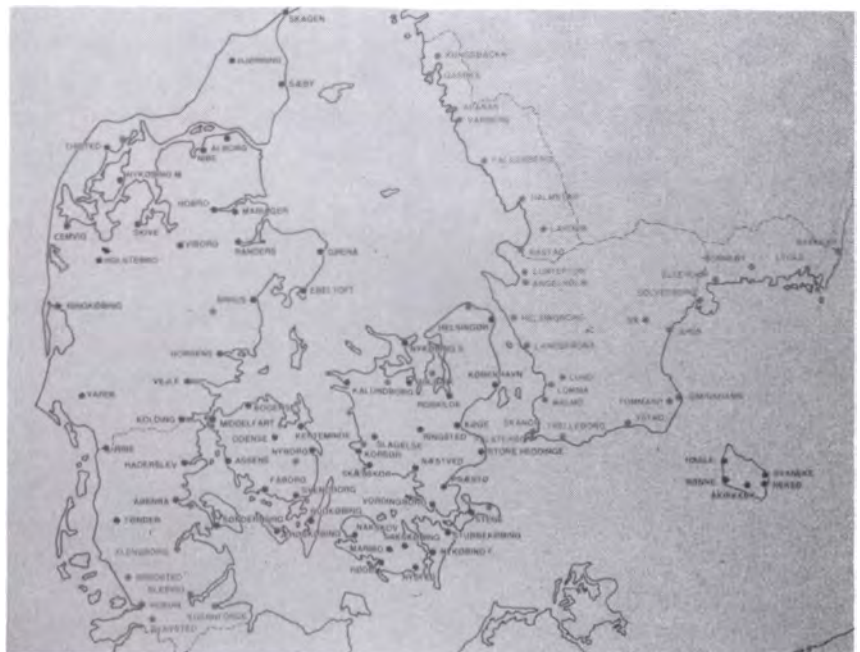
I forhold til det tysktalende område bliver Skandinavien relativt

sent urbaniseret, men enkelte byer kan dog føres tilbage til 700-årene. De første er Hedeby ved Slien, Ribe ved Ribe å, Birka ved Mälaren og Kaupang ved Oslofjordens munding. Af disse eksisterede Hedeby og Ribe i hvert fald omkring 900, og i Danmark opstod Århus, Roskilde, Odense og Ålborg alle før år 1000. Fra da af og til 1500 opstod i det nuværende Danmark omkring 60 nye byer, mens 15-16 andre kom til i perioden fra ca. 1600 til 1900. Størstedelen af vore byer er således opstået i middelalderen – og det bemærkelsesværdige er, at de fleste af dem eksisterer den dag i dag.

Man har diskuteret og diskuterer fortsat årsagerne til alle disse byers opståen. Der er lavet mange undersøgelser heraf og udviklet mange teorier herom. For Danmarks vedkommende har man nogenlunde overblik over hovedlinjerne i udviklingen, men når man går ned i detaljerne opstår der usikkerhed, og det er endnu ikke lykkedes at finde frem til en endegyldig forklaring på dette komplicerede og komplekse problem. Skriftlige kilder er mangelfulde eller mangler helt, og selv om arkæologerne har gravet i mange byer, er vor viden om deres opståen stadig usikker.

Om de danske byers opståen i middelalderen kan man generelt sige, at teknologiske forbedringer har givet mulighed for et mere differentieret erhvervsliv, der har bevirket, at der fremkom et overskud af varer, især fødevarer, og at der opstod en arbejdsdeling. Hvordan dette er foregået i detaljer vides ikke.

Byer kunne opstå hvor handelsveje mødtes, ved overfartssteder eller hvor fiskeri gav godt udbytte. Kongen kunne ved at udstede privilegier til en by komme til at stå som bygrundlægger, men privilegier og påbud var ikke nok til at få en by til at vokse op. De

Bydannelse i Danmark. Efter Andrén.

Roskilde 1870. Efter Trap 2. udgave 1872.

materielle og økonomiske betingelser måtte være til stede, for at det kunne lade sig gøre. Bygning af en kirke, et kloster eller en borg har ofte haft stor betydning for byudviklingen, men disse institutioner er som regel yngre end de byer, hvori de er placeret og har således ikke været årsagen til bydannelsen.

Man har forsøgt at opdele de danske byer i visse byplantyper. For de ældste byers vedkommende er der ikke påvist nogen større lighed. I denne forbindelse er det vigtigt at påpege, at et eventuelt lighedspræg kan skyldes reguleringer af bykvartererne efter store brande, eller at visse byer har haft institutioner i form af kirker eller klostre, som i en periode har udviklet sig ens og derfor har bevirket, at byplanerne har fællestræk. Sammenligninger af byernes planer i ældre tid må i de fleste tilfælde ske på et usikkert grundlag, da kort, der hviler på nøjagtige opmålinger, først foreligger fra midten af 1800-årene.

Man kunne tænke sig, at kongens overførsel af privilegier fra en by til en anden kunne have bevirket, at byplanmæssige træk også fulgte med, men det er meget vanskeligt at finde eksempler herpå. Roskildes privilegier overførtes til Køge, men byplanerne i de to byer har ikke større lighed med hinanden.

Nogle byer har en så regelmæssig plan, at man anser dem for at være planlagt helt fra oprindelsen. Det gælder f.eks. Køge og Ringkøbing, og Hugo Matthiessen har ud fra Køges morfologi fremsat den teori, at forbilledet for Køges byplan er nogle nordtyske byplanideer fra 1100-1200-årene. Som eksempler peger han bl.a. på Neu Brandenburg og Greifenberg i Pommern. Det karakteristiske ved disse byer er, at torvet og kirken er placeret adskilt fra hinanden, ofte med en bebygget karre imellem, mens torvet almindeligvis ellers lå foran kirken. En del af forklaringen på lighederne mellem de nordtyske og de danske byer, der blev grundlagt i 1200-årene, er at der var en meget nær familiemæssig forbindelse mellem de danske konger og de nordtyske fyrster. Her-

Neu Brandenburg og Greiffenberg. Efter Hugo Matthiessen.

Køge 1870. Efter Trap 2. udgave 1872.

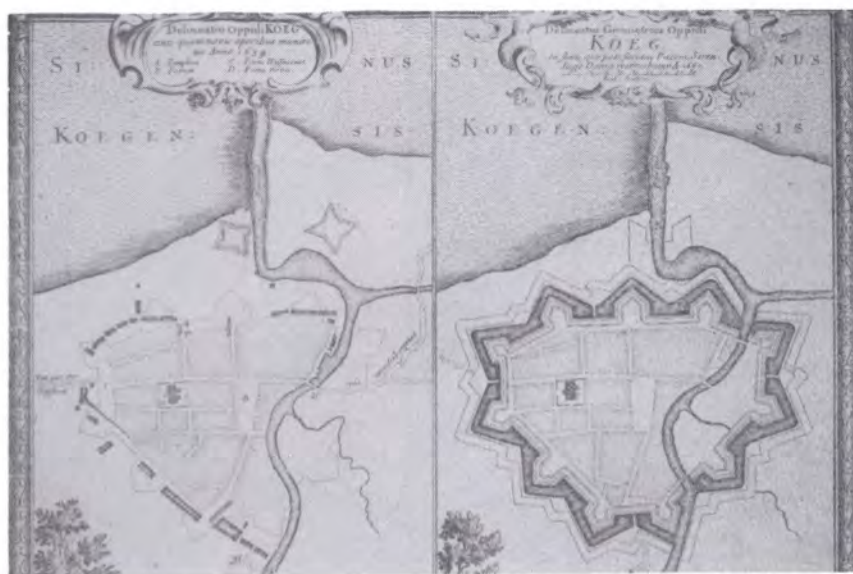
ved kan byplanmæssige ideer være blevet overført til Danmark. Køge er det bedste eksempel herpå, men derudover er der påvist pommerske stiltræk i Køge kirkes arkitektur. Køges privilegier er som nævnt overført fra Roskilde og dateret 1288. Byens grundlæggelse regnes fra dette år, selv om der kan have været bebyggelse lidt tidligere.

Matrikelkortet viser et regelret anlæg med kun svagt krummede gader, der krydser hinanden i næsten rette vinkler, og som har sammenhængende facader. De fleste af karreerne er opdelt i lange, dybe grunde, der strækker sig fra den ene side af karreen til den anden. Kirken er adskilt fra torvet af en karre med mindre grunde, og det store torv har en regelret, rektangulær form. Byplanen må være udformet på en gang, og der må i lang tid have været rigelig plads i byen. Først efterhånden er grundene blevet bebygget og køgenserne blevet så mange, at de har kunnet udnytte hele arealet.

Matrikelkort over Køge, 1863.

Dahlbergs kort over Køge 1659 og 1660.
Efter stik i Det Kongelige Bibliotek.

Byens form er formentlig blevet påvirket af befæstningen, hvis oprindelige udstrækning dog ikke kendes med sikkerhed. Først fra midten af 1600-årene, da svenskerne under krigen 1659-1660 havde besat byen, haves kort, der viser befæstningens udstrækning og beskaffenhed. Bortset fra nogle ujævnheder i terrænet i den nordvestlige del af byen er befæstningen nu helt forsvundet, men ved arkæologiske udgravninger er der påvist overensstemmelse mellem fundene og den svenske fæstningsingeniør Erik Dahlbergs kort.

De offentlige rum

Køge å er byens grænse mod syd og vest. Åen var oprindelig byens havn og lå tidligere på vestsiden af den nord-syd gående hovedgade. Allerede i middelalderen må havnen være blevet flyttet ud på østsiden af hovedgaden. Med den stigende søværts trafik har det været nødvendigt at undgå passage under Køge bro, som

Køge å omkring 1900.

Garveri ved Køge å omkring 1900.

er en ældgammel overgang over åen, men som først i første halvdel af 1600-årene bliver bygget af sten. Åen var – som nu – et offentligt rum, hvor alle kunne færdes, men ejere af grunde ud til åen havde brugsret til vandet, som f.eks. garveren.

Med havnens fortsatte udbygning og opfyldning ud i Køge Bugt er der sket en stor udvidelse af Køges offentlige rum: store mole- og kajanlæg og store inddæmmede arealer til industribrug. Vand til privat brug fik man fra brønde, som fandtes i mange af byens gårde. For dem, der ikke havde adgang til brønd, var der opstillet to pumper på torvet. Vandets afløb foregik i de større gader ad rendestene, andre steder måtte vandet selv finde vej enten ned i jorden eller til å eller havn.

Torvet er Køges største offentlige rum, ca. 10.000 m². Alle køgensere ville kunne stå der på en gang på dette det største købstadtorv i Danmark. Torvet er normalt kendetegn på at en by er en købstad, men mærkværdigvis omtales Køges torv ikke i privilegi-

Torvet i Køge ca. 1890.

Køge apotek. Opført 1665. Fot. inden ombygningen i 1865.

erne fra 1288. Torvet må dog have været der helt fra byens grundlæggelse. Byens plan viser, at hele byarealet er udlagt på en gang, og torvet har haft sin regelrette form helt fra begyndelsen.

Arkæologiske undersøgelser har vist, at selve torvet aldrig har været bebygget, men at bebyggelsen er opført langs ydersiden af de gader, der omgiver torvet. Hvad har tanken været med at anlægge så stort et torv? Hovedformålet har været at give byen mulighed for at tiltrække så meget af områdets handel som muligt, og Køge blev da også en meget vigtig handelsby og udskibningshavn for landbrugsvarer fra hele Østsjælland. På torvet foregik den almindelige torve- og markedshandel, og til markederne kom håndværkere og handlende langvejsfra for at sælge deres varer. Torvets vestlige del blev således en tid kaldt for "Sudertorvet" efter suderne, d.v.s. skomagerne, som havde deres stadepladser der.

I gammel tid holdt man ting på torvet. De udvalgte tingmænd sad på tingstokkene, fire træbænke, under møderne, og på torvet stod også byens gabestok, kaget, en lille træbygning med en platform foroven, hvor forbryderne blev afstraffet.

Køge var i en lang periode garnisonsby, og militærets parader fandt sted på torvet, som formentlig altid har været uden træer eller buske, bortset fra nogle få træer ud for slagter Dahldorps hus på torvets nordside. I slutningen af 1800-årene, efter at Frederik 7's statue var blevet opstillet i 1869, blev der plantet træer i torvets østende.

De fleste af byens høje huse ligger omkring torvet. Her sikrede de velhavende købmænd og byens andre førende personer sig plads til deres store gårde. Her ligger rådhuset, opført o. 1550, apoteket, opført 1665, ombygget o. 1865, og Torvet 21, den såkaldte Manufakturgård, opført ca. 1630, men indeholdende rester af en bygning fra middelalderen.

Torvet 21, Manufakturgården. Opført ca. 1630.

Gaderne, der omkranser torvet, er lige, og husene har sammenhængende facader, der danner et klart afgrænset pladsrum. Byens øvrige gader er knapt så lige og regelrette, men er formentlig oprindeligt udlagt i lige linier. Ved ildebrande, nedrivninger og ombygninger er facadeflugten med tiden blevet noget ujævn, og et par af gaderne har i vore dage en svag krumning.

Hugo Matthiessen mener, at man har gjort gaderne krumme for at undgå den danske blæst og for at udnytte solen bedst muligt, og for nylig har Jørgen Elsøe Jensen opmålt de fynske købstæders hovedgaders placering i forhold til verdenshjørnerne og fundet, at de alle afviger 11-22 grader fra vest. Dette tolkes som en bevidst udstikning af gaderne for at opnå de fordele, som Hugo Matthiessen nævner. Det er muligt, at forklaringen er gyldig for de fynske byers vedkommende, men den kan ikke bruges i Køges tilfælde, da den ene hovedgade, Nørregade, ligger nord-syd, og den anden, Vestergade, afviger mere end de nævnte 11-22 grader fra vest.

Torvet og kirken viser, at man ved byens grundlæggelse i 1200-årene var i stand til at afsætte rette linier og bygge derefter. Gaderne har formentlig også været udstykket nogenlunde lige, men med tiden er gadelinien blevet forrykket. Mens tilsynet med torvets facadelinier hele tiden blev strengt opretholdt, var tilsynet med de øvrige gader mere lemfældigt, og med tiden kan der være opstået mindre ændringer i facadeflugten. At gadernes forløb og facadelinierne er så godt som uændrede fra middelalderen til vore dage fremgår af de udgravninger af forhusenes kældre, som Køge Museums arkæologer har foretaget. De mange udgravede forhuskældre følger nøje de nugældende matrikelnumres grænse mod gaden.

Kongen og øvrigheden foreskrev, at husene skulle bygges som "god købstadbygning", d.v.s. bindingsværk udmuret med mursten og med teglstenstag, og at facaderne var bygget sammen, så de dannede et lukket gaderum.

Nyportstræde, set fra Torvet.

Slippe i Ribe. Foto i Nationalmuseet.

Det var dog vanskeligt at få borgerne til at overholde disse bestemmelser. Økonomien satte grænser for hvad man kunne bekoste på bygningerne, og ofte nøjedes man med lerklining i vægtavlne i stedet for mursten, og helt op i dette århundrede kunne man stadigvæk finde huse med stråtag.

Kravet om den lukkede facadelinie kunne ikke opretholdes, hvor der var tale om gavlhuse, som vendte kortsiden ud mod gaden, og som var adskilt fra nabohuset af en slippe, en smal gang mellem husene. Slippen skulle opfange og aflede tagdryppet fra de to huse, men kunne også være så bred, at den blev til et stræde, et offentligt rum, som alle kunne benytte f.eks. som gennemgang eller som adgangsvej til åen. Grænsen mellem det privatejede og det offentlige rum er her som på andre punkter uklar, og har gennem tiden givet anledning til mange skændsmål og retssager.

Foran hvert hus lå et fortov, som fra gammel tid var en del af ejendommens grund. Også her var der rige muligheder for stridigheder, når afgrænsningen ud til den offentlige gade og til naboerne skulle fastslås. For at udnytte arealet optimalt brugte ejerne, såvel handlende som håndværkere, fortovet til oplagring af varer eller som arbejdsplads. Ofte byggede man boder og udskud under vinduerne, ja endog op over vinduerne, og overdækkede kælderhalsene med skure.

Boderne og skurene gav gaden et uensartet udseende, og gjorde det besværligt at færdes der. Øvrigheden søgte at forhindre de værste vildskud. Havde husejeren inddraget noget af det offentlige rum, kunne man skride ind, men holdt han sig inden for sit eget område, var det vanskeligt, bl.a. fordi husejeren ofte lejede boden ud og herved fik en lejeindtægt, og byen gennem en afgift af lejeindtægten også var interesseret i bodeuvæsenet.

Kirkestræde. Smedegården med bislagssten fra omkring 1520.

Hus med karnap, bod og kældernedgang. Efter tegning af C.W. Eckersberg. 1838/40.

I nogle tilfælde brugte husejeren og hans familie fortovet som opholdssted i fritiden, som f.eks. foran Smedegården i Kirkestræde. Her står endnu to bislagssten, d.v.s. to træbænke med ornamenterede gavle af sten, udført omkring 1520 og således ældre end den nu stående bygning, der går tilbage til 1600-årene. Fra sit private uderum har man kunnet sidde og betragte liv og færden i det offentlige rum, gaden, i skyggen af træerne, som også står på fortovet. Træer har iøvrigt, så vidt vides, været sparsomme foran husene i gammel tid, mens der har været haver med træer og buske bag husene.

Det største offentlige rum efter torvet er kirkegården omkring Sankt Nikolaj kirke. Oprindeligt var den indhegnet af mure og gitter, men efter at man ikke længere bruger kirkegården til begravelser, har man fjernet gitteret, så området er frit tilgængeligt fra de omliggende gader.

Der er ikke sket større ændringer i Køges offentlige rum gennem tiden. De har stort set haft samme udstrækning og forløb siden middelalderen.

Jeg har her meget kortfattet prøvet at give en oversigt fra en synsvinkel, som historikere sjældent bruger. Man vil sikkert kunne pege på mangler og uoplyste sider af udviklingen. Spørgsmålet om det offentlige rum og dets brug er vigtigt i byhistorien, og det ville derfor være godt med et nøjere samarbejde herom mellem byplanlæggere, arkitekter, arkæologer og historikere. Herved ville mange sider af byudviklingen kunne blive bedre belyst.

Poul Strømstad

Kirkestræde, set fra Torvet.

Litteratur

- Andrén, Anders: Den urbana scenen. Malmø 1985.
- Benevolo, Leonardo: The History of the City. London 1980.
- Beresford, Maurice: New Towns of the Middle Ages. London 1967.
- Diestelkamp, Bernhard: Die Städteprivilegien Herzog Ottos des Kindes, ersten Herzog von Braunschweig-Lüneburg. Hildesheim 1961.
- Fenger, Ole m.fl.: "I være have". Om ret til hus og jord i middelalderbyen. Århus 1982.
- Jensen, Jørgen Elsøe: Danmarks Middelalderlige Byplaner. Fyn med omliggende øer. Odense 1992.
- Kenyon, Kathleen M.: Fund og forskning i Bibelens Land. Kbhvn. 1962.
- Lorange, Erik: Historiske Byer. Fra de eldste tider til renessansen. Oslo 1990.
- Matthiessen, Hugo: Studier over Køge Byplan. Architekten XXIII, 1921, s. 349-357.
- Planitz, Hans: Die deutsche Stadt im Mittelalter. Graz-Köln 1954.
- Riis, Thomas: The Typology of Danish Medieval Towns. In Storia della città 18, Milano 1981, s. 117-136.
- Riis, Thomas: Das Städtewesen Dänemarks im 11. Jahrhundert. 1991, utrykt manuskript.
- Riis, Thomas: Die Urbanisierung Dänemarks im 12. und 13. Jahrhundert. 1991, utrykt manuskript.
- Steensberg, Axel: Hard Grains, Irrigation, Numerals and Script in the Rise of Civilisations. Kbhvn. 1989.
- Urbaniseringsprocessen i Norden. I-III. Red. af Grethe Authén Blom. Rapport fra det 17. nordiske historikermøde i Trondheim 1977. Oslo 1977

BYENS OFFENTLIGE RUM 1860-1920

Mag. art. Poul Tuxen

At starte med at definere, hvad der forstås ved byens offentlige rum kan synes nærmest unødvendigt. Rum er defineret ved afgrænsning, men jeg vil gerne umiddelbart fastslå, at der i den efterfølgende fremlægning og analyse ikke vil være tale om lukkede rum i form af indendørs rum eller interiører, de være sig nok så offentlige – og dog vil vi alligevel til sidst komme til at se, hvorledes et udendørs offentligt rum kan blive gjort til et indendørs, offentligt rum med en ganske betydelig effekt.

Jeg vil som udgangspunkt se på byens udendørs rum d.v.s. de rum i bylegemet, der defineres af omsluttende bygningsflader, hvor enkelte, nødvendige gennembrud forekommer af trafikale grunde. Byens offentlige rum er såvel gaderummet, som kun har to afgrænsende bygningsflader, og pladser såsom torve, der kan være polygone (evt. runde) og derved have op til mange afgrænsende bygningsflader. Når jeg her taler om bygningsflader i modsætning til bygningsmasser, skyldes det ikke, at jeg ikke mener, at bygningsmassivet eller bygningskroppen er vigtig for adaptionen af pladsens arkitektur; men at den umiddelbare, fysiske afgrænsning af et gade/plads-rum er overfladen.

Når vi taler om byens offentlige rum, er der helt klart tale om de gade- og pladsrum, hvor den brede offentlighed havde umiddelbar og naturlig adgang.

Den periode, vi her taler om, strækker sig fra 1860 til 1920. Inden for denne ændrede selve bybegrebet helt karakter, dels fordi det traditionelle bybegreb i form af købstæder blev noget udtyndet både formalt, administrativt og juridisk, dels fordi mange nye byer skød frem med helt andre forudsætninger, selv om de som bygnings- og befolkningskoncentrationer og med hensyn til erhvervsliv og segregation må kaldes mere eller mindre købstadslignende byer.

Inden for disse to bytyper, købstæderne og stationsbyerne, vil jeg søge at analysere byens offentlige rum.

Hvor der ikke var specifikke restriktioner, var gaderummet tillige med pladserne i meget gamle dage et offentligt rum i flere betydninger: Offentligheden kunne frit færdes dér og gaderummets administration var underlagt "offentligheden" i form af byens styrende organer. Disse var ganske vist sjældent valgt af en særlig stor del af publikken, men deres formulerede opgave var at styrke fællesskabets og almenhedens interesser eller man kan sige offentlighedens interesser. Gaderummet blev i disse henseender ikke så meget opfattet som rum, men snarere som gulv og vægge eller gade og husfacader.

Der kunne være mange regler for, hvorledes man skulle forholde sig med gaden og med de tilgrænsende bygninger, men der var vist nok aldrig formuleret en egentlig rumopfattelse. Dette hænger sammen med, at den private ejendomsret jo i meget vidt omfang muliggjorde en fri bygningskultur, der kunne variere kolossalt med blot nogle få meters intervaller. En egentlig rumopfattelse, der anskuede helheder, havde næppe en chance. Alligevel kunne der komme smukke og harmoniske rumforløb ud af denne bybygningsmåde, men en egentlig, styrende rumopfattelse kan næppe aflæses heri. Selv under enevælden, hvor et oplagt eksempel i Danmark er Eigtveds udlægning af Frederiksstaden for Frederik V. kan der ikke aflæses en klar rumopfattelse. Vi ynder jo at fremhæve det byplanmæssigt avancerede forhold, at der forlangtes etageflugt og facadeflugt igennem hele gadeforløbet, men der er ikke forlangt nogen form for overensstemmelse eller proportionering henover gaden; d.v.s. de to gadesider fordres ikke at have nogen sammenhæng, hvorfor man må sige, at en egentlig rumlighed ikke er tilstræbt.

Man kunne tænke sig at der i en rumopfattelse indgik forestillinger om gaderummet som både et statisk rum – fast forankret i de fysiske omgivelser – og et dynamisk rum, hvor den glidende trafik og den evigt pulserende menneskemasse var med til at skabe rummet.

Anderledes kunne det være med pladser og torve. Her må man kunne skelne mellem flere typer: de, hvor pladsens udsparring og bebyggelse ikke hang direkte sammen, og de, som blev udlagt og bebygget i samme proces. Førstnævnte type er nok den almindeligste i ældre tider; man kan her i selve den geometriske udformning se en opfattelse af trafik og menneskemylder som en del af torvets væsen – trafikken kunne afvikles langs den ene side af torvet, så den øvrige del kom til at ligge relativt statisk, hvor handelslivet kunne udfolde sig – eller torvet kunne have trafikåren tværs igennem sit rum, således at torvet på flere væsentlige punkter kom til at fungere som en blot og bar udvidelse af trafikåren.

Selve det motiv, om trafikåren henover et torv skulle gå langs en torveside eller tværs henover torvet (evt. diagonalt) blev der arbejdet meget intenst og bevidst med igennem århundreder – og gør der vist stadig. Et velkendt eksempel er Køge, hvor det middelalderlige torv har en trafikåre langs østsiden (Brogade-Nørregade), frakørselsveje langs to hjørner (Vestergade og Nyportstræde) samt en central tilkørselsgade på torvets nordre langside (Kirkestræde). Udfra bl.a. gadenet og en aritmetisk fasthed i gade- og karréstruktur er der almindelig enighed om, at Køges byplan er udlagt i én proces i 1288, hvoraf torvet er en helt integreret og central del. Man må deraf slutte, at det meget varierede liv, der har været henover torvet som følge af trafik og menneskemylder, udtrykker en bevidst opfattelse af torvet som rum.

Den oprindelige, middelalderlige bebyggelse langs torvets sider véd vi ikke meget om, men det kan formodes, at den næppe har adskilt sig væsentligt fra "normal" randbebyggelse langs gaderne. D.v.s. der har formentlig næppe været nogen specifik proportionering, der i sig selv udsagde, at der var tale om en torvebebyggelse. Derimod har der i udformningen iøvrigt kunne være tale om et signal om torvebebyggelse som følge af den velkendte økonomiske intensivering i området omkring torvet, som medførte større og mere ambitiøs bebyggelse dér.

Med disse betragtninger har jeg bevæget mig lidt bort fra det egentlige emne, men der er en pointe, som fremgår senere.

Det offentlige rum havde i midten af forrige århundrede ikke mistet sin betydning, men havde måske nok ændret karakter. Flere af de funktioner, der tidligere havde været lagt på offentlige steder blev fjernet fra disse – man kunne pege på toldbehandling, på afstraffelse, på retshandling, på votering i de styrende organer; herved skiftede anvendelsen af det offentlige rum. Selvom torvet fortsat blev brugt til åben handel i det fri – var denne funktion aftagende. Torvet fik en mere repræsentativ funktion; den fordring af autoritet, soliditet, sikkerhed, centralitet og vigtighed, der tidligere havde stået om torvet, blev nu til en aura, der kunne anvendes repræsentativt af det nye borgerskab og den voksende handelsstand, der fulgte i industrialismens kølvand. Torvets repræsentative karakter blev ikke kun væsentlig for handels- og forretningsliv, men også for de nye, politiske, demokratiske organer – selve valgbehandlingen blev ved folketingsvalg, lokalvalg og afstemninger gerne henlagt til torvet; i dag putter man disse uhyre vigtige, offentlige handlinger ind i lukkede, fodsvedslugtende gymnastiksale o.lign. steder, der har en indre karakter af intimitet. Det er karakteristisk, at torvet næppe ændrede karakter rent fysisk – dvs. som rum – i forbindelse med denne ændring af funktion. Det var som om det i virkeligheden var den oprindelige aura, der var vigtigst ved torvets ændrede anvendelse i forrige århundredes anden halvdel.

Også på et andet, vigtigt punkt ændredes det offentlige rum betydeligt i forrige århundredes midte og slutning: Overalt i byerne måtte militæret opgive de tidligere befæstningsarealer, volde, voldgrave, øvelsesterræner m.v. og mangfoldige steder blev disse arealer direkte udlagt til "rekreativ" anvendelse ovenpå guldalderens romantiseringen. De blev til offentligt rum, og det var vigtigt, at dette offentlige rum ikke ændrede karakter. Det var netop dets karakter af uberørthed og jomfruelighed, der virkede dragende på borgerskabet. Promenader og parker blev i forrige århundredes anden halvdel oprettet adskillige steder, hvor militæret tidligere havde holdt til. Derved kom der vist nok for første gang et element af grønt ind i selve bylegemets offentlige rum. (Hvor grønt tidligere havde været henlagt til haver og kålgårde i forbindelse med boliger).

Borgerskabet kom således til at bruge de nyvundne, grønne områder rekreativt og ikke mindst repræsentativt.

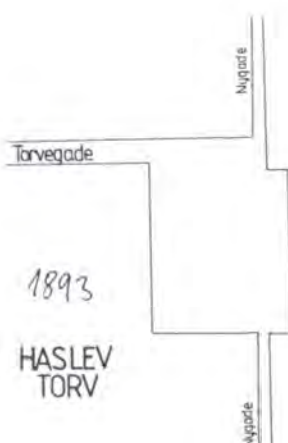
Hvis man på basis af denne summariske redegørelse for visse byrumsforhold i købstæderne accepterer det synspunkt, at byrummene som sådan i princippet ikke ændrede sig væsentligt i forrige århundredes anden halvdel, men at deres funktion og betydning nok skiftede karakter, vil jeg gå over til at se på forholdene i stationsbyerne, hvor man med opbygning og udvikling af 400-500 helt nye byer på landet i højere grad kan aflæse noget om byrumsopfattelse og -brug.

Jeg vil ikke komme nærmere ind på selve byudviklingen og den grad af bevidsthed og styret udvikling, man kan konstatere; men gå direkte til det mest centrale byrum i ethvert bylegeme, nemlig torvet. Som førnævnt var torvets traditionelle rolle som privilegeret og monopoliseret handelssted stærkt aftaget efter næringsfrihedsloven fra 1857. Faktisk kan man sige, at torvets væsentligste berettigelse dermed var berøvet købstaden. Man kan derfor spørge, hvad det da var, som fik en 20-25 stationsbyer til at etablere et torv – og hvis det var så vigtigt i byudviklingen at etablere et torv, kan man spørge, hvorfor ikke langt flere (eller alle) stationsbyer anlagde torv.

Det må først gøres klart, at torvet er et offentligt rum, og at der ikke var nogen basis for at sætte handelsmæssige restriktioner eller privilegier til torvet. En markedsfunktion fik det ikke i stationsbyerne, da markedet var så ruralt orienteret, at det ikke kunne forenes med et torv. Faktisk er der flere eksempler på at en gammel markedsplads ophæves, når bylegemet er i udvikling, for i stedet at blive omlagt til torv.

Torvet i stationsbyerne bliver anset for at være et egentlig byfænomen ("stenbroforanstaltning") i den forstand, at det aldrig kombineres med grønne anlæg, park eller væsentligere bevoksning (der kunne dog forekomme randbeplantning af træer, men aldrig fladebeplantning).

Jeg vil gerne her indskyde en bemærkning om anlæggelse af et torv. Der var i forrige århundrede ingen regler for, hvorledes en stor, åben plads skulle anlægges. Bygningslovene omhandlede landbygninger og havde udover nogle afstandsbestemmelser afhængighed af brandfarlige byggematerialer ingen krav til bebyggelse. Anderledes var det i Sverige, hvor en bybygningslov for de nye byer opererer med så brede brandbælter og afstandsregler iøvrigt, at der næsten naturnødvendigt måtte komme grønne anlæg og folkeparker inde midt i den opvoksende by. Men i Danmark var der ingen regler af den art; dog kunne regler om begrænsning af bygningshøjden o.lign. restriktioner fra købstadsbygningsloven indføres i samdrægtighed i en stationsby; men reglen om maximalhøjde på 25 alens bygningshøjde gjorde det illusorisk at forestille sig bygningshøjder, der forholdt sig til det for-

hold at torvet var en stor og monumental plads med en mulighed for rumskabelse.

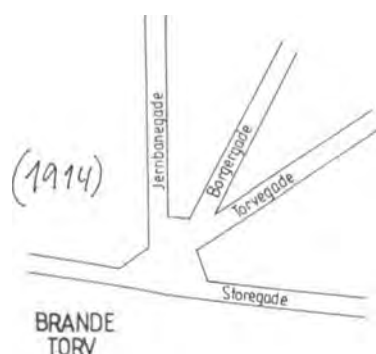
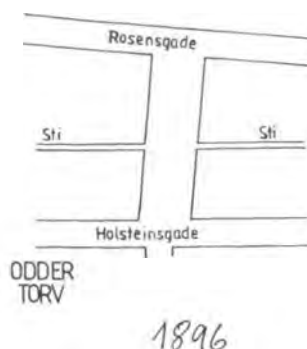
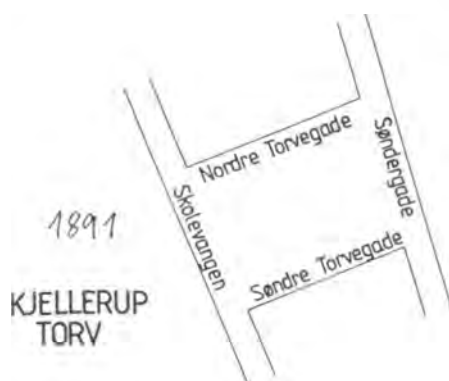
Der er mange forskellige former for anlæggelsesstrategi for et torv i slutningen af forrige århundrede. Rent topografisk blev det ofte udformet som en firkant, hvilket gav den bedste arealudnyttelse i forbindelse med udstykning omkring det foreslåede torv. Men der kunne dog også forekomme skævvredne figurer, der relaterede til en eksisterende skelsætning, der meget vel kunne afhænge af udstyknings- og udflytnings-matrikulering i 1700-tallets slutning. Torvet havde som nævnt ikke nogen handelsmæssig fordring, men fik straks en både repræsentativ og direkte økonomisk betydning som centrum i det nye bylegeme.

Bebyggelsen omkring det nye torv blev oftest præget af, at man opfattede torvet som et stipuleret bycentrum – derved blev bebyggelsen omkring torvet mere bevidst ambitiøs end nødvendig. Torvet fik med andre ord fra starten en repræsentativ betydning, som ganske vist også let kunne omsættes i kontanter i den forstand, at den medførte en betydelig stigning i grundpriserne omkring torvet.

Herning er et meget godt eksempel på en spekulativ, helt bevidst udnyttelse af torvet som repræsentation. Hotelejer Eyde havde hotel syd for Herninggade (hovedlandevejen mellem Århus og Ringkøbing, hvor der i krydset mellem denne og hovedlandevejen mellem Holstebro og Vejle samt nær den i 1876 anlagte jernbanestation var udviklet en vis bylignende bebyggelse) og ejede store jordarealer umiddelbart nord for. Han forærede en udspærret grund til Herning Sogn i 1882 med klausul om at der ikke måtte bygges på arealet og at det til evig tid skulle være offentligt ejet. Med andre ord: Han definerede et offentligt areal som først med en bebyggelse ville kunne kaldes et offentligt byrum.

For hotelejer Eyde var sagen helt klar: Ved at forære grunden til sognet i den angivne form, sikrede han en byudvikling netop med centrum her, og derved steg de omkringliggende grunde voldsomt i pris. De var netop ejet af ham selv. Således blev det også, og de følgende fire billeder viser nøje udviklingen. Der blev i løbet af ganske få år faktisk skabt et meget harmonisk og repræsentativt, smukt byrum: Velproportionerede, beherskede men prægtige og ambitiøse overklassehuse som forretninger med borgerskabsbolig over, hotel, bank m.v. Men netop det, at pladsen kunne udvikle sig til bycentrum, medførte at de nærtliggende gader – specielt naturligvis hovedgaden – også blev en del af bycentrum og fik tilsvarende karakter: Høj, ambitiøs bebyggelse; et selvbevidst borgerskab var allerede ved at udvikle sine normer og symboler i denne "by" midt på heden.

At torvet var et offentligt tilgængeligt rum var naturligvis uomgængeligt sandt; men derfor var det ikke nødvendigvis et sted, hvor alle kom lige naturligt. Dog må man sige, at netop i de nye stationsbyer var der ikke etableret nogen tradition eller "medfødt"

klassedeling, og det var netop i det nye borgerskabs interesse, at alle kom dér, for det var netop dér, det nye borgerskab manifesterede sig og lod sig repræsentere. Derfor kom kirken også ofte til at ligge i indirekte relation til torvet – således igen som det ses i Herning.

Hvorledes forskellige torve anlagdes eller udviklede sig til bycentre fremgår af næste billede. Det kan meget klart ses, hvilke torve, der er udviklet ad hoc på forhåndværende parceller – evt. i forbindelse med en trafikåre – og hvilke der er anlagt efter nøje beregning.

Et par billeder fra Brande viser, hvorledes bebyggelsen udviklede sig omkring et mildest talt ad hoc udviklet torv, som meget hurtigt blev centrum for en større stationsby.

Og Kjellerup udviser en helt anden metodik, hvor torveanlægges var ganske bevidst, og hvor der hurtigt blev tale om et monumentalt grønt anlæg – som man endda søgte at relatere til købstæderne ved at påberåbe sig et rådhus.

En helt anden form for offentligt byrum i stationsbyerne skal slutelig også behandles: I stationsbyer, som voksede frem i anden halvdel af forrige århundrede, var der slet ikke den tradition at forholde sig til, som købstæderne havde med hensyn til grønt og militært areal, som foran anført. Men ikke desto mindre blev det henimod slutningen af århundredet mere og mere almindeligt at etablere et grønt anlæg, anlægget, i stationsbyen.

Man har ofte set dette anlæg som et udtryk for specielt de jyske stationsbyers kontakt med hedens opdyrkning og de mange plantningsforeningers intense bestræbelser på at få beplantning op i de skovfattede egne. Dette er lidt ulogisk, da man på så mange områder kan konstatere, at stationsbyerne forholdt sig mere til købstæderne end til deres rurale baggrund, at det må være rigtigst at se anlægget som en bymæssig manifestation, der har forbillede i de samtidige, grønne tendenser i købstæderne. Det er nye bymenneskers bevidste bestræbelser på at opbygge et nuanceret og repræsentativt byrum, vi er vidne til i stationsbyerne med det grønne anlæg.

Når vi derefter umiddelbart efter århundredskiftet ser, at villaen skyder frem som den gør med nysselige små grønne haver til hver beboelse, så er der vel i virkeligheden tale om en privatisering af det grønne anlæg i stationsbyen eller af parken i købstaden. Men derved er det offentlige byrum frataget sin generelle offentlighed og gjort til et spørgsmål om velhaveri i den forstand, at de velhavende kunne lave deres egne grønne anlæg eller byrum, mens de mindre velhavende fortsat var henvist til de offentlige byrum, som netop derved mistede deres karakter af generalitet og offentlighed og blev til et spørgsmål om social manifestation eller social afmagt.

Et tredje offentligt byrum, der havde et stærkt moment af repræ-

sensation var knyttet til den ny tids tekniske magthaver, nemlig jernbanen. Jernbanepladsen, der blev lagt umiddelbart foran stationen, havde naturligvis det praktiske formål, at der skulle kunne være meget trafik, vogne og mennesker i relativt begrænsede tidsrum – men det er karakteristisk, at man med jernbanebygningsarkitekturen henimod slutningen af 1800-tallet arbejder bevidst med en monumentalitet og et arkitektonisk udtryk, der skal beherske og styre det offentlige byrum.

Et sidste eksempel på offentligt byrum, der får betydning for købstæderne netop omkring århundredskiftet skal til slut nævnes: Det overdækkede offentlige byrum.

Det unge demokrati – og det unge bureaukrati – manifesterede sig i 1890'erne ved at Købehavn skulle have nyt rådhus. Netop i rådhuset er spørgsmålet om den åbne offentlighed og magtens lukkede ophøjethed meget påtrængende. Martin Nyrop og byens råd valgte en løsning, hvor der blev åbnet et gigantisk offentligt rum i selve rådhuset: Den overdækkede gård eller Rådhushallen. Den er i princippet offentlig, og den er arkitektonisk helt bevidst udformet som et "overdækket uderum". Et kig på de italiensk renæssance-inspirerede facader/vægge i Rådhushallen viser klart, at der fra Nyrops side er tænkt på et uderum, som på grund af det nordiske klima måtte overdækkes. Teknikken og metoden er ganske vist ikke ny (man kan pege på det store indkøbsstrøg i Hamburg opført efter branden i 1843, på Christian Hansens overdækkede gård i Zoologisk Museum i Krystalgade fra 1872), men her i Rådhushallen var der tale om et bevidst manifesteret offentligt uderum, som skulle være i pagt med de nye demokratiske idealer (fra 1849), som var ved at slå igennem ved århundredskiftet. Det var her (og ikke på Rådhuspladsen!) folkemængden var samlet i 1903, da Borgbjerg stak hovedet ud og råbte: "Jensen er valgt!". Borgerrepræsentationens mødelokaler ligger her ud til den overdækkede gård – det offentlige byrum – og ikke ud til Rådhuspladsen; dér ligger nemlig festsalen med den meget lille dør ud til balkonen under Absalon-statuen. Her er der i højere grad et repræsentativt sigte.

Man kan altså konkluderende konstatere, at selv om der ikke var noget formaliseret regelsæt eller tradition for behandling af det offentlige uderum, så arbejdedes der med en stigende bevidsthed med det i løbet af anden halvdel af forrige århundrede.

Man fokuserer så ofte på teorier og idealer, og det er i virkeligheden grunden til at jeg her har valgt i meget høj grad at se på virkeligheden, altså se på, hvad der faktisk skete for derefter at give en tolkning af det.

En enkelt teori skal dog sluttelig berøres, fordi den på så mange måder fik betydning i byplanideologisk henseende; men også fordi det viser sig, at der faktisk uafhængigt heraf blev bygget nogenlunde sådan – selv om man ikke vidste det!

Charles Ambt og Hack Kampmann udgjorde i 1896 et overor-

dentlig frugtbart ingeniør-arkitekt-team, der på opfordring af Århus byråd i 1896 planlagde et stort byområde på Marselisborg jorderne uden for Århus. Jeg skal ikke her komme så meget ind på selve planen og dens delvise udførelse, som er behandlet i andre sammenhænge – dog skal jeg fremhæve, at der på mange måder var tale om en ideal-plan, det vil sige en plan, som ikke havde nogen realistisk chance for fuldstændig gennemførelse. Men til forskel fra næsten al anden planlægning i Danmark på den tid blev Ambt-Kampmann-planen ledsaget af et trykt skrift af planlæggerne selv om deres idéer og tanker bag planen. Disse idéer ligger så tæt på Camillo Sittes idéer om “Städtebau nach seiner künstlerischen Grundsätzen” (1. udg. 1889, talrige senere udgaver), at man på mange felter må tale om direkte afhængighed. I skriftet “En bebyggelsesplan for Marselisborg Jorder” gør Ambt og Kampmann sig nogle tanker om offentlige rum og pladser. Velkendt er idéen om den middelalderligt, svagt krummede gade, der næsten afspejler middelalderens krogede forløb, men hvis centrale, æstetiske indhold selvfølgelig var at skabe et lukket gaderum og dermed et oplevelsesrigt, varieret gadebillede under passage.

Men med hensyn til pladsen siger de med et tilnærmelsesvist Site-citat, at de offentlige bygninger bør ligge ved åbne pladser – ikke som en præsentérbakke midt på pladsen, men langs dens kant. Deres monumentalitet bliver da pladsens og byrummets indhold og æstetik.

Med hensyn til formen, siger Ambt-Kampmann, at pladsen bør være lukket visuelt som en stue med vægge. Der bør ikke være tale om en stjerneplads, hvor mange radiære, retlinede tilkørsels-gader medfører, at blikket idelig løber ud i uendeligheden, ligesom “en sal, hvor væggen er slået ud”. Her er igen synspunktet om det retlinede, éndimensionale byrum contra de egentlige, todimensionale (eller tre-) byrum.

Endelig taler Ambt-Kampmann om pladsen som en stue med møblement i form af kiosker, springvand, mindesmærker m.v. – så er vi ikke blot tilbage i nationalromantik, men i et feudalt orienteret magtsprog.

Jeg vil til sidst vise to billeder fra Ambt-Kampmann-planen med en plads, som forholder sig direkte til en kirke. Der er i virkeligheden ikke så langt herfra til Herning-torvet, som godt nok var planlagt centralt, men blev udbygget successivt.

Man kan vel sluttelig dermed konstatere, at den berømte “tidsånd”, som er så forkæret et begreb, på mange punkter også har præget Camillo Sitte. Han var måske knap så banebrydende som hidtil opfattet – snarere formulerede og tolkede han tanker om bydannelse, som lå markant i tiden.

Poul Tuxen

MODERNISMENS OG FUNKTIONALISMENS BYRUM 1920 -1950

Nye byplanidealer og ny byplanpraksis

Arkitekt Elith Juul Møller

For vore byers udseende var mellemkrigsårene en meget afgørende periode, hvor mange påvirkninger og ideer gjorde sig gældende. I et kort indlæg kan der derfor alene blive tale om en koncentreret fremstilling, hvor jeg må begrænse mig til at pege på de vigtigste tendenser.

Jeg vil begynde med en påstand: Det er perioden, hvor huset bliver vigtigere end byen! Det er naturligvis forenklet og forgrovet sagt, men rummer alligevel i mine øjne en stor del af sandheden: Huset har hidtil underordnet sig byens form, men nu oplever vi, at byen bygges op "nedefra" som en sum af enkelthuse og enkeltbebyggelser, og dermed ændrer byens offentlige rum karakter på en meget iøjnefaldende måde. Hidtil har byens rum, gaderne, været kanaler i et mere eller mindre kompakt massiv – nu fremtræder byen som en samling figurer i et landskab. I den gamle by var uderummet omgivet af vægge og havde præcise, éntydige grænser, længde og bredde. I den nye by "flyder" uderummet mellem fritliggende bygninger og bebyggelser, og rummet er uden præcise grænser – uden begyndelse og ende.

Jeg vil illustrere dette skifte ved hjælp af en række billeder fra mellemkrigsårenes tættere, nye bydele, især de større etageboligkvarterer, der tydeligst viser udviklingen. Bymidterne og de eksisterende bydele siger jeg ikke noget om i denne forbindelse, fordi de relativt færre nybygninger her stadig nogenlunde respekterer byens mønster (i hvert fald hvis vi ser bort fra misforståelser som gadegennembrud, tilbagerykninger, totalrydninger à la Gutenberghus og lignende). Haveboligområderne vil jeg ligeledes forbi-gå, fordi de set i relation til byens rum er nogenlunde ens til alle tider.

Ændringerne i byens mønster ses tydeligt af figurerne på et geodætisk kort. I et udsnit af Københavns nordvestkvarter finder vi alle trin i udviklingen repræsenteret. På det ydre Nørrebro ser vi den traditionelle byform, hvor de enkelte gadehuse danner karreer. Vi genfinder dette mønster fx ved Borups Allé, her blot bygget i større enheder – en karré er typisk ét og samme hus, der følger alle fire gader. Ind imellem findes der stokbebyggelser, dvs. en række parallelle husblokke med mellemliggende private friarealer – og vinkelbebyggelser, hvis L-formede huse hver for sig har et større friareal på solsiden. Endelig ser vi op mod Bispebjerg eksempler på friere formede bebyggelsesplaner med varierede

Bispebjerg og Ydre Nørrebro.
Udsnit af Geodætisk Instituts kort nr.
1513 I fra 1967-68 (rettelser 1984).
Gengivet med tilladelse (c) A217-94
Kort- og Matrikelstyrelsen.

bygningsformer som ramme om store friarealer. Og det er ikke blot formen på byens rum, der ændrer sig – også dimensionerne i byens enkelte led og i de offentlige rum bliver mærkbart større.

Disse voldsomme ændringer sker over en meget kort periode. Omkring 1920 bygges der stadig gadehuse på traditionel vis, og byen er planlagt som et gadenet til udfyldning med bebyggelse. I de mindre byer sker byudviklingen med én ny gade ad gangen, ofte lidt tilfældigt koblet på de eksisterende gader. Der bygges typisk mindre ejendomme med én opgang, og selv om husene i nogen grad er standardtyper, opstår der temmelig varierede gadesider, fordi der findes mange forskellige funktioner i husene, og facaderne er formet og detaljeret forskelligt. Ligesom i de gamle bydele har gaden mange funktioner på én gang, den rummer kørende og gående trafik (men meget lidt parkering!), og gaden bruges til leg og ophold. Der er et klart skel mellem offentligt og privat: Gaden er det fælles byrum, og gården og haven er privat, også selv om der er portforbindelse fra gade til gård.

I 1920'erne er det næsten udelukkende i de store byer man finder helhedsbebyggede kvarterer, hvor en bygherre og hans arkitekt opfører hele karreer med mange opgange på én gang. Bebyggelsesplanerne for sådanne kvarterer dyrker det bymæssige gaderum, der ofte præges af nyklassicismens værdighed og symmetri. Byrummet består helt overvejende af stenmaterialer, hvori det grønne indpasses som en art tilføjelse: Træer optræder som en møblering af gade- eller pladsrummet, og græsflader danner en præcist afgrænset belægning, som et fint gulvtæppe midt på stuegulvet. Er det frie rum større som fx Genforeningspladsen ved Borups Allé, danner byhusene en klar ramme om et parkrum.

Vi ser således i denne periode, at huset underordner sig byens form, og på samme måde underordner boligen sig gadens retning. Uden hensyn til verdenshjørner og sollys vender stuerne mod

1920'ernes store boligbebyggelser viderefører den gamle, sluttede byform. Husene danner præcise vægge om gade- og pladsrummene.

Genforeningspladsen er et meget stort byrum af parkagtig karakter, men trods størrelsen fornemmer man overalt den bymæssige ramme.

le Corbusiers visioner om fremtidens byliv – det sluttede byrum afløses af det uberørte landskab. Gengivet fra le Corbusier: Manière de penser l'urbanisme, ca. 1946.

I et konkurrenceforslag til fornyelse af Skodsborg tog Edvard Heiberg le Corbusiers ideer op: "... I forslaget er Strandvejen lagt op langs skrænten vest for husene, og hele skræningen og sletten ned til vandet er tænkt udlagt til park, sportspladser og badestrand. Udsigt over til Sverrig og milevidt ind i landet. ... Overskudet fra bebyggelsen vilde muliggøre expropriation med fuld udbetaling af alle villaerne på skrænten og sletten i løbet af 10 aar." Gengivet fra "Socialt boligbyggeri, 1941."

gaden og køkkenet mod gården. Boligens pæne facade skal vende ud mod det offentlige byrum, også selv om stuen måske bliver nordvendt, så både pottedplanter og beboere trives dårligt i skygge og vintermørke.

Med 1930'erne kommer det store opbrud, og det kommer indefra, fra boligen.

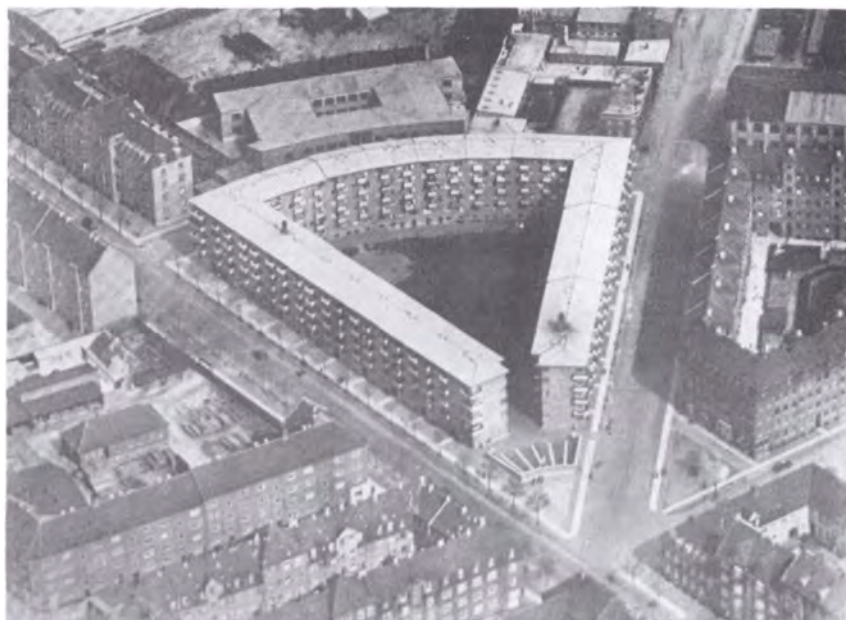
I le Corbusiers bøger udtrykkes filosofien enkelt og klart – og nok lidt naivt: Boligen er verdens solbeskinnede midtpunkt, hvorfra man siddende i sin lænestol betragter omverdenen. På le Corbusiers tegninger ligger højhusboligen midt i et uberørt Rousseau'sk naturlandskab, som frit løber ind under det søjlebårne hus. Corbusiers by synes lydløs og lugtfri. Bilerne høres ikke, og veje og stier sårer ikke det uberørte landskab.

Den nye måde at betragte boligen på fænger hos boligbyggerne, men i Danmark forbliver de mest rendyrkede Corbusier-inspirationer dog idealprojekter – som fx Edv. Heibergs Skodsborg-projekt. Vi skal helt frem til 1950, før de første højhuse bygges på Bellahøj, fulgt af alle de andre, som vist har lært os noget om forskellen på ideal og virkelighed. I mellemkrigsårene holder vi os tættere ved jorden, og her afprøves de nye tanker. Særlig talentfuldt gøres det i Arne Jacobsens Bellavista, hvor det er iøjnefaldende, at huset er formet af udsigten over Øresund og ikke af bystrukturen.

Huset ligger ikke i gadelinien, men trækker sig tilbage, så det med sin U-form byder på udsigt fra det størst mulige antal lejligheder. Set med nutidsøjne ligger huset på den gale side af Kystvejen, men i 1930'erne opfattede man vejen og dens promenadekørsel som et oplevelsesmæssigt tilskud, som man gerne ville have i forgrunden: Den moderne betonvej symboliserede de nye tider. Ordet "moderne" var på den tid bogstavelig talt et kvalitetsbegreb.

Man kan sige, at husbyggerne opdager solen og lyset, både inde i boligen og på friarealerne. Og planlæggerne introducerer funktionsopdelingen. For begge parter er motiverne sociale og sundhedsmæssige: Den kendte byform er usund med dens mørke lejligheder og baggårde og de rygende fabrikker tæt op ad boligene. Nu skal der lys og luft til boligerne, og virksomhederne skal samles i særlige industrikvarterer. Det får voldsomme konsekvenser for byens rum, men denne side af sagen overses tilsyneladende helt. I hvert fald arbejder husbyggere og planlæggere ikke sammen hen over matrikel- og vejskellene. Boligbyggerne arbejder samvittighedsfuldt og ofte idealistisk med den anviste byggegrund, og de byplanmæssige visioner bevæger sig fortrinsvis i egnsplanskala. I den mindre skala består byplanlægningen mest i snusfornuftig gade-, kloak- og arealanvendelsesplanlægning.

Bruddet med karrémønstret begynder forsigtigt med, at man åbner et hjørne og slipper lidt sollys ind. Hermodsgaarden, gengivet fra "Socialt Boligbyggeri, 1941".

I boligbyggeriet kommer bruddet med det kendte karrémønster først lidt forsigtigt. Der bygges stadig i gadelinien, men åbnes et hjørne i karréen, så solen kan trænge ind i gårdrummet, der udformes som et pænt, lidt kedeligt haveanlæg uden særlige legemuligheder. Baggårdens erhverv er borte, men butikkerne ligger stadig i stueetagen, typisk på gadehjørnet.

Planen viser tydeligt, at Blidahpark i Hellerup er en renlivet stokbebyggelse, men den skematiske plan opfattes næsten ikke med de grønne og frodige omgivelser. Et fint eksempel på det nye begreb parkbebyggelse – byboligen frigjort fra gaderummet og placeret i en park.

Med vinkelbebyggelserne får hver ejendom sit fællesareal lige uden for døren, men friarealet fremtræder tydeligt som beboernes, ikke som byens uderum.

Udsnit af Bispeparken fra Geodætisk Instituts kort nr. 1513 I. Gengivet med tilladelse (c) A217-94 Kort- og Matrikelstyrelsen

vis er nogle af periodens fineste bebyggelser også stokbebyggelser, som den dag i dag betragtes som særdeles attraktive boligområder, fordi det mekaniske bebyggelsesprincip er benyttet med stort talent. Især er samspillet med det grønne af afgørende betydning – i Blidahpark, hvor C.Th.Sørensen har bevaret den gamle lystejeendoms store træer, og i Ryparken, der ligeledes har en fin harmoni mellem husene og det grønne, således at gentagelseeffekten i det store boligområde sløres.

Stokbebyggelserne føles dog nok som lidt af en spændetrøje, så der arbejdes med at give disse ars store bebyggelsesplaner et mildere udtryk. Med vinkelformede bygninger opnås store, omtrent kvadratiske friarealer lige uden for boligblokkens syd- og vestfacader. Der er et nært samspil mellem friarealet og boligernes store altaner, og friarealet har tydeligt karakter af privat fællesareal. I større boligkvarterer bygget over dette mønster opstår der dog stadig en gentagelseeffekt, som ikke er ulig stokbebyggelsernes tendens til monoton, og de eneste reelt offentlige rum er også her kvarterets fordelingsveje.

Boligkvarterets uderum og byens offentlige rum mødes atter i bebyggelsesplaner som Bispeparken. Her er en større del af friarealet samlet i en frit tilgængelig grønning, der mod nord og syd sigter mod Grundtvigskirken og kvarterets skole – en tydelig understregning af, at Bispeparken er tænkt som en del af Bispebjerg-bydelen, ikke blot som et selvtilstrækkeligt boligkvarter. Den frit formede parkbebyggelse har her fundet et meget smukt udtryk, der inspirerer mange efterfølgende større og mindre bebyggelser i de følgende tiår, mest vellykket i Søndergårdsparken fra 1950.

Bebyggelsesplanerne gennemgår således en betydelig udvikling over ganske få år, men hvad sker der med byens rum?

I Bispeparken smelter byen og boligbebyggelsen igen sammen. Planen formes i samklang med det omgivende kvarter og spiller bl.a. sammen med Grundtvigskirken. Den store grønning er et frit tilgængeligt parkareal.

Tegningen gengivet fra "Socialt Boligbyggeri 1941."

I de bedste tilfælde opstår der nye former for grønne bydele som fx Bispeparken og dens samspil med kirke og skole, eller bydele bygget op om parkveje med allétræer – bydele, hvor det bevidst planlagte bylandskab er stærkt nok til at give stedet dets helt egen karakter og give sikker orientering.

Men det almindelige er dog, at byen bliver til en sum af “indadvendte” bebyggelsesplaner eller små, private boligblokke tilfældigt orienteret i forhold til gaden. Byen bliver sammensat af en mængde individuelt formede moduler uden fælles idé.

Gaden, byens vigtigste offentlige rum, ændrer udseende fra at være en klar korridor med præcise vægge til et tilfældigt udflydende areal. Hvor rummets grænser tidligere helt svarede til vejsskellet, er det rum, man nu oplever, ikke mere identisk med vejsarealet, men rummet omfatter tillige ubestemte kig ind i den fligede bræmme af hel- og halvprivate friarealer mellem vejskel og bebyggelse.

Gaden ændrer tillige funktion. Tidligere var gaden byens fælles stue, som tjente mangfoldige formål. Nu reduceres den til blot at være et færdselsareal, som éntydigt formes ud fra færdselskrav. Læg for øvrigt mærke til ordene: Gade rummer en undertone af begrebet byarkitektur, medens færdselsareal kun smager af teknik og færdselslovgivning!

Med funktionsopdelingen bliver bylivet organiseret: Man leger på den autoriserede legeplads og holder sig på sit eget matrikelnummer, som i egentligste forstand bliver “privat fællesareal” med streg under privat. Her er fremmede uønskede.

Der opstår en masse uklare mellemarealer, der hverken opleves som helt offentlige eller helt private – ved de skråt liggende husblokke fx nogle overflødige trekanten langs gaden. I de gode

Når by og bybebyggelse planlægges hver for sig, opstår der uharmoniske sammenstød og tilfældige restarealer.

Intentionerne i 1930'ernes bolig- og bebyggelsesplanlægning er fint udtrykt i dette billede og i den ledsagende tekst. Gengivet fra "Socialt Boligbyggeri, 1941".

tilfælde som ved Blidahpark er friarealerne smukt gennemarbejdede helt ud til fortovets bagkant, men i mange andre tilfælde efterlades mere eller mindre upassede forlegenhedstrekanten, som skæmmer bebyggelsen og skaber et dårligt fodgængermiljø på fortovet. På samme måde opstår der hyppigt en uklar – privat eller offentlig? – zone fra gade til indgangsdør, et ingenmandsland, som derfor ofte forsømmes.

Det manglende fællesrum i byen skaber distance mellem mennesker. På de private fællesarealer opfattes fremmede som potentielle børnelokkere, og ude i bygaden bliver alle fremmede: Gaden er ingens.

Lyder min bedømmelse af perioden lidt negativ? Intentionerne var jo fine hos både husbyggere og planlæggere.

Selvfølgelig er jeg da også bagklog, for samfundet har ændret sig, så der er kommet nye forudsætninger til, som ingen kendte i mellemkrigsårene:

- Trafik og parkering antog et omfang, ingen havde kunnet forestille sig. De store vinkel- eller U-formede boligblokke, der åbner sig mod gaden, fungerer nu bogstavelig talt som støjparaboler, der koncentrerer trafikstøjen på altanerne, og de parkerede biler holder tæt langs begge sider af de grønne boligveje og gør store indhug i friarealerne.

- Der skete en centralisering af mange byfunktioner. De små hjørnebutikker og andre lokale variationer og livgivere forsvandt. Også erhvervene forsvandt, ganske som planlagt, for de ville jo være generende fremmedelementer i et nyt boligkvarter, men dermed blev boligområderne til "monokulturer", et begreb der åbenbart hverken er attraktivt i landbrugslandet eller for bylivet.

- Bebyggelsesenhederne blev større og blev som sagt til monokulturer, og dermed blev der mindre variation og færre oplevelser: Byens rum blev større og mere tomme – og mennesket blev mindre!

- Boligen i sig selv fik en mængde udstyr, der overflødiggjorde meget af det, man tidligere var fælles om ude i byen. Fjernsyn, vaskemaskine osv. holder beboerne hjemme, så byen bruges mindre.

Men meget af dette er jo efterkrigsfænomener, som gør sig gældende i både gamle og nye bydele. Derfor bør vi ikke laste mellemkrigsårenes husbyggere og planlæggere for, at de ikke har taget dem i betragtning. I det koldsindige tilbageblik må vi ikke glemme, at den periode, jeg har fortalt om, var en storhedstid for boligbyggeri og bebyggelsesplanlægning. Målt med samtidens

behov og forudsætninger har vi næppe nogen sinde skabt bedre boligforhold for menigmand. Tænk bare til sammenligning på, hvad der fulgte i 1960'erne og derefter!

Skal jeg sammenfatte mit indtryk af perioden i få ord, må det derfor blive:

Der var kvalitet i byens enkelte elementer – men vi glemte kunsten at bygge by!

Elith Juul Møller

Litteratur

le Corbusier: *Manière de penser l'Urbanisme*. Éditions de l'Architecture d'aujourd'hui. Ca. 1946 (findes i Dansk Byplanlaboratorium)

Poul Erik Skriver og Erik Kaufmann: *Byen – liv og form*. København 1964

Socialt Boligbyggeri – Udgivet i 1941 af Foreningen Socialt Boligbyggeri, København. Redigeret og udarbejdet af Arkitekt Ole Buhl, København. København 1941

Hans Erling Langkilde: *Arkitekten Povl Baumann*. København 1991

Jørgen Sestoft og Jørgen Hegner Christiansen: *Guide til dansk arkitektur I, år 1000 – 1960*. København 1991

Miljøministeriet, Planstyrelsen i samarbejde med Københavns Kommune: *Bydelsatlas Bispebjerg – bevaringsværdier i bydel og bygninger 1991*. København januar 1992

DEN BESVÆRLIGE URBANITET

Offentlige rum i bymidterne og forstæderne har forskellige forudsætninger – en introduktion til eftermiddagens temaer

Arkitekt Bo Grönlund

Vi har i formiddag hørt om forholdene og ændringerne i det offentlige rum fra antikken og frem til og med det modernistiske gennembrud:

Mortelius har talt om torvet som fænomen gennem flere tusinde år, bl.a. om butikkernes store betydning som en randzone rundt om torvene. *Gehl* vil sikkert også komme ind på, at det uformelle byliv har de bedste muligheder for at udfolde sig netop i randzoner. I kanterne – hvor man hverken er inde eller ude – opstår mange gunstige situationer for menneskelige møder. Hvorvidt disse randzoner skal se ud ligesom de gjorde for 2400 år siden, kan man så diskutere. *Mortelius* talte også om en vision eller en utopi: den åbne samtales torv – en byrumsvision som vi bør stræbe efter også i vor tid.

Strømstad fortalte, at byerne har en 10.000 år gammel historie, der bl.a. hænger sammen med arbejdsdelingen – og selvfølgelig med markedsökonomiens udvikling.

Tuxen kom ind på, at bybegrebet skiftede karakter med industrialismen i 1800-tallet. Vi fik da bl.a. et torv, som delvist blev tømt for sine funktioner. Torvet blev mere repræsentativt – det kom mere til at handle om at vise sig frem. Det var samtidig den periode, hvor den borgerlige offentlighed havde sine bedste år. Så fik vi arbejderbevægelsen, som prøvede at bygge en mod-offentlighed op – en slags proletarisk offentlighed. Begge disse typer af offentlighed er nok på vej til at forsvinde – eller at tabe betydning – med de massemedier vi har, og den anderledes måde vi lever på nu i slutningen af 1900-tallet. Den tidlige industriperiode, som *Tuxen* behandlede, sluttede med at man trak den tids nye opfattelse af offentlighedsbegrebet med ind i rådhusbyggeriet. Det kom f.eks. til udtryk i Nyrops rådhus i København lige efter århundredskiftet. Men det var – og er – jo alligevel en type af rum som ikke er helt åbent. Der skal en betydelig overvindelse til for at gå op ad trappen, ind gennem den tunge port og videre gennem forrummet før man kommer til den overdækkede indre rådhusplads – og så er den i øvrigt lukket for adgang en stor del af tiden.

Juul Møller kom ind på modernismens rumlige principper, der bygger på fritliggende figurer i landskabet i stedet for kanaler i massiverne. Byens mønstre og dimensioner ændrede sig kraftigt

efter det modernistiske gennembrud samtidig med at det offentlige rum blev uklart og gaden forsvandt.

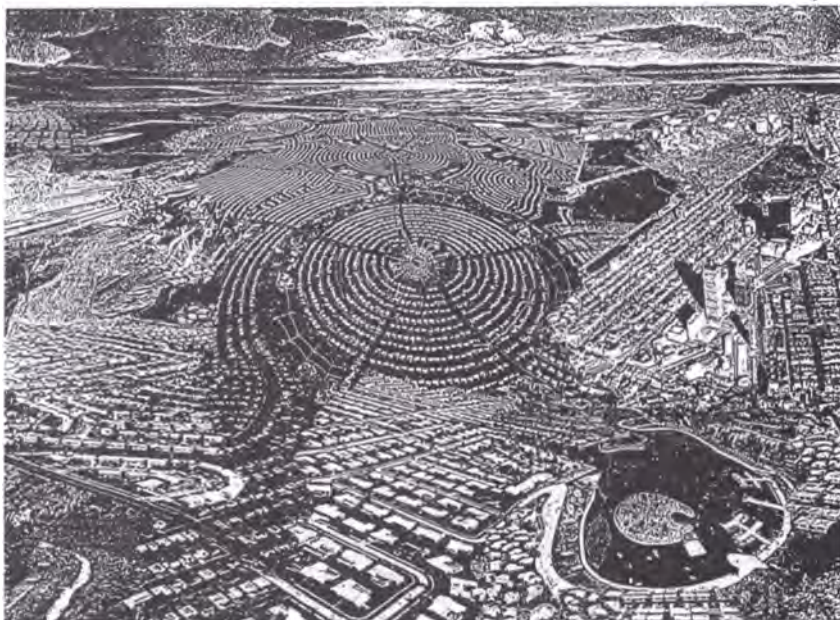
I eftermiddag vil vi prøve at følge denne problemstilling helt op til i dag.

- 1) *Gehl* vil fortælle om hvad der er sket med *bymidterne siden 1960'erne*
- 2) *Skriver* vil fortælle om hvad der er sket med *de nye bydele og forstæderne i den samme periode*
- 3) *Algreen-Ussing* vil fortælle om hvordan vi kan *sikre gode byrum, hvor bylivet kan udfolde sig og hvor man kan sikre en kombination af historisk kontinuitet og samtidig udfoldelse af nye ting og nyt liv.*

Et forsøg på perspektivering af eftermiddagens temaer – bymidternes kontra forstædernes rum – historie og nutid

Inden vi går over til eftermiddagens tre hovedindlæg kan det være nyttigt at se på de principielle spørgsmål lidt på tværs. De er ofte godt sammenfattet i Nils Ole Lunds kollager. Billedet nedenfor viser nogle amerikanske bystrukturer klippet sammen. Man kan ane et stykke af Bostons bymidte oppe til højre – og så en masse forstæder, der flyder ud.

Efter min mening er det vigtigt at skelne imellem bymidtesituationer og forstadssituationer i den videre diskussion af de offentlige rum. Disse to typer af situationer har på afgørende punkter helt forskellige vilkår. Forstaden vender sig indad og prøver at skabe en helt ny og homogen verden. Ældre, førmodernistiske bydele – og især bymidterne – vender sig mere udad og prøver at leve med en menneskelig og historisk mangfoldighed. Forstadens dilemma er den psyko-sociale dobbeltbinding, der samtidig forlanger byens fordele og tager afstand fra dens urbanitet. Bymidstens dilemma er den psyko-sociale dobbeltbinding, der er præget af

Nils Ole Lunds collage "Dreaming of Your Own Home", 1977.

længsel efter forskellighedernes møde i byrummene samtidig med et krav om at alt skal være ens i demokratiets, konkurrencens, æstetikens, historiens, nyhedens og/eller den sjælelige ros hellige navn.

I de sidste par år er der dukket en række bøger op, som diskuterer bylivet på en ny måde og på forskellig vis inddrager denne problematik omkring vores ofte forskruede syn på det urbane. Det gælder bl.a. bøger af Sennet, Asplund, Habermas, Franzén & Sandstedt samt Dansk Ingeniørforenings anvisning om Teknisk forebyggelse af vold og hærværk. Dem vil jeg kort komme ind på i det følgende ligesom byarkitekturarbejder og bybetragtninger af nyrationalisterne Rob og Leon Krier og dekonstruktivistene Tschumi og Liebeskind. Endelig vil jeg prøve at knytte spørgsmålene sammen via den franske filosof Lefebvres bybegreb samt Hilliers og Battys nye syn på byens rumlige struktur. Hermed håber jeg at kunne bidrage lidt til at sætte diskussionen om de offentlige rum i bymidten og i forstaden ind i en ramme der både er principiel og differentieret.

Richard Sennet er en interessant amerikansk sociolog. Han skrev i 1970'erne i "The Fall of Public Man" om offentligheden der forsvandt og blev erstattet af intimitetens tyranni. Alt bliver idag til psykologi, selv politiske spørgsmål – for nu at forklare det meget firkantet. Det kan man på en ekstrem måde f.eks. se i fjernsynet i forbindelse med amerikanske præsidentvalg. Sennet er siden gået videre med det offentlige rums problematik og publicerede for to år siden "The Conscience of the Eye" – eller øjets bevidsthed.

En hel del af de problemer vi har i dag i vore offentlige rum og den måde vi lever på i byen sporer Sennet helt tilbage til den tidlige kristne tid. Han ser helt fra den gang en modsætning i holdningerne til byen, der kommer af en skelnen mellem det "indre" menneskelige liv (med en høj moralsk værdi) og en "ydre" måde at leve på (med lavere moralsk værdi). Kristendommen fokuserer på det "indre" liv, og det gør jødedommen i øvrigt også. Den mentale prioritering af det "indre" løber hele vejen op igennem vor historie – helt frem til boligbyggeriet i 1960'erne og 1970'erne. Det er det "indre" der tæller. Det "ydre" har lille vægt – det er enten syndigt, farligt, et skin der kan bedrage eller bare ret ligegyldigt.

Selv om de "indre" værdiers dominans er fortsat op gennem historien, skete der alligevel en ændring i tankegangen i oplysningstiden – i følge Sennet. Man kunne på det tidspunkt godt se, at det ikke kun var det "indre" det gjaldt – det "ydre" spillede også en rolle. Der var bl.a. kommet en ny naturopfattelse og en begyndende moderne videnskab. Samtidig var det gamle standssamfund med dets udvendigt synlige klasseforskelle under angreb. Modsætningen mellem det "indre" og det "ydre" søgtes

Perry's nabokabsenhed ifølge Franzén og Sandstedt 1981.

løst ved i et slag at slå det "indre" og det "ydre" sammen til en umiddelbar og samtidig enhed-helhed. Det lykkedes ikke. Og det lider vore byer stadig under.

Sennet mener, at der nu er brug for at det "ydre" kan få lov til at spille sin egen værdifulde rolle og at "de ydre værdier" nu må prioriteres. Det er den eneste mulighed der er tilbage. Vi har allerede prøvet at satse på det "indre", og vi har også prøvet ("mekanisk") af slå det "indre" og det "ydre" sammen.

I det perspektiv, der handler om at styrke "det ydre", ser Sennet nogle klare paralleller til de antikke samfund og levemåden i de antikke byer. Dermed er vi tilbage til Mortelius Agora og Forum, hvor det det handler om er at leve udadvendt i byen blandt fremmede mennesker. Det er det vi skal lære at håndtere igen. Og det handler på væsentlige punkter om det modsatte af de idealer, som den organiserede modernistiske byplanlægning har beskæftiget sig med fra 1920'erne og fremefter.

Industrisamfundets problemstilling mht. det "indre" og det "ydre" blev først klart udtrykt hos Tönnies, der var en tysk sociolog. I 1887 møntede han begrebsparret "Gemeinschaft" og "Gesellschaft". Set i bakspejlet idag, viser det sig, at det meste af det sociale indhold i den modernistiske byplanlægning handler om Gemeinschaft og meget lidt om Gesellschaft.

Gemeinschaft handler bl.a. om lokalsamfundet, om familien, om brugsværdier, og om at gøre det gode mod andre uden at blive opfordret til det (altruisme). Det handler på en måde om landsbyens måde at leve på – om landsbyens mentalitet. I modsætning til det har vi Gesellschaft, som opstår af markedet, og som bliver yderligere accelereret af det kapitalistiske samfunds udvikling i midten af 1800-tallet. Gesellschaft har at gøre med bytteværdien og med indgåelse af kontrakter. I stedet for at gøre gode gerninger, gør man i stedet kun det, som man er kontraktligt forpligtet til. Storbyen rummer Gesellschaft-problematikken i dens mest ekstreme form. Det var den, som f.eks. *Simmel* var interesseret i Berlin i begyndelsen af 1900-tallet, ikke mindst den fremmedgørelse der opstår i et samfund præget af Gesellschaft.

Der er mange andre sociologer og økonomer der har arbejdet med lignende dualistiske begrebspar: *Cooley* arbejdede med primærgrupper og sekundærgrupper, *Redfield* med et folkesamfund kontra et urbant samfund, *Bekker* med et helligt samfund kontra et sekulariseret samfund, *Max Weber* med værdirationalitet kontra målrationelitet. *Talcot Parsons* har arbejdet med 4 forskellige begreber som tilsammen dækker noget lignende: det partikulære kontra det universelle, det følelsesmæssige kontra det følelsesmæssigt neutrale, etc. Der er således en lang række forskere, der har arbejdet med problemstillinger der tangerer hinanden og som

	70-talet	
	FORORTEN	GRANNSKAPET
Allmânt	"det onda"	"det goda"
	"det nya samhällat"	"det gamla samhällat"
	isolering	gemenskap
	passivitet	aktivitet
Sociologiskt	formella strukturer dominerar	informella strukturer dominerar
Arkitektoniskt	splittring	helhet
	funktionalism	romantisk
	40-talet	
	STORSTADEN	GRANNSKAPET
Allmânt	"det onda"	"det goda"
	diktatur	demokrati
Sociologiskt	masssamhälle	gruppsamhälle
	sekundärgrupper	primärgrupper
Arkitektoniskt	"gylter"/ordning	organism
	funktionalism	romantisk

Nabokabsenheden og byen i 1940'erne og 1970'erne ifølge Franzén og Sandstedt 1981.

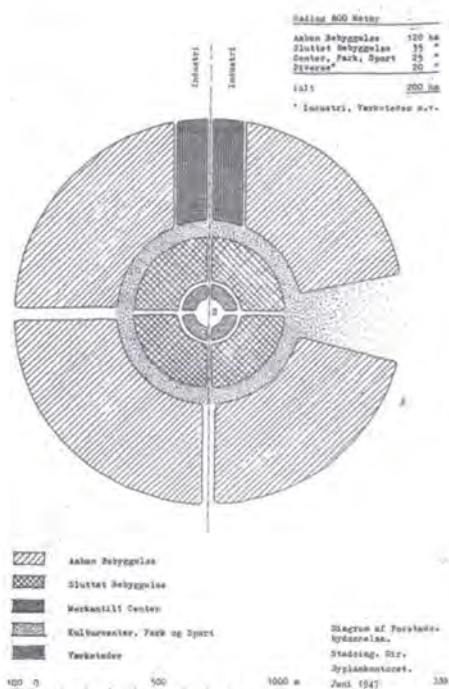
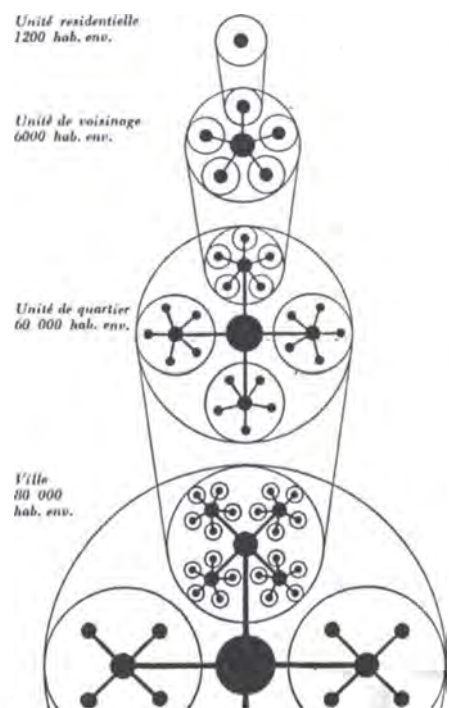

Diagram for en ideel forstad med 10.000 indbyggere. Indlæg fra stadsingenør O. Forchhammer og byplanchef M. Henningsen i Skitseforslag til Egnplan for Storkøbenhavn. Udarbejdet 1947 af Egnsplankontoret.

Fransk forslag til naboskabshierarkier 1949 ifølge Teisen 1950.

alle indeholder aspekter af begrebsparret *Gemeinschaft* og *Gesellschaft*.

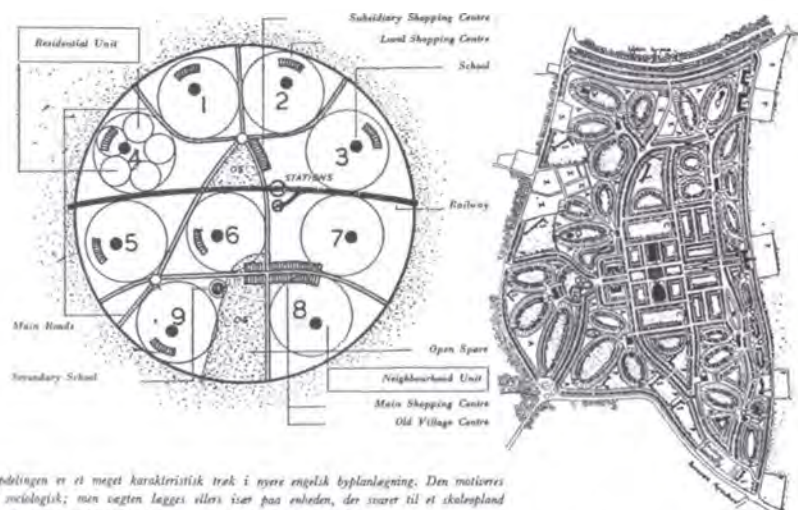
Modernismens klareste svar på den bymæssige sociale problemstilling: naboskabsenheden – the neighborhood unit – viser sig ved nærmere eftersyn at være meget rodfæstet i en slags *Gemeinschafts*-tankegang – og den viser sig efterhånden i praksis at fungere ret ringe som en social enhed fordi den både er for stor og for lille.

De modernistiske eksperimenter med naboskabsenheden startede i 1920'erne i USA, bl.a. på baggrund af Cooleys arbejde om primærgrupper – og fordi man havde fået bilen. Bilen skar byen i stykker med store trafikveje. USA havde i 1920'erne allerede et biltal pr. 1000 indbyggere, som det vi har i Danmark idag. Der blev behov for at lave fredede enklaver ind imellem trafikvejene. Samtidig var man på vej til et mere sekulariseret samfund, hvor skolen kom til at spille en større rolle i forhold til kirken. I denne situation opstår visionen, at løsningen er en naboskabsenhed på størrelse med et skoledistrikt, ca. 3000 mennesker, og hvor skolen samtidig skal være lokalsamfundets nye kulturelle centrum – også i fritiden. Den første store lancering af naboskabsenheden skete i New Yorks regionplan i slutningen af 1920'erne – dvs. i forbindelse med den tids største byplanopgave i den tids største byregion. Naboskabsideologien blev podet ind på det mest ekstreme storbyfundament – og det endda i et land, hvor den offentlige planlægning var svag. De praktiske resultater lod vente på sig.

Tanken bredte sig alligevel til England i 1930'erne og kom til Danmark lige under 2. verdenskrig, ikke mindst via Mumford. Hans "Stadskultur" blev indsmuglet til Danmark fra Sverige under besættelsen. Man gik så igang på Rådhuset i København – Skriver var med og kan fortælle direkte om den lokale byenhed, der skulle have det hele. Den skulle ligge omkring en station med al sin service, skoler, m.v. og den skulle danne en stor naboskabsenhed. Men I blev hurtig klar over, at det ikke var den rene lykke alt sammen, så en af Skribers kollegaer, Flemming Teisen, rejste allerede i Arkitekten i 1950 spørgsmålet, hvorvidt man skulle have disse lukkede cirkler – eller om man skulle have cirkulation i byen i stedet for. Spørgsmålet om betoningen af *Gemeinschaft* kontra *Gesellschaft* er således en gammel diskussion – selv om disse begreber ikke blev brugt.

Teisen havde eksempler med fra naboskabsenheder i den engelske planlægning, som man også kopierede i Sverige. De blev ikke 100 pct. gennemført i Danmark før i 1960'erne – men der er til-løb til det allerede i Sorgenfri og Virum som et resultat af Fingerplanen. Bag tankerne omkring det sociale lå der bl.a. en misforstået kobling til den biologisk-organiske verden – bydelene og boligområderne skulle organiseres ligesom celler i en krop.

"Byen som samling af celler" – Reilly's planer for Birkenhead, England 1945 ifølge Teisen 1950.

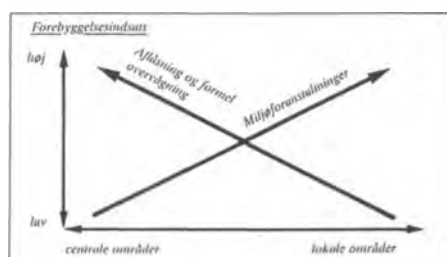

Byopdelingen er et meget karakteristisk træk i nyere engelsk byplanlægning. Den motiveres ofte sociologisk; man vægter ligeså meget på enheden, der svarer til et skoleplads med ca. 10.000 indbyggere. Diagrammet fremstiller en bydel på ca. 100.000 indbyggere. („County of London Plan“ 1943 og „Arkitekten“ ugeblad 20, 1940)

Detaille af Charles Reilly's planer for Birkenhead. Hver oval rummer rækkehus for 30-60 familier. (Laurence Wolfe: „The Reilly Plan – a new way of life“, London 1945)

1940'ernes problemstilling handlede i virkeligheden om konflikten mellem storbyen og lokalsamfundet. Nazismens massehysteri blev til yderligere et argument imod storbyen som livsmiljø. Storbyen stod nu endnu mere klart for det onde: for diktaturet, for massesamfundet, for sekundærgrupper i stedet for primærgrupper, for uorden og snæversynet rationalisme. Det man ønskede var det gode, demokratiet, et samfund af selvstændigt tænkende individer, primærgrupper, noget organisk og noget moralsk-romantisk. Det prøvede man så at bygge. Men det blev i virkeligheden hovedsagelig en kommerciel naboskabsenhed – i følge to svenske forskeres syn på det i en doktordisputats fra begyndelsen af 1980'erne. Jeg synes nok at naboskabsenheden også spillede en positiv rolle på skoleområdet og i det kulturelle liv i 1940'erne og 1950'erne – inden enhederne blev alt for store.

Så forskød problematikken sig i 1970'erne, hvor vi fik forstads-kritikken. Da var det forstaden, der var det onde. Det var i forstaden der var isolering og passivitet, formelle fastlåste strukturer, hvor folk var splittet ad, etc. Samtidig blev naboskabet stadigvæk ved med at stå for det gode. Men det var jo faktisk naboskab man havde prøvet at bygge ude i forstaden i 25 år, så hvordan hang det egentlig sammen? Det kom der ikke rigtig nogen løsning på i 1970'ernes diskussion. En del af svaret på forstadskritikken blev lav tæt boligbyggeriet. Det forholdt sig dog ikke eksplicit til den tidligere naboskabsenheds sociale problematik – i stedet blev der fokuseret på de enkelte huses arkitektoniske form og gruppering. Fra naboskabsenhedens fokus på enheder af størrelsesordenen 1000 husstande skiftede fokus dog til enheder på 10-30 husstande. Ekstrem Gemeinschaft. Alt imens vort bymæssige liv blev stadig mere præget af Gesellschaft i virkeligheden, med også kvinderne ude på arbejdsmarkedet, børnene og de gamle på institution, voksende pendlingsafstande, de elektroniske mediers stadig stigende rolle.

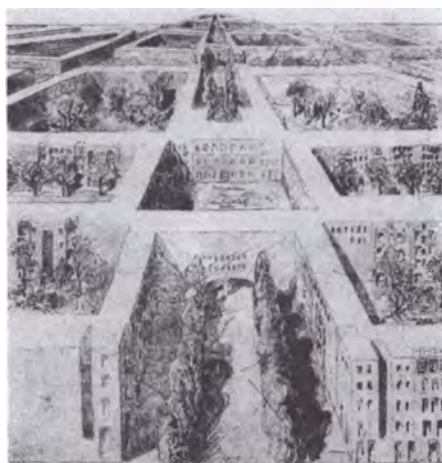
Centrale kontra lokale områder og typer af kriminalpræventiv forebyggelsesindsats. Centrene anonyme situationer må håndteres anderledes end lokalområder, hvor folk kan lære hinanden at kende. (Kilde: Teknisk forebyggelse af vold og hærværk, 1990).

I dag er det sandsynligvis sådan, at modsætningen mellem Gemeinschaft og Gesellschaft er på vej ud af vores virkelighed. Den svenske professor i socialpsykologi *Johan Asplund*, der har skrevet om Gemeinschaft og Gesellschaft for nylig, siger at med det postmoderne samfund er modsætningen mellem Gemeinschaft og Gesellschaft ved at forsvinde. Min tolkning er at modsætningen forsvinder fordi Gemeinschaftsideen er ved at gå i opløsning. For mange er Gemeinschaft, som jeg ser det, nu reduceret til den lille kernefamilies begrænsede familiemæssige liv i selve boligen. Ofte står individet alene, eller med nogle få nære venner, direkte overfor Gesellschaft. Asplund siger ikke hvad det er der kommer i stedet, men jeg har et gæt: det kommer bl.a. til at handle om konflikten mellem livsverdener og systemverdener. Det er også det modsætningspar, som *Habermas* fokuserer på nu i hans kommunikative handlingsteori.

Så langt om forstæderne og Gemeinschaft.

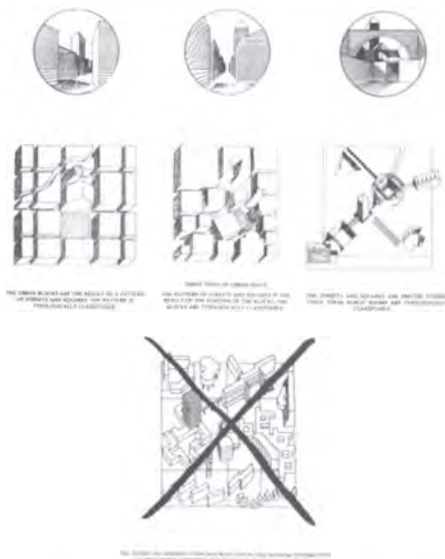
Men der er også sket en udvikling i bymidterne, som Jan Gehl vil komme ind på, og som følger nogle andre hovedmotiver. Og disse hovedmotiver er fra starten kommercielle. Det handler om butikshandelens ekspansion og hvordan man kan tilpasse sig bilismens krav. Først senere er der kommet andre ting ind i billedet som knytter an til en bredere Gesellschaftsproblematik i bymidten.

Man kan sige at denne problemstilling om både Gemeinschaft og Gesellschaft i byen og forholdet mellem dem på en måde er blevet sammenfattet i det arbejde som John Allpass og jeg lavede om kriminalprævention i byerne for et par år siden og som er udgivet af Ingeniørforeningen. Der fandt vi ud af at man måtte arbejde med kriminalpræventionen på to vidt forskellige måder afhængigt af om man var ude i lokalsamfundet – dvs. ude i de lokale bydele – eller om man var i de centrale byområder. I de centrale byområder kender flertallet af folk ikke hinanden – og de kan aldrig komme til det. I bycentrene vil der altid være mange "fremmede" og dermed anonymitet. Det er en væsentlig del af bycentrenes kvalitet. Bycentrene domineret som de er af Gesellschaft er derfor en problemstilling der må behandles for sig og de lokale områder, hvor folk kan lære hinanden at kende, for sig. Men vi fandt samtidig at det naboskab der er praktisk muligt i lokalområderne, er meget mindre end byplanideologiens "neighborhood units" på ca. 3000 mennesker. Det er størrelsesordener omkring 100 mennesker som naboskab reelt kan handle om. Der havde således i ca. 25 år efter 2. verdenskrig været en fejltagelse i byplanlægningen af lokalsamfund på 3000%. Så store fejlmarginer er der ikke mange professioner, der kan overleve.

Schinkelplatz som fokus for fire karreer i det sydlige Friedrichstadt i Berlin. Tegning af Rob Krier i perioden 1977-81.

I slutningen af 1970'erne og begyndelsen af 1980'erne kom der så gang i byarkitekturdebatten. Nu skulle vi begynde at leve mere urbant, men de ovenfor nævnte aspekter blev ikke diskuteret

Leon Kriers "Urban components" kan sammensættes til tre typer af bymæssige rum. Bag alle de tre typer ligger samme grundholdning at byen består af en "bykage" af karreer eller mere anonyme massiver ("Res economica privata") overlejret med monumenter og offentlige bygninger ("Res publica"), der tilsammen danner byen ("Civitas"). Dette i modsætning til modernismens såkaldte by, hvor zoner i følge Leon Krier har ført til en tilfældig fordeling af både offentlige og private bygninger, der har ødelagt vore byer.

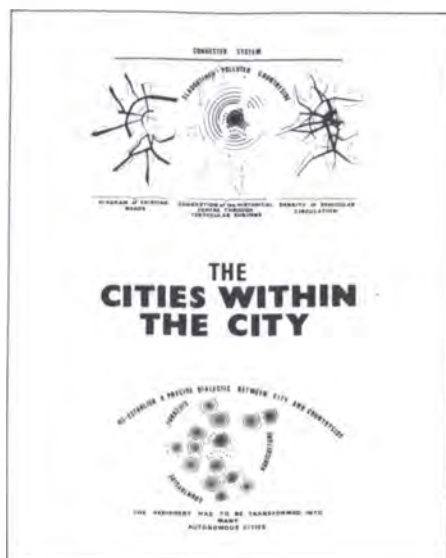
Leon Kriers forslag fra 1976 til en ny bydel i la Villette, Paris.

ordentligt. Det blev mest til æstetisk-formalistisk funktionalisme-kritik men der kom også en del interessante generobringer og nyfortolkninger af den førmodernistiske byarkitektur, bl.a. den byarkitektur som Rob Krier var hovedmand for i Berlin i området omkring Ritterstrasse. Den ser langt mere menneskeligt ud i virkeligheden end det gør på en del af hans tegninger. Men den ny betoning af gadens betydning i byrummet har ikke ført til ret meget mere synligt menneskeligt liv i boligkvarterne.

Denne arkitektoniske bevægelse blev kaldt for Nyrationalismen, og knyttede i sin selvforståelse bl.a. an til tankesæt fra oplysningstiden, men filosofien var i virkeligheden et uklart sammenkog af forskellige brokker fra forskellige tidsaldre. Essensen af det hele var dog at slå et kryds over den funktionalistiske by og alle dens spredte dippedutter i landskabet. I stedet begyndte man altså med at interessere sig for ordentligt strukturerede byrum som lignede det man kendte før 1920. Rob Kriers bror Leon lavede mange projekter som ligner velplanlagte 1800-tals byer med boulevarder, gader, parker, offentlige bygninger, og det der i øvrigt hører til. Men hans tankegang er et sammensurium af midtaldrelige tankegange mht. byerhverv, rum og æstetik fra klassicismen og oplysningstiden og en social opdeling af byen i naboskabsenheder, der faktisk ligner den modernistiske "neighborhood unit". Nyrationalismens byideal varede mindre end et årti og der blev ikke bygget så meget i følge disse idealer. I Danmark fik vi Høje Tåstrup Stationscenter.

Uden at det egentlig blev drøftet hvorfor, var nyrationalismen i slutningen af 1980'erne pludselig ikke aktuel mere. Den blev skubbet til side af en aggressiv dekonstruktivistisk arkitekturmode. Den arbejder med forskelle i arkitekturoplevelsen, i en opsplitning af virkeligheden der gensammenstilles i overlejlrede nye mønstre samtidig med at arbitrært valgte historiske spor fremhæves voldsomt. Kan en sådan arkitektur også håndtere byens rum?

Forskelle i byen er meget vigtige at værne – men hvilke slags forskelle? De dekonstruktivistiske arkitekter tror, at hvis bare arkitekturværkerne er mest muligt modsætningsfyldte, sprængte, sammensatte og litterære, så kommer der også et godt miljø for mennesker ud af det. Det er der stadig en ikke ubetydelig del af Kunstakademiet i København der tror på – samtidig med at der bliver lavet projekter i denne ånd, hvor der hverken er mennesker eller konkrete landskaber til stede. Bl.a. Tschumis Villette-park i Paris har været en stor inspiration for disse arkitekter. I hans visioner er der ikke et menneske på perspektiverne – kun en masse utroligt spændingsfyldte former. Der vises ingen forestillinger om, hvad det er for liv der skal leves i denne "park". Virkeligheden på stedet er ikke som i Rob Kriers tilfælde en positiv overraskelse, men det modsatte. Det bliver ikke bedre når sådan en som

Leon Kriers tanker om en by med byer i byen minder om en blanding af Ebenezer Howards havebymodel og Perrys nabokabsenheder. Forskellen ligger i den arkitektoniske udformning af enhederne og mellemrummene mellem dem. Men Krier har ingen holdbar argumentation for at hans system skulle give mindre trafikproblemer. Dertil kræves en kvantitativ sociologisk og teknisk diskussion, som han aldrig har ønsket at blande sig i.

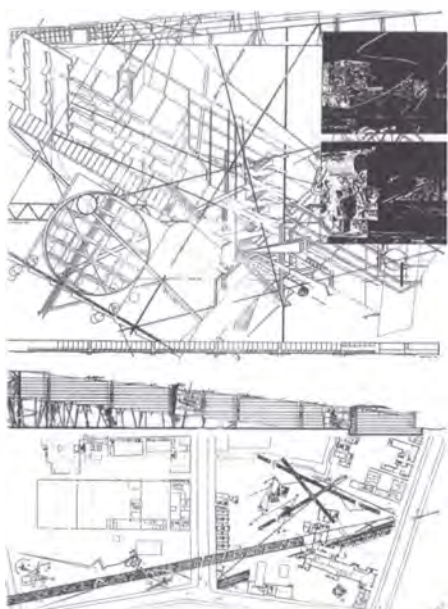
Til venstre Tschumis dekonstruktive verden. Sprængte kombinationer fra 1984 vist i hans *La Villette* publikationer. Til højre Tschumi: Sekvenser fra Villetteparken i Paris tegnet 1984. Bemærk fraværet af mennesker. Billedernes spændinger opstår primært ved et optisk trick – billedkanterne er ikke parallelle med de afbildede objekters reelle vertikale og horisontale akser og planer. Hermed illuderes en dynamik som *La Villette* projektet slet ikke lever op til. I virkeligheden er der tale om et ret kedeligt og meget fortænkt anlæg, der mere minder om et forladt messeområde end om noget, der har med park i en by at gøre.

Liebeskind kommer på banen. Hans nye bystrukturer sprænger alle hidtidige forestillinger om byrum. Der er heller ingen mennesker her og det oprindelige sted eller landskab er også underligt fraværende – undtagen som en fortænkt fortælling ... men tegningerne ser komplicerede og spændende ud – set som et maleri eller et stykke grafik. Som by svarer det dog overhovedet ikke på de spørgsmål, som man rimeligt kan stille sig. Liebeskinds seneste arbejder viser i endnu højere grad at hans svar på 1990'ernes problem i byen er en stadigt mere ekstrem ekspressionistisk arkitektur, der har tabt enhver jordforbindelse og enhver forbindelse til almindeligt menneskeligt liv – for nu at sige det meget firkantet.

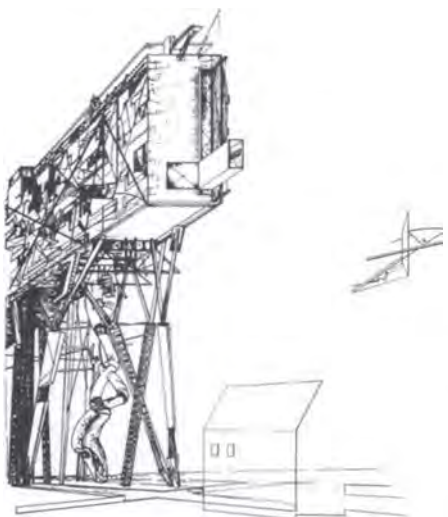
Samlet må man sige, at de sidste 15 års internationale byarkitektoniske strømninger ikke har forholdt sig til spørgsmålene om *Gemeinschaft* og *Gesellschaft* – og heller ikke til forholdet mellem livsverdener og systemverdener for den sags skyld. De sociale og social-psykologiske spørgsmål i byen er i stedet blevet gemt bag nye æstetikker og forstadens problematik er genopstået i en ny forklædning, hvis arkitektur umiddelbart ser meget mere urban ud, men som fortsat er tømt for meget af det urbane liv. Kun i bymidterne er det urbane liv blomstret op, og denne opblomstring skyldes ikke de nye mondæne arkitekturretninger, men et samspil af livsstilsændringer, kommercielle interesser, bybevaring, og et sejt arbejde med mange parter for at forbedre de centrale byrums udseende og brugsmuligheder.

Men hvad er det da der karakteriserer det urbane liv? I den forbindelse er det interessant at se på den franske filosof Lefebvre og hans bybegreb. Han er en spændende marxistisk filosof, der blev forbisat af de marxistiske urbansociologer og geografer i 1970'erne og 1980'erne. De kunne ikke forstå hvad han beskæftigede sig med, fordi han ikke kun arbejdede med strukturalistiske problemstillinger. Han beskæftigede sig ikke kun med klasseforskelle, produktionssystemer o. lign., men også med livet der leves. Dermed undgik han den fælde som flertallet af de marxistiske urbanforskere havnede i – nemlig at byen gik i opløsning som forskningsobjekt. Manuel Castels, den mest kendte franske urbansociolog i 1970'erne afskaffede i virkeligheden byen som teo-

Liebeskinds Berlinprojekt fra midt i 1980'erne. Byen ses som en bunke gamle sten der kan danne baggrund for den begavede kunstners megalomanske udfoldelse af kæmpestore aldrig før sete typer af aggressive konstruktioner.

Et perspektiv af Liebeskind. Hvem ønsker at bo her? At arbejde her? At opholde sig her? Sandsynligvis ikke engang Liebeskind selv.

retisk objekt. Fordi han tænkte som strukturalist, blev han nødt til at konkludere at byer ikke findes mere. Produktionssystemerne er jo internationale og klasseforholdene er blevet kraftigt forandrede.

Lefebvre løser dette dilemma ved at han deler sit bybegreb i to dele. Hans første bybegreb kan man kalde bysystemet (forholdet mellem land og by, mellem forskellige byer, mellem center og periferi, etc.). Bysystemet er en historisk kategori som er knyttet til de forskellige produktionssystemer og de forskellige klasseforhold gennem tiderne (de antikke bysystemer, det feudaltmiddelalderlige bysystem, etc.). Lefebvres andet bybegreb kan man kalde for det urbane – eller bylivet i bycentrene. Det sidstnævnte har Lefebvre muligvis ikke skrevet rigtigt systematisk om, men man kan rekonstruere hans begreb for det urbane ud fra de af hans tekster der er oversat til skandinaviske sprog. Det har jeg så prøvet at gøre.

Lefebvres begreb for det urbane kommer da til at handle om:

- Møder
- Liv og leg
- Forskelle mellem mennesker og forskelle i situationer
- At skabe værk istedet for repetitions-produkter
- Muligheder og uforudsigeligheder
- Udveksling
- At bruge alle sanser

Det er dette der må have en renæssance i vore byer hvis verdenen skal blive bedre at leve i og hvis der skal skabes grobund for positive dynamiske forandringer – i følge Lefebvre. Dette begreb for det urbane er et mere tidløst begreb. Derfor er det også fortsat interessant at diskutere den græske Agora, fordi den her type af problemstilling havde man på en måde allerede dengang, selv om det kun var 5 pct. af befolkningen, der måtte have lov til at være på Agoraen og deltage i diskussionerne.

Samtidig må byen selvfølgelig også rumme modsætningen til det intenst urbane. Hvis byen skal være fuld af kompleksitet, modsætninger, uforudsigeligheder etc., så må der også være genkendelse, stabilitet og mulighed for at trække sig tilbage. Det er derfor vigtigt at arbejde med byens rum på en differentieret måde.

Det som Lefebvre ser som den store trussel mod det gode liv i byen er:

- 1) Tendenser knyttet til det kommercielle og kapitalistiske samfund med bytteværdien og profitten som centrale parametre. Indkøbscentrene, bilen og markedsmekanismerne på ejendoms-markedet m.m. fører til segregation eller separation af mennesker.
- 2) Den modernistiske-funktionalistiske byplanlægning og anden offentlig indblanding i bylivet. Dette har ført til veje i stedet for

Fig. 6. Convex map of the town of G.
Fig. 6. Carte convexe de la ville de G.

Fig. 7. Axial map of the town of G.
Fig. 7. Carte axiale de la ville de G.

Hilliers to grundlæggende analysekategorier:

- a) Det konvekse kort, der viser byens opdeling i de størst mulige rum hvori man fra ethvert sted i rummet kan overblikke alle kanterne i rummet.
- b) Det aksiale kort, der viser de længst mulige synslinier i de forskellige gade- og pladsrum. Disse kort danner udgangspunkt for matematiske beregninger, der bl.a. kan belyse integrationsgrad (eller det modsatte: segregationsgrad) både af byens net af offentlige rum som helhed og for de enkelte strækninger. De net eller dele af nettet der har en høj integrationsgrad vil også have mange fodgængere i gaderne og omvendt.

Batty har ved hjælp af fraktale simulationsmodeller genereret mønstre, der viser store ligheder med moderne metropolers vækst i forstæderne i vort århundrede. En analyse af disse strukturer med Hilliers metoder ville vise en meget kraftig

gader, forstæder i stedet for byer. Det har ført til meget iordenstil-lede situationer for folk, hvor bl.a. kulturbureaukrater blander sig i bylivet. Planlægningen splitter funktionerne ad, etc. Den offentlige planlægning fører til lige så meget segregation og separation som markedsmekanismen – bare på en anden måde. (Og når 1) og 2) overlejres så dør byen totalt).

3) Vi har også en mental fortid som skyldes hele vores historiske udvikling f.eks. det asketiske som kommer fra vores religiøse fortid og en agrar tankegang, der refererer tilbage i Gemeinschaft. Denne fortid spiller stadig en rolle for hvordan vi ser på byen.

Der er stadig et godt stykke vej til et egentligt begrebsapparat og nogle gode systematiske måder at håndtere de her problemstillinger på. Især når vi kommer til de 3-dimensionale problemstillinger. Men de "2-dimensionale" rum – fra gadeplanet og op til straks over øjenhøjde – begynder vi nu at få en mulighed for at håndtere analytisk. Bill Hillier – en forsker på en arkitektskole i London – arbejder med noget han kalder for The Social Logic of Space. Han er faktisk i stand til at beskrive de rum som er gode at være i, de rum hvor man på forhånd kan regne ud at der kommer mange mennesker. Der er tale om et omfattende analysesystem, som efter min mening er det første vellykkede forsøg på at videnskabeliggøre problemet om byens rum som et 2-dimensionalt sammenhængende fænomen. Systemet er relativt komplekst, men det kan bruges matematisk operationelt. Ved hjælp af dette system kan man klassificere og vurdere byer fra alle tidsepoker og samfundstyper. De dele af byerne, der fungerer godt, har en høj integrationsgrad. Og den kan man altså regne ud matematisk uafhængigt af hvilken geometrisk struktur byen har. Hillier har med sit analysesystem sammenlignet forskellige typer af byer i forskellige samfund og han mener, at den modernistiske by ligner dem som aztekerne byggede i Mellemamerika. De er lige så autoritært opbygget. Det gælder nu om at få en helt anden type bystruktur – en anden type gadenet – end det vi har i den moderne by – for at få byen til at fungere. For Hillier spiller ikke først og fremmest den enkelte gade og det enkelte torv en vigtig rolle, men selve nettets struktur af gader og pladser. Efter min mening bør vi begynde at undervise i "The Social Logic of Space" på arkitektskolerne.

Den modernistiske bys problem er bl.a. at den vokser som et træ i alle retninger. Der er en masse forgreninger men dårligt med forbindelser på tværs. Den moderne bytype kan simuleres med høj præcision ved hjælp af den nye fraktale matematik. Det er også lige blevet gennemført i England af en anden forsker. Her kan det bevises, at den modernistiske byplanlægning ikke blot kan kritiseres for at være 2-dimensional fordi dens hovedformål er at indtegne forskellige funktionszoner på et landkort. Den fraktale matematik viser at den modernistiske by set som bebyggelsesstruktur

ikke engang er 2-dimensional, men kun ca. 1,6 dimensional. Diskussionen og forskningen omkring byens offentlige rum bør opprioriteres. Vi har begreber omkring det offentlige rum og byrum, etc., men det er nogle ret luftige begreber. Vi har brug for en meget større præcision, både mht. aspekter af bylivet som leves og kan leves forskellige steder, og mht. en forståelse af de forskellige rum som på en eller anden måde kan gå ind og støtte bylivet. Vi har brug for et begrebsapparat som er mindst lige så omfattende og nuanceret som det Grønlænderne har for sne.

Nu skal vi så se mere konkret på hvad der skete i bymidterne og forstæderne i Danmark fra 1960'erne og fremefter. Og vi skal se på hvordan vi kan sikre arkitektoniske kvaliteter i byrummene.

Bo Grönlund

Litteratur

- Asplund, Johan (1991): *Essä om Gemeinschaft och Gesellschaft*, Bokförlaget Korpen, Göteborg.
- Batty, Michael (1991): *Cities as Fractals – Simulating Growth and Form*, in Crilly, A.J., R.A. Earnshaw & H. Jones: *Fractals and Chaos*, Springer Verlag, New York.
- Batty, Michael (1991): *Generating urban form from diffusive growth*, in *Environment and Planning A*, 1991, vol. 23, p. 511-544 (Pion publication, Great Britain).
- Bredsdoff, Peter et al (1947): *Skitseforslag til Egnssplan for Storkøbenhavn*, Udarbejdet 1947 af Egnsplankontoret, København.
- Franzén, Mats & Eva Sandstedt (1981): *Grannskap och stadsplanering – om stat och byggande i efterkrigstidens Sverige*. Acta Universitatis Upsaliensis, Studia Sociologica Upsaliensia, nr. 17, Uppsala.
- Gleick, James (1989): *Kaos – en ny videnskabs tilbliven*, Munksgaard forlag, Viborg. (US udgave 1987).
- Grönlund, Bo, John Allpass et al: (1990) *Teknisk forebyggelse af vold og hærværk*, Dansk Ingeniørforenings Anvisning, DS-Rekommendation DS/R 470, København.
- Habermas, Jürgen (1984/1987): *The theory of Communicative Action*, vol. 1 and 2, Heineman, London og Polity Press, Cambridge (Tysk udgave 1981).
- Habermas, Jürgen (1990): *Kommunikativt handlande – texter om språk, rationalitet och samhälle*, red. Anders Molander, Daidalos förlag, Göteborg.
- Hanson, Julianne & Bill Hillier (1987): *The Architecture of Community – Some New Proposals on the Social Consequences of Architectural and Planning Decisions*, *Architecture & Behavior*, vol. 3, no. 3.
- Hillier, Bill & Julianne Hanson (1984): *The Social Logic of Space*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Hillier, Bill & Julianne Hanson (1987): *A Second Paradigm*, *Architecture & Behavior*, vol. 3, no. 3.
- Hillier, Bill, Julianne Hanson & John Peponis (1987): *Syntactic Analysis of Settlements*, *Architecture & Behavior*, vol. 3, no. 3.

-
- Hillier, Bill, Richard Burdett, John Peponis & Alan Penn (1987): *Creating Life – Or, Does Architecture Determine Anything*, Architecture & Behavior, vol. 3, no. 3.
- Hillier, Bill (1989): *The architecture of the urban object*, Ekistics, vol. 56, no. 334/335. Hillier m.fl. om Space syntax.
- Krier, Leon (1981): *Drawings 1967-1980*, Archives d'Architecture Moderne, Bruxelles.
- Krier, Leon (1984): *Houses, Palacies, Cities*, Architectural Design Editions, London.
- Krier, Rob (1982): *On Architecture*, Academy Editions, London.
- Lefèbvre, Henri (1968): *Le droit à la ville*. Svensk udgave: Staden som rättighet, Bokomotiv förlag, Stockholm 1982.
- Lefèbvre, Henri (1972): *La pensée marxiste et la ville*. Dansk udgave: Kapitalens lange skygger – en marxistisk byudviklingsanalyse, Hans Reitzel forlag, København 1974.
- Lefèbvre, Henri (1977): *Det bymæssige rums produktionsproces*, Archipress – Arkitekturteoretisk Kompendierække 4, Århus (uden år – ca. 1980). Fra ARCH+ no. 34, juni 1977 – oprindeligt en forelæsning i Strasbourg 1975.
- Liebeskind, Daniel (1991): *Counterdesign*, Academy Editions, London.
- Lund, Nils-Ole (1990): *Collage Architecture*, Ernst & Sohn Verlag für Architektur und technische Wissenschaften, Berlin.
- Sennet, Richard (1977): *The fall of public man – on the Social Psychology of Capitalism*, Vintage books, New York.
- Sennet, Richard (1990): *The Conscience of the Eye – The Design and Social Life of Cities*, Alfred A. Knopf, Inc., Boston.
- Teisen, Flemming (1950): *Cirkulation eller lukkede cirkler – forsøg på at forny et diskussionsgrundlag*, Arkitekten (DK) Månedshæfte nr. 1-2, 1950, årgang 52, s. 1-5.
- Tschumi, Bernard (1987): *Cinégramme folie – Le Parc de la Villette*, Champ Vallon, Seyssel.

BYMIDTENS UDVIKLING FRA 1950 TIL I DAG

Arkitekt Jan Gehl

Fire markante 10-års perioder vælges som ramme om beskrivelsen af efterkrigsperiodens udvikling i de danske midtbyer.

1952 -1962

Langsom start på de nye tider

Omkring 1955 kommer der for alvor gang i bilimporten, og den danske bilpark begynder at vokse hastigt. Stadig er der dog kun relativt få biler på vejene, og i bygaderne deles fodgængere, biler og de mange cyklister relativt fredsommeligt om pladsen. Henimod periodens slutning er fredsommeligheden mindre udtalt. Der er efterhånden kommet en hel del biler, og i bymidten er trængslen og ulemperne blevet påtrængende. Hovedgader og bytorve er kommet under stærkt pres.

1962 -1972

De hurtige vækstår

Der er for alvor kommet gang i økonomien. Industrien udvikles og byerne vokser. Nye tilflyttere fra landområderne skaber, sammen med øget levestandard og mange års opsparet bolignød, en voldsom boligefterspørgsel. Samfundets interesse og debat er koncentreret om boliger, boliger og atter boliger. Forstæderne skyder frem med hundredtusinder af parcelhuse, og de mange store funktionalistiske blokbebyggelser. Al arbejdskraft og alle investeringer er koncentreret i denne sektor.

Perioden præges af en udtalt kvantitetsorientering – der skal bygges meget, købes meget og køres meget. Kvalitetsovervejelser er der ikke megen tid til – og heller ikke meget overskud eller mandskab til. Eksempelvis er der i hele landet blot 2.200 arkitekter på dette tidspunkt, og de er alle i gang ude i forstæderne. Byerne og bymidten tales der næsten ikke om.

Stengade i Helsingør i 1950'erne og i 1990'erne.

DE DANSKE BYRUM - UDVIKLINGSTENDENSER 1952 - 1992

Jan Gehl 16 Juni 1991
Afdeling for Bybygning
Kunstakademiets Arkitektskole

1952-62	1962-72	1972-82	1982-92
Langsom start på de nye tider	De hurtige vækstår	Eftertankens årti	Langsom vækst Øget vægt på Kvalitet

BEGIVENHEDER

	første gågader	EF flower power studenteroprør by og bomiljødebat miljøår	oliekrise	økologi og energidebat	
--	----------------	--	-----------	------------------------	--

BYER - BOLIGER-BILER: UDVIKLINGSTENDENSER / FASER

Biltal og trafik	eksplosiv vækst	flere biler og mere trafik	stagnation trafiksanering og cyklister	langsom vækst
Boligbyggeri		boligbyggeri og forstadsorientering	byorientering - bytornytelse	
Byfornyelse		kvantitetsorientering	kvalitetsorientering	

SAMFUND OG BORGERE: UDVIKLINGSTENDENSER

Øget levealder				
Mere fritid				
Levestandard / økonomi				
Arbejdsløshed				
Indvandring				
Rejseliv				

BEFOLKNING - HUSSTANDE - ARKITEKTER: UDVIKLINGSTENDENSER

Husstandsstør. i DK	3,1	2,9	2,6	2,3	2,1
Indbyggere i DK	4,5mio		4,8mio		5 mio
Arkitekter i DK	1800	2200	2400	4400	6000

GÅGADER OG ØVRIGE BYRUM: UDVIKLINGSTENDENSER

	1962 - 72 1'ste GENERATION GÅGADER	1972 - 82 2'nde GENERATION GÅGADER	1982 - 92 3'jde GENERATION GÅGADER
	Handelsorientering P - pladser / Byudhuling Tilfældigt design Flag og S / H fliser	Handelsorientering Begyndende bylivsorientering Samlede trafiksaneringsplaner Bedre design	Bedre balance: Handel / Trafik / Byliv Kvalitetsorientering Byens rum behandles nu ofte som en vigtig byarkitektonisk opgave Begyndende privatisering af bylivet

Bilparken fortsætter sin eksplosive vækst. I hele 10-års perioden 1962-1972 øges den danske bilpark årligt med omkring 80.000 biler, svarende til 225 ekstra biler hver eneste dag året rundt – i 10 år.

Trafiksituationen ikke mindst i bykerne forværres drastisk. Gaderne fyldes med biler og torvene med parkering. For at skaffe plads for biltrafikken nedlægges sporvognsnettet og ganske store dele af cykelstinet. I bymidten er situationen kaotisk.

Første generations gågaderne

Reaktionerne på den dramatiske trafikudvikling begynder at vise sig. De første "biler ud af byen" demonstrationer gennemføres. Men allerede forinden introduceres de første gågader.

17. november 1962 omlægges Strøget i København til gågade som Skandinavien's første. Også i europæisk sammenhæng var Strøgets omlægning bemærkelsesværdig. Kun ganske få byer ude i Europa havde på dette tidspunkt forsøgt sig med gågader. Den

danske debat forud for Strøgets omlægning var da også meget intens. Aviserne forudsagde, at det ville blive en kæmpe fiasko: "Gågader og byliv var i modstrid med skandinavisk tradition og mentalitet", hævdedes det. "Vi er danskere, ikke italienere – Strøget bliver øde og forladt."

Strøget blev alligevel omlagt og slet ikke forladt, tværtimod. Allerede i gå-Strøgets første år voksede fodgængertallet med 35%. Handelen trivedes – og københavnernes trivedes.

Næsten samtidig, indenfor få måneder, etableredes de første gågader ude i landet i Randers, Ålborg og Holstebro, og med samme positive erfaringer. Snart efter tager udviklingen yderligere fart, og i løbet af 60'erne bliver gågadeetableringerne standardbehandlingen i de danske bykerner.

Der skulle gøres plads til de mange biler – og til den hurtigt voksende detailhandel, og metoden var lukning af hovedgaden for biltrafik, kombineret med cityring samt rydning af hovedgadernes bagarealer til parkering. Bymidten blev som en elverpige – hul i ryggen. Samtidig ombyggedes hovedgadehusene dramatisk. Butikkerne skulle være større og mere "moderne". Store udstillingsvinduer, nicher, baldakiner og prangende, amerikansk inspirerede, skilte blev mast ind i de gamle hovedgadehuse.

1960'erne var perioden med første generations gågaderne. Byrum for fodgængere var et nyt fænomen. Der var ingen traditioner og erfaringer at trække på, og de første gågader var da også præget af tilfældigheder og i øvrigt en udstrakt kopiering af præcis de samme elementer, som anvendtes i alle nabobyerne. Kort fortalt var det perioden med de spraglede sort/hvide synopalfiser, med miljøbaljer og flagrende plastflag fra væg til væg, mens husene og butikkerne fik lov til at udvikle sig som de bedst ville.

Orienteringen mod handel og omsætning var helt dominerende. Gaderne blev "konsumkorridorer" – og de blev stort set ens fra by til by landet over.

Første generations gågader: Viborg (tv.) og Holstebro (th.).

1972 -1982

Eftertankens årti

Allerede sidst i 1960'erne er der en kraftig reaktion på den hastige kvantitetsorienterede samfundsudvikling i gang: Primært handler den i Danmark specielt omfattende miljødebat om boligbyggeriet og forstæderne, men også byernes omdannelse og kvaliteten af hele det fysiske miljø diskuteres livligt. 1971 udnævnes af Statens Byggeforskningsinstitut som "Miljøår", hvor bl.a. kampagnen for det tæt-lave byggeri lanceres. Fra Arkitektskolen kommer udgivelser om bymiljø og "Liv mellem husene" og der spores generelt en stærkt voksende interesse for byernes og bebyggelsernes kvalitet. Flower Power tiden er afløst af samfundsdebat og ungdomsoprør, slumstormerne bygger barrikader på Nørrebro for at holde gennemkørselstrafikken ude, og efter hede debatter opgives Søringen og Lyngbymotorvejens indføring til City. Arkitektskolen får fri adgang, og i løbet af 10-året øges antallet af arkitekter i Danmark fra 2.200 til 4.400 som et svar på 60'ernes åbenlyse mangel på rådgivere.

Imens har vi i vinteren 1972-74 fået den første oliekrise med billøse søndage, kæmpe pristop på benzinen samt kraftigt fald i biltrafik og bilsalg. Senere i perioden følger flere oliekrise og pristop. FDM og bilisterne bliver grundigt forskrækkede over dette første tilbageslag efter 15 års manisk vækst. "Uden biler går Danmark i stå", skriver FDM truende på årets bagrude stickers.

På trafikområdet bliver perioden eftertankens årti. Efter den årelange vækst i biltrafikken bliver der tid til eftertanke og justeringer. Trafiksaneringstanker udvikles. §40 gader, stilleveje og sivegader introduceres, for med tiden at blive et vigtigt og meget omfattende indslag i trafikpolitikken og bybilledet. Og mens bilsalget stagnerer, og biltrafikken går tilbage, findes cyklerne igen frem, og cykelstierne udbygges landet over. "Vi tager gerne din brugte bil som delvis udbetaling for din nye cykel", skriver en cykelbutik på Gl. Kongevej. Den roligere udvikling muliggør en langt bedre koordination af sameksistensen imellem trafikarterne.

Eftertankernes årti: Skilt på cykelforening i København og bagrudetekst fra FDM.

I løbet af 1970'erne og 1980'erne øges opmærksomheden omkring kvaliteten af byens rum markant. Randers var blandt de første byer, der fik gågader og en af de første, der gjorde op med de tidlige gågaders tilfældige udformning. Gade i Randers før og efter renovering. (Fra bogen "Bedre byrum").

Indenfor boligbyggeriet sker en drastisk forandring. Det hastige massebyggeri af nye boliger – der i 1973 er nået op på næsten 60.000 boliger årligt – indhenter og overhaler boligefterspørgslen, og boligbyggeriet reduceres i de følgende år voldsomt, indtil produktionen i periodens slutning stabiliseres på 15-20.000 årlige boliger.

Hvor 60'erne var præget af boligdebat og forstadsfokusering, svinger interessen og investeringerne nu tilbage til byområderne, der i mellemtiden er blevet grundigt nedslidte, og til bymidten med de mange tilfældigheder og hurtige løsninger.

Anden generations gågaderne

Gennem hele 10-års perioden fortsætter omlægningen af bygade og bytorve fra bilgader og P-pladser til bilfrit byrum. Flere og flere byer kommer med i denne udvikling, og i mange af pionerbyerne udvides gågadenettet. Ofte indgår gågaderne i samlede trafiksaneringsplaner for bymidten, hvor tilstødende gader samtidigt trafiksaneres.

Bymidten behandles betydeligt mere varsomt og omsorgsfuldt end i den første periode. Man er tilbageholdende med karréudhulingerne, søger boliger og småerhverv fastholdt i bymidten og behandler husene noget mere nænsomt. Også ved selve udformningen af gader og torve vises mere omhu. Belægningerne bliver mere stilfærdige, møblerne vælges med større omhu, og der vises mere opmærksomhed overfor bylivet.

1982 -1992

Langsom vækst. Øget vægt på kvalitet

Perioden er præget af en langsom økonomisk udvikling. Biltrafikken begynder igen så småt at vokse i anden halvdel af 1980'erne. Nybyggeriet er fortsat meget beskedent, og orienteringen mod byerne og bymidtens problemer og muligheder forstærkes yderligere. Byorienteringen er udtalt. I fagdebatten tales om "the

Renaissance of the European City", og selv de få og spredte nye forstæder som for eksempel Høje-Tåstrup ved København og Skarpnäck ved Stockholm opbygges som "rigtige" byer med gader, torve og karrébebyggelser. Byer, byfornyelse og byforbedring er nøgleord. Og der er efterhånden uddannet mange rådgivere til at arbejde med de komplekse problemer. Eksempelvis øges antallet af arkitekter i denne 10-års periode fra 4.400 til 6.000.

Op igennem 60'erne, 70'erne og 80'erne sker også en række vigtige samfundsudviklinger af stor betydning for bymidtens og bylivets udvikling.

Husstandene bliver fortsat mindre. Gennemsnitshusstanden er omkring 1990 på 2,1 personer. I de større byer er tallet helt nede på 1,7. Langt de fleste danskere bor nu i husstande på 1 eller 2 personer. Oplevelser, indtryk og sociale kontakter må i stigende grad hentes udenfor boligen. Arbejdslivet ændrer sig. Meget arbejde bliver mere kedsommeligt og meningsløst. Fritiden og fritidens aktiviteter får større og større betydning for den samlede livskvalitet. Der bliver også mere ikke-arbejdstid til rådighed. Arbejdsugen reduceres gradvist til 37½ time, ferier forlænges, og desuden forøges antallet af pensionister, efterlønsmodtagere og arbejdsløse støt. Nye behov og nye livsmønstre udvikles. Andre udviklinger med stor indflydelse på byliv og brugsmønstre i de centrale byområder er nye forbrugsmønstre specielt hos ungdommen. Tidligere havde de unge kun meget få penge mellem hænderne. Nu er de blevet meget betydningsfulde forbrugere. Ændring af arbejdsmarkedet i retning af færre i produktionen og flere i administration og service har ligeledes ændret levevilkår og livsstil og generelt øget interessen for at bruge byens rum og byens tilbud. Også rejselivets udvikling har haft stor betydning. Danskerne er blevet vidt berejste. De har set dejlige byer og oplevet, hvad byer også kan bruges til.

Tredje generation af gågader/bygader er præget af stor omhu med udformningen og ligeledes af større eksperimenterlyst med hensyn til integration af trafikarter. Strædet i København som sivegade (1992).

Hovedgade i Vordingborg – gågade med ærindekørsel (1991).

Tilsammen udgør disse udviklinger baggrunden for den markante udvikling i brugen af de danske byer – og for den øgede opmærksomhed omkring byernes kvalitet.⁵

Tredje generations gågaderne – den nye bykultur og de nye byrum

Op igennem 80'erne udvikles både bylivet og behandling af byens rum hastigt. Debatten om byrummenes kvalitet fokuseres bl.a. med Arkitektskolens undersøgelse af de danske gågader, der publiceredes i 1984.¹ Under titlen "Gågaderne i Danmark" gives en meget stærk kritik af alle tilfældighederne og roderiet i de danske hovedgader. Op igennem 80'erne publiceres et stadigt stigende antal håndbøger og debatskrifter. Efter 25 år med bilfri byrum findes nu både eksempler og erfaringer. Og kravet om kvalitet er stigende. Byrummet er blevet identificeret som en væsentlig byarkitektonisk opgave – byens vigtigste offentlige bygværk. Byens ansigt.

At byrummets behandling er en kompleks og krævende opgave kan umiddelbart ses i de mange tidlige gågader. I konsekvens heraf vælger mange byer at udskrive arkitektkonkurrencer for at finde de bedste talenter og de bedste løsninger, og i det hele taget arbejdes der landet over langt mere omhyggeligt med at søge gode arkitektoniske løsninger.

Arkitektskolens undersøgelse i 1989-90 af 75 danske bymidter² viser klart, at de danske byrum nu behandles væsentligt mere omhyggeligt end i de forudgående årtier. Belægninger og belysning gennemarbejdes. Plastflagsguirlanderne tages ned. Der arbejdes med designprogrammer og gode bymøbler. En række af de tidlige spraglede første generations gågader bliver radikalt "ludbehandlet" og får helt nye belægninger og nyt byudstyr, som det for eksempel er sket i Randers.

Også byhusenes behandling reguleres. I mere end 40 byer findes nu skilte og facaderegulativer, ofte inspireret af det fine pionerarbejde, der er gennemført i Helsingør over en lang årrække. Spredningen af banker og kontorer i bymidtegaderne er stort set blevet standset landet over. På det seneste har bankfusionerne i øvrigt overhalet de mange gode lokalplanintensjoner.

Trafikalt omfatter 80'ernes fornyelser bl.a. en mere varieret brug af trafiksaneringsredskaberne. Mange sæsonggader, dagtimegader, bus- og cykelgader samt sivegader er dukket op i de danske bymidter som supplement til de helt bilfri gader.

Op igennem 80'erne konstateres en fortsat udvikling m.h.t. den måde, byrummene bruges på. Undersøgelser gennemført i København i 1963³ og igen i 1986⁴ viser, at opholdsaktiviteterne i city er blevet tredoblet i de forløbne 18 år. Samtidig er bylivet blevet væsentligt mere klassisk og europæisk i sin karakter med bl.a. et omfattende caféliv på gader og torve.⁴⁻⁵

Byens rum 1992 – status, muligheder og problemer

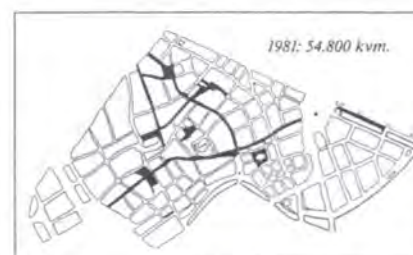
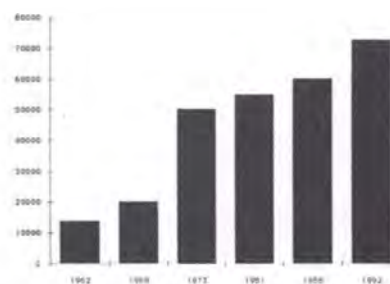
Et tilbageblik på bylivet og byrummene i de danske midtbyer i perioden 1952-92 viser en både omfattende og kvalitativ ganske bemærkelsesværdig udvikling. De danske byer har i dag et i international sammenhæng helt usædvanlig stort net af bilfrie rum, hvor bylivet tilbydes ganske gode og acceptable vilkår. Tilsvarende ses en bemærkelsesværdig vækst i bylivet. Danskerne har op igennem de 30 år, der er gået, siden Strøget – som landets første – blev gågade, fået smag for at bruge byens rum som mødesteder og udfoldelsessteder – og udviklingen ses både i de større og de små byer.

Både byrummenes antal og kvalitet samt omfanget af bylivet har igennem de senere år været i stærk udvikling. Tv. Nyhavn, København, gågade fra 1981.

Th. Axeltorv, København, nyt sponsorbetalt torv fra 1991.

Udviklingen af det københavnske gågadenet 1962-1992. For de pågældende år er anført det samlede m² areal af byens bilfrie gader og torve.

EF gennemførte i 1991 en opinionsundersøgelse, hvor borgere fra samtlige EF-lande blev spurgt om deres holdning til biltrafik i byerne. Fra samtlige EF-lande gik svarene ud på, at biltrafikken i byerne var et kæmpeproblem, og at situationen var uudholdelig. Undtagelsen fra reglen var Danmark, hvor byboerne svarede, at biltrafikken i byerne ikke var noget særligt problem.

Journalisten, der i Politiken gengav undersøgelsen, konkluderede noget overfladisk, at danskerne nok var mere tolerante overfor biltrafik end resten af europæerne. Baggrunden for at forstå de danske synspunkter havde han helt åbenbart ikke.

I europæisk og bred international forstand er Danmark klart det land, hvor der igennem de forløbne 30 år er arbejdet mest målrettet og omfattende med at sikre en acceptabel balance imellem biler og mennesker i bymidtens rum. Danmark har ganske stilfærdigt over 30 år etableret en interessant verdensrekord, når det gælder gågader og trafiksanerede bygader – og det gælder hele landet fra København til de mindste provinsbyer.

I andre lande – ikke mindst USA – kan man i dag se byer, hvor

De danske hovedgader og deres trafikale status 1991. (Fra bogen "Bedre byrum").

De danske hovedgader Status 1991

bymidten er totalt brudt sammen under presset af biltrafikken, alle butikker er forsvundet, bylivet, beboerne, alting er væk. I Danmark synes planlægningsdispositionerne i det store hele at have sikret bymidtens fortsatte funktion som byens hjerte. Alt i alt en ganske bemærkelsesværdig udvikling fra Strøget i 1962 til Nytorv i 1992. Fra Holstebro i 1962 til Søndergade i Horsens i 1992.

Mens hovedtrækkene i udviklingen således har været ganske positive, er der dog grund til at pege på nogle helt aktuelle tendenser, der hastigt vil kunne ændre situationen i de danske bymidter. Her tænkes på de begyndende tendenser til etablering af større privatejede indkøbsanlæg placeret inde i karreeerne, mellem byens gader eller på anden måde med ryggen til byens offentlige rum eller som direkte private konkurrenter til det offentlige system af byrum.

Slotsarkaderne i Hillerød, Boltens Gård i København, arkader og indkøbsanlæg i bl.a. Vejle og Kolding er eksempler på denne nye udvikling, der henter sine forbilleder fra de nordamerikanske byer. I Nordamerika hvor bymidten ofte er svært ødelagt eller totalt overgivet til bilismen, har løsningen mange steder været, at der etableres private indkøbsanlæg udenfor de ødelagte offentlige rum, en udvikling, der iøvrigt i alle tilfælde accelererer nedbrydningen af byens gader og torve.

Netop i Danmark, hvor der er etableret en god tradition for en afbalanceret trafikpolitik og kvalitetsforbedringer af bymidtens gader og torve, vil privatiseringen af bylivet og byrummene være unødvendig og malplaceret. Det er væsentligt, at de danske byer bygger på egne forudsætninger fremfor ukritisk kopiering fra andre byer, der befinder sig i en anden situation. Omvendt har de danske byer efterhånden fået et kvalitetsniveau i de offentlige byrum, der gør dem efterstræbelsesværdige som forbilleder for udviklingen ude i verden.

Unægtelig en interessant udvikling.

Jan Gehl

Litteratur henvisninger

1. Lauge Brand, Jan Gehl og Helle Juul Sørensen: Gågaderne i Danmark. Arkitekten 2, 1984.
2. Jan Gehl, Lars Gemzøe, Bo Grønlund og Steen Holmgren: Bedre byrum. Dansk Byplanlaboratorium, København 1991.
3. Jan Gehl: Mennesker til fods, Arkitekten 20, 1968.
4. Karin Bergdahl, Jan Gehl og Aase Steensen: Byliv 1986 – brugsmønstre og udviklingstendenser 1968-1986. Arkitekten 12, 1987.
5. Jan Gehl: Changing Street Life in a Changing Society, PLACES, Quarterly Magazine of Environmental Design, Vol. 6, No. 1, Fall 1989.

DET OFFENTLIGE RUM FRA 1950 TIL I DAG

Arkitekt Poul Erik Skriver

De selvgroede byer formede sig, så de dannede ramme om byens fællesskaber, om det offentlige liv, som det blandt andet beskrives af Lewis Mumford i hans bog *The Culture of Cities*. Middelalderbyernes torve havde vigtige funktioner. De var skabt til handel, processioner, teater og gøgl.

Mumfords bog og ideer blev en inspiration for efterkrigstidens byplanlæggere. Det befolkede byrum blev en bestræbelse i den idéudvikling, der fulgte efter 2. verdenskrigs byødelæggelser. Bestræbelserne på at genskabe de traditionelle bykvaliteter var i opposition til Le Corbusier's og Walter Gropius' skematiske byplaner, der primært skulle opfylde en række sociale og hygiejniske krav. Alle skulle have lige adgang til sol, frisk luft og grønne træer. Men de urbane gader og torve forsvandt. I industrialismens byer havde de ikke længere nogen funktion.

Ud fra en sociologisk betragtning var der dog stadig behov for offentlige mødesteder. En sociologisk baseret byplanteori kom fra England. Den øvede stærk indflydelse på dansk byplanlægning i årene umiddelbart efter 2. verdenskrig. I slutningen af krigen blev der udarbejdet en generalplan for genopbygningen og videreudbygningen af London. Abercrombi's plan for Greater London. Heri blev det foreslået, at storbyen blev opdelt i mindre enheder, Neighborhood Units, formet omkring et community center, et offentligt mødested med faciliteter for socialt samvær, fritidsaktiviteter og kulturelle tilbud.

I beskeden målestok blev denne idé overført til Danmark i Søndergård Park i Bagsværd i slutningen af 40'erne. Ideen blev

Efter 2. verdenskrig fik mange boligområder et butikstorv, der også var tænkt som et lokalt samlingssted. Søndergård Park 1950. Arkitekter Hoff & Windinge.

udformet til praktisk gennemførlighed af direktøren for DAB, arkitekten Erling Knudsen. Den arkitektoniske udformning skyldes Hoff og Windinge. Haveboligerne er placeret omkring en grønning hvortil, der er knyttet børneinstitutioner og et butikstov, som oprindeligt havde en café med udeservering om sommeren. Her var også en sladrebenk for de gamle fra de nærliggende pensionistboliger.

Hverken torvet eller grønningen blev befolket som tænkt. Men med deres arkitektoniske, æstetiske kvaliteter bidrager de til boligområdets identitet og indhold. Det er væsentlig for beboernes trivsel og selvforståelse.

Det offentlige rums rolle i bystrukturen er ikke entydigt at være ramme om borgernes udendørsliv. Byrummets visuelle, byarkitektoniske betydning blev blandt andet påvist af Camillo Sitte omkring århundredskiftet.

Men det var – og det er vel stadig – byplanlæggeres og byplan-teoretikeres opfattelse, at kriteriet for en vellykket placering og udformning af byrummet er, at det bliver befolket. Det åbne og det overdækkede byrum, medborgerhuset, skulle muliggøre fællesskabet, der både var et netværk for de svage og et værn mod det centrale magtapparat.

Erling Knudsen videreudviklede sin idé om et bysamfund med et tæt fællesskab. Det blev til boligområdet Carlsro i Rødovre. Med en blanding af haveboliger, etageboliger, familieboliger og pensionistboliger skulle der opstå en socialt varieret befolkningssammensætning, der fik adgang til et meget varieret udbud af fællesfaciliteter, et kollektiv servicecenter, møde- og festlokaler, hobbyværksteder, butikker og lægekonsultationer, beboerrestaurant og beboerhotel. Det "offentlige rum" var et konglomerat af rum, som ikke manifesteredes arkitektonisk i et byrum.

Et arkitektonisk byrum kan man finde i Carlsro's umiddelbare nærhed. Som mange af hovedstadens væstkommuner fik Rødovre efter krigen et nyt rådhus. Rødovres er tegnet af Arne Jacobsen. Senere fulgte et nyt hovedbibliotek, beliggende overfor rådhuset, og ligeledes tegnet af Arne Jacobsen. Og endnu senere blev der ved rådhuspladsen opført et medborgerhus, Viften, tegnet af Dissing og Weitling. Her er mødesal, biograf, café og udstillingsmuligheder. Selvom der omkring pladsen er samlet mange og betydningsfulde kulturelle funktioner, så ligger rådhuspladsen det meste af tiden øde hen. Men med sine bygninger af høj arkitektonisk kvalitet er dette offentlige rum af stor betydning for denne lidt udflydende kommunes identitet. Kommunen har bevidst søgt at skabe en herlighed, et smukt bycenter.

Der er i lokalsamfundene steder, hvor folk samles og færdes i større tal. Det er offentlige rum, men skabt af private. Tæt ved rådhuset og Carlsro ligger Rødovre Centret, Danmarks første

overdækkede butikscenter, bygget i begyndelsen af 60'erne af en lokal gartner. Her er myldrende fuldt af mennesker – i butikstiden vel at mærke. Her er ingen kulturelle institutioner, men meget at se på. Her kommer mange enlige og gamle. Ikke primært for at handle, men for at være sammen med andre mennesker – uforpligtende for alle parter. Men her skabes ikke de forbindelser eller det netværk, som de svage kan støtte sig til – sådan som det var tanken med et community center.

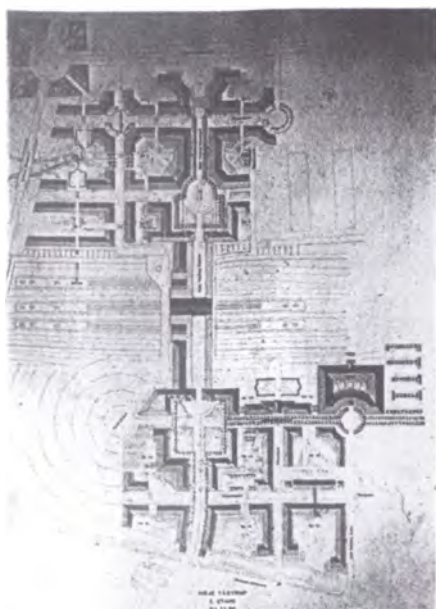
De overdækkede butikscentre er på mange måder blevet de nye bydeles torve. De er meget forskellige, og i nogle af centrene er der også muligheder for kulturelle aktiviteter. I Lyngby Storcenter er der biografer, og det store torv danner ofte rammen om udstillinger af oplysende art. Torvet bruges i øvrigt til mange formål, amatøropræden, modeopvisninger og anden underholdning.

I Hørsholm er teater- og koncertsalen "Trommen" tæt knyttet til butikscentret. I andre centre er der et større bibliotek, der har faciliteter til udstillinger m.m.

Det er ikke tilstrækkeligt blot at overdække en butiksgade for at skabe et uforpligtende mødested. Et idealistisk forsøg på at gøre den overdækkede gade til community center med både kulturelle og sociale tilbud i selskab med butikkerne er centret i Værebropark i Bagsværd. Det er også en af Erling Knudsens opfindelser, den sidste inden han i 1969 forlod DAB. I den monotone etagehusbebyggelse skulle centret være et farverigt indslag med et myldrende liv. Butikkerne havde både dagligvarer og udvalgsvarer. Der var et stort bibliotek, møde- og festlokaler, muligheder for badminton og gymnastik, kollektiv servicecenter, restaurant og cafe, beboerhotel, lægekonsultationer m.m. I gaden var der opholdspladser og børneparkering.

Værebropark blev samspilramt. Gaden blev opholdssted for drukmåse. Butikkerne blev klemte af de nærliggende storcentre. I dag er der kun et supermarked. Vagtmanden holder de øldrikkende ude. Gaden er øde og trist. Men de sociale tilbud er der da endnu.

Et andet idealistisk tænkt center er det gået på omtrent samme måde. Øldrikkere og ballademagere er de overdækkede centres problem. Derfor må de lukkes uden for butikstid – i et enkelt tilfælde for altid. Med forbillede i den hollandske polterby Dronkens overdækkede torv, agoraen, fik Albertslund i 60'erne sin agora. Det overdækkede torv var udformet, så det kunne udstyres med siddepladser og danne rammen om udstillinger, teater, koncerter, varierte og anden optræden. Der var cafeer og biografer og nær forbindelse til et stort bibliotek. Torvet var åbent både dag og aften, en rigtig offentlig plads, og i øvrigt et kommunalt foretagende med en leder, der skulle sørge for, at der jævnt hen foregik noget i agoraen. Det gik ikke. Berusede balademagere skræmte

I 80'erne forstærkedes interessen for at forme de nye bydele med klassiske gade- og byrum. Jacob Blegvads plan for Høje Taastrup.

folk bort. I dag er torvet omdannet til en almindelig musik og teatersal. Biografer og bibliotek har adgang udefra.

Den rent kommercielle del af Albertslunds bycenter trives udmærket med mange gående, og på varme sommerdage er torvets bænke også besat – af øldrikkende, højrøstede arbejdsløse. Der er et skarpt skel mellem det kulturelle og det kommercielle. Det er ikke her, der udvikles et socialt eller kulturelt netværk til støtte eller til glæde for de sagtnodige. Men der kan godt findes lighedstræk med bycentrene i de gamle købstæder.

Det er ellers ikke så let at bygge nye byer med kvaliteter som i de gamle byer. Et af de mest ambitiøse forsøg herpå er Høje Taastrup. Her har man bevidst udformet byen med rigtige bygader og torve og endog en hovedbanegård. Blandingen af boliger og erhverv er også med det gamle købstadscenter som model. Det skulle sikre liv i gaderne både dag og aften. Det er der ikke kommet – sikkert af flere årsager. Ikke alt er endnu udlejet eller beboet. Der er ingen flotte butiksvinduer eller andet, der kan lokke folk på gaden. Det store torv er for stort og dårligt proportioneret. De små torve har ikke den arkitektoniske kvalitet eller intimitet, der kan friste til ophold. Men nogen prestige er der nu nok at hente i de offentlige rum, den flotte banegård og det store torvs imponerende skulptur, udført af Bjørn Nørgaard.

Hovedårsagen til, at butikslivet er så fattigt i det nye Høje Taastrups center skal søges i byens udviklingshistorie. Da Høje Taastrup i regionplanen blev udpeget som et aflastningscenter for Københavns City, udarbejdede et privat konsortium en plan for et megacenter med den kommende S-station i midten, og indeholdende alle et bycenters funktioner kommercielle, kulturelle og sociale. Her kunne de store koncerner placere deres hovedkonto-

Til venstre: Det store torv i Høje Taastrup er mennesketomt, men med Bjørn Nørgaards tårn giver torvet bydelen dens identitet.
Til højre: Fodgængerne finder man i det bilbetjente City 2 mellem Taastrup og Høje Taastrup.

Foruden butikker rummer City 2 et torv og et forlystelsescenter for børn.

rer i tæt samvirke med hoteller, restauranter, pengeinstitutter osv. Men myndighederne tøvede med at bygge den infrastruktur, som skulle nære det kæmpestore center. Så konsortiet valgte forsigtigt at bygge et mindre storcenter, et rent kommercielt, nærmere den gamle Tåstrup stationsby. Og navnet City 2 tog man med sig. Her finder man fodfolket, transporteret hertil i bil.

Det overdækkede center byder på andet end butikshandel. Et besøg i centret er en udflugt med mulighed for at stresses af i en af de mange caféer mens børnene går i børnetivoliet, der har et broget udbud af forlystelser. På torvet er en tribune, hvor der gøgles og vises frem.

I byerne langs Køge Bugt havde den overordnede plan udpeget et hovedcenter i Hundige, i princippet som den oprindelige plan for Høje Tåstrup Centret. Også her gik det galt. Butikshandelen blev næsten enerådende, ikke engang en biograf blev etableret.

Der gives vel ingen opskrift på, hvordan man etablerer velfunge-

I Solrød finder man et traditionelt og befolket byrum, gågaden mellem stationen og rådhuspladsen.

Den nye bydel Egebjerg i Måløv har flere byrum, de fleste med kunstnerisk udsmykning. Dette ligger med butikker til den ene side og en kunstig sø til den anden.

rende og smukt proportionerede offentlige rum i bydannelserne i en storbyregion, hvortil man gerne må regne de største af de gamle købstadsregioner. Der er nok flere løsninger.

Et af de mere vellykkede eksempler kan man finde i Køge Bugt regionen, i Solrød. Butikscentret strækker sig fra S-stationen til rådhuspladsen, hvor også gymnasiet og hovedbiblioteket er placeret. Butiksgaden er en gågade med en cykelsti i midten. Gaden har små torveagtige udvidelser med cafeer og bænkepladser. De 2-etages butiksbygninger er forskellige, men formet over samme tema, de fleste uden arkitektonisk særpræg, men alle med en arkade i stueetagen. Den yder god beskyttelse i dårligt vejr. Det er et bycenter med charme og provinsiel hygge. De kulturelle tilbud er få. Men et par timers traditionel jazz en sommerlørdag er et godt tilbud.

Måske skal de nye byers og bydeles offentlige rum være et register af tilbud, fra det nære fælleshus i den lille boliggruppe til det

Den kunstige sø i Egebjerg har to beboerhuse ved sine bredder. Byparken er byens "herlighed", men ikke særlig befolket.

kommercielle bycenter med menneskemylder. Herimellem kommer det arkitektoniske rum, byens herlighed som mål for en spadseretur og som identitetsmærke. Som købstadens bypark og rådhusplads.

Byparken genfinder vi i de senest byggede bysamfund, Egebjerg og Østerhøj i Ballerup-Måløv. Her finder vi også det intime, halv-offentlige rum i nærmiljøet og det kunstnerisk udformede, prestigegivende bytorv. Byparken er en herlighed, som også kan have en pointe, et medborgerhus i arkitektonisk eller billedkunstnerisk udformning, som måske kan bidrage til dannelsen af det fællesskab, som har været et ledemotiv i så mange af efterkrigstidens byplanteorier.

Poul Erik Skriver

“FRA HUGO TIL BARATLOO – VIA ALDO”

Tre synsvinkler på byens offentlige rum

Arkitekt Gregers Algreen-Ussing

1. Tolkningen

Det har altid været historikeres ønske at vise, hvad der faktisk fandt sted. Ikke desto mindre skrives der stadig nye historier om den samme historie.

Når det gælder byplanhistorien stiller sagen sig ikke anderledes. Vi kan ganske vist henvise til materialiteten – det offentlige byrum. Måle det op og tegne eksakte planer med snit og opstalt. Men det hjælper kun lidt på problemet.

Både Piranesi og Nolli gjorde sig denne umage. Og dog blev deres tolkninger vidt forskellige. På sit kort over Rom fra 1748 har Nolli ovenikøbet forsynet sit kort med en allegori over de skiftende tolkninger over denne by. Til venstre sidder de gamle romerske guder i fragmenter; til højre den verdensomspændene kristendom, der tager oplysningstidens måleinstrumenter til sig. 150 år senere strides Camillo Sitte og Otto Wagner om Wiens udlægning. Lynch og Cullen analyserer ud fra hver sit perceptionspunkt.

Kan vi belyse hvad “der faktisk fandt sted i efterkrigstidens byområder” som der står i indkaldelsen til dette seminar ?

I de følgende noter skal jeg skitsere tre aktuelle synsvinkler på bybygningen, ved at knytte dem til tre personer: Hugo Matthiesen, Aldo Rossi og Mojdeh Baratloo.

Fra Nolli's kort over Rom.

2. Hugo

“Hvor Fanden er vi henne?” sagde Hugo, da han blev kørt ud gennem de moderne forstæder i bil. “Det kan alt sammen være hvorsomhelst”.

Han undgik såvidt muligt at se ud af vinduerne, for han fastlagde byernes struktur udefra. Færdselslinier og købmandshandelens trækveje til havs og på land var indgangen til byernes historiske beliggenhed og karakter. Før torv og hærstræde kunne forstås, måtte han ud i topografiens funktionelle anvendelse. Den danske købstad blev først placeret på europa-kortet, dernæst hængt op i land- og vandveje, for tilsidst at skære sig sammen i det kryds, hvor torv og hærstræde kunne udvikle sig i læ af borg og kirke.

Hans klare og logiske fortællinger blev til analyser om fortidens funktionelle fremskridt, som følge af den økonomiske udvikling. Fremskridtet lægger sig som en optimistisk tone i hver byhistorie, på trods af brand og venders hærgen. For det var i byerne og det offentlige rum, man trods alt fandt fortidens spor, selvom forklaringen på deres eksistens lå i det åbne lands store færdselslinier. Hans overraskende synspunkt var, at “når alle Spor er forsvundne, bliver der kun tilbage hine gamle Hærstræder i Byerne, de sidste sikre stumper af Fortidens Vejnet.”

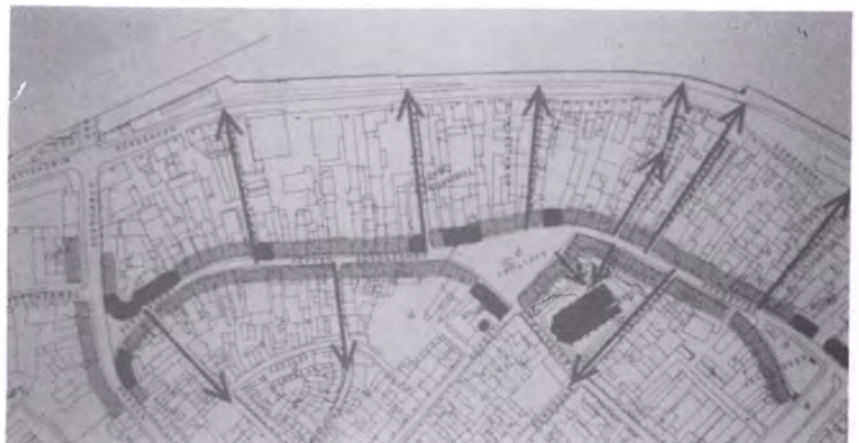
Derfor kunne han påstå: “Vil man søge til Bunds i Byen for at vinde Klarhed over dens Tilblivelse, Fremvækst og indre Forskydninger gennem Tiderne, maa man derfor først og fremmest samle Studierne tæt omkring Stadens Axelort – dér alene hører man Byens Hjærte banke.”

Vores tolkninger af det offentlige byrum er på mange måder præget af Hugo's tanker, og Peter Bredsdorfs analyser har meget tilfældes med dem. Det gælder ikke blot sammenkædningen af topografi, historie og arkitektur, men også den specielle trang til at ville se funktionelle forklaringer på det aktuelle rums tilstand. Så snart denne forklaring har givet os forståelse for rummet historiske struktur, forskyder også den arkitektoniske vurdering sig og bliver mere accepterende. På det punkt var Hugo forud for sin tid og yderst aktuel for mange af de byanalyser vi foretager i dag.

“Maalet for mine Studier er ikke Torvelivet selv, men dets Spor,

Fra Torv og Hærstræde; trekantstorve.
Fra Kommuneatlas Nakskov.

Byens segl.
Plan fra Slotsholmen.

Livets slid paa vore gamle Byer, – disse mærkelige Billedbøger, hvor hver Gadelinie er som et Blad, fyldt med Skriftræk fra svundne Dage.”¹⁻²

3. Aldo

Men så kommer italieneren Aldo Rossi. Ligeså logisk og med samme rationelle stringens som Matthiessen. Der er to måder at analysere byen på, skriver han. Den ene som opfatter byen som et produkt af arkitekturens funktionelle evolution i det urbane rum, og den anden, som opfatter dens rum som et udtryk for en kollektiv erindring, der er uden forandring.

Det er den sidste han går ud fra. Man kan ikke nøjes med at studere byen historisk, skriver han. Man må lægge vægt på de permanente elementer og rumdannelser, hvis former sætter sig udover historiens individuelle handlinger. Ligesom Hugo henviser han til sproget og skriften og anfører, at betydningen af de permanente træk i byen kan sammenlignes med grammatikken og syntaksen i lingvistikken. På denne baggrund opstiller han tre skalatrin med aftagende permanens: Det oprindelige sted (*locus genesis*); monumenterne, som er formidlere af historien og endelig bygnernes urbane netværk.

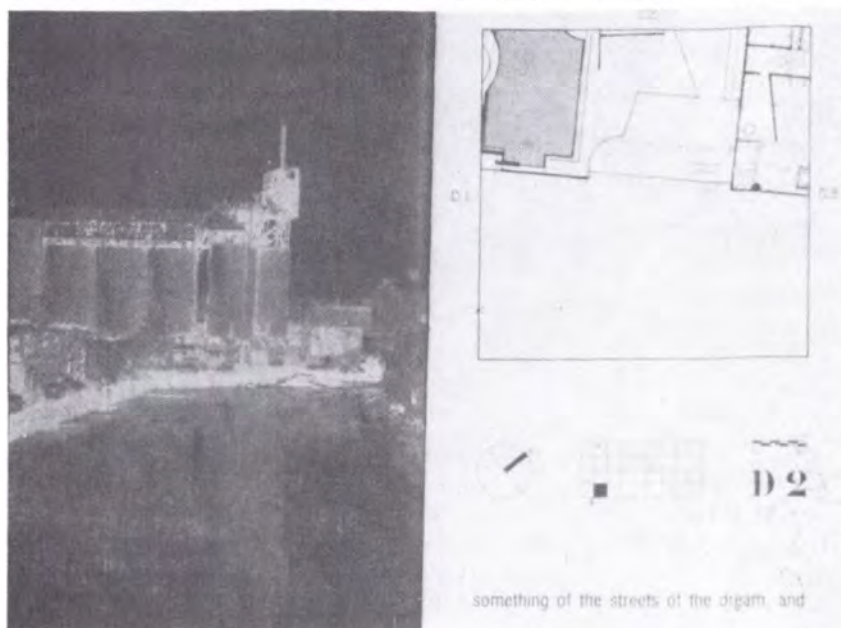
For en by som København er det oprindelige sted derfor Absalons ringmur under Christiansborg. Den dag i dag samles styret i folketingsalen, som ligger lige over det sted, hvor byen blev stadfæstet. Monumenterne på Slotsholmen formidler denne ubrudte tradition op til vore dage og påvirker ved deres struktur de omliggende gadeforløb og kvarterer i den indre by.

Vestervold kvarterets retninger referer således direkte til Tøjhusgraven og dens bygninger, som er anlagt på et tidspunkt, hvor området bestod af små holme og brakvand. Hovedstadens indfaldsveje ligger som radier i det netværk, som Steen Eiler påpeger, har lagt sig i ring efter ring om Slotsholmens kerne.

Selve Absalons borg med de tre tårne, som forlængst er borte, genser vi daglig i utallige aftryk, som et erindrings spor i byens rum.

Modsat Hugo, læser Aldo byen indefra. Den genereres ud fra sine egne lovmæssigheder. Byen er ligesom det sprog vi fødes ind i. Vi taler dansk og formår kun at ændre dets grundlæggende struktur gennem minimale kollektive forskydninger. Men disse forandringer kan ofte først erkendes gennem en efterrationalisering.

Hvor Hugo tolker byens rum som et resultat af menneskers aktive handlen, ser Aldo den som bærer af en rumlig typologi, der sætter sig igennem som en forudbestemt hændelse. Det må naturligvis give vidt forskellige vurderinger af det moderne byrum – især hvad angår de forstæder, som Hugo lukkede øjnene for.³

4. Baratloo

Mojdeh Baratloo og Clifton Balch har skrevet en lille sort bog som de kalder *Angst: Cartography*. En række fragmenterede billeder fra New York City, section 16. Området indeholder en gammel udslidt transportkanal, der kaldes Govanus. Italo Calvino's femte fortælling om de skjulte byer ledsager 36 fotografier fra industriens forladte byrum.

Fascinationen af en befriende vægtløshed ved funktionens fravær, historiens langsomme forfald og betydningens stilhed, skaber i deres tolkning en angst, som er mere vedkommende i dag, end den optimistiske kolonialisering, som den internationale arbejdsdeling påfører hverdagslivet.

Herhjemme har arkitekten Carsten Juul-Christiansen nærmet sig forstædernes industrielle tomhed i bogen *Monument og Niche*,

som et autentisk gennemgangsrum for den herskende samfundsdynamik.

Når Hugo ikke vil se ud af bilens vinduer, så er det fordi han ikke kan tolke forstæderne. Den universelle civilisation som de udtrykker gennem motorveje, industribygninger og elementernes boligblokke, kan han ikke sammenstille med den regionale identitet han finder i sit historiske kulturlandskab.

Baratloo og co. gør det modsatte. De tvinger sig ind i det rum, der efter deres mening er det mest autentiske udtryk for den moderne by. Det er netop der, hvor det kan være "hvorsomhelst".

I forsøget på at overvinde det abstrakte byrum og dets instrumentelle rationalitet, opsøger de fraværet, ophøret og den stille tomhed som en befrielse. The social space of silence, kalder den svenske geograf Gunnar Olsson denne byrummenes tavshed, som omgiver større og større dele af bybefolkningens dagligdag. Den skaber angst, som Hugo's handlen eller Aldo's hændelser ikke kan ændre på.⁴

Det vil kræve nye indsigter i det moderne rum.

...

"Hvor Fanden er vi henne?"

Gregers Algreen-Ussing

Litteratur henvisninger

1. Strejflys over Danmarks bygningskultur. Nationalmuseet 1979.
2. Torv og Hærstræde. Studier i Danmarks Byer. Hugo Matthiessen. Kbhvn. 1922.
3. The Architecture of the City. Aldo Rossi. New York 1982.
4. Angst: Cartography. Mojdeh Baratloo/ Clifton J. Balch. New York 1989.

PANELDISKUSSION

Hvad vil vi med byen og dens offentlige rum i dag og i fremtiden?

Indbudt til panelet var Arno Victor Nielsen, filosof, Kurt Sinnerup, byplanchef og Jens Rørbech, stadsingeniør. Der foreligger kun skriftlige indlæg fra de to førstnævnte.

Arno Victor Nielsens indlæg

Jeg hører at der ved præsentationen af programmet i formiddags blev rejst tvivl om hvorvidt jeg er filosof eller bare magister i filosofi. Det er jeg også selv i tvivl om. Ligesom jeg er i tvivl om hvorvidt I er arkitekter eller bare byplanlæggere. En arkitekt adskiller sig fra en vanlig byplanlægger ved at have forstand på de ting Anne Marie Rubin just omtalte som tropismer, kant-biotoper og "det rigtige sted". Hvad har en byplanlægger så forstand på? Orden! Orden for enhver pris.

Jeg vil holde mig til det, jeg har forstand på: rationalitet og rationalitetsformer, og tale til fordel for et paradigmeskifte i byplanlægningens rationalitetsform. Et sådant skifte vil være nødvendigt, hvis vore byer ikke også fremover skal være sorterings- og indespærringsmaskiner.

Vi har i dag hørt Bo Grönlund præsentere os for sociologen Tönnies' modsætningspar: Gesellschaft og Gemeinschaft, som i det store og hele svarer til Habermas' modstilling af systemverden og livsverden. Bag disse modsætningspar lurer modsætningen mellem det døde og det levende, det regulerede og det spontane, det abstrakte og det konkrete, det kolde og det varme etc. Den moderne metropol er da også ofte blevet skildret som en kæmpe livløs maskine, hvori mennesker vantrives.

Når Gregers Algreen-Ussing i sin forelæsning sætter Piranesi overfor Nolli får vi tilsvarende en modsætning mellem en sanselig, stoflig, fænomenologisk opfattelse af byen og en abstrakt, formal og teknokratisk opfattelse. Modsætningen mellem systemverden og livsverden er blevet kaldt den fysiske planlægnings hovedmodsatning. Men det ligger efter min mening i selve planlægningens væsen at tage systemverdenes parti mod livsverdenen.

Byplanlægningen, ja al planlægning har gennemløbet en historisk udvikling, som bekræfter min opfattelse. Den skamløst ærlige Le Corbusier kaldte de planlæggere der fulgte livsverdenens rationalitetsform for æsler. Samtidig afslørede han med sit feltråb, at "Vi må dræbe gaden", den inderste tendens i al planlægning på systemverdenens præmisser, nemlig at lægge øde, at tilintetgøre. Historisk har planlægningen udviklet sig til en dødbringende logik, en udryddelseslogik, sådan som det bogstaveligt kommer til udtryk når familieplanlægning klares ved at indføre fri abort.

Man dræber de individer, der kommer på tværs af uddannelse, karriere eller boligstandard.

Planlægning er erobring af tiden, og som sådan er den en lige så ukristelig aktivitet som åger eller rentetagning, der jo var forbudt til langt ind i nyere tid med det argument at tiden kan man ikke sælge, da den tilhører Gud. At planlægge er en målrettet aktivitet hen mod fremtiden. Og målet er at futurisere. En plan er en rumlig tanke som overføres til en række tidslige hændelser. Hvad der i fladens plan ("plan" kommer af planum, som betyder "flad") befinder sig overskueligt ved siden af hinanden, bliver i udførelsen forvandlet til en tidslig rækkefølge. Planlægning forvandler altså tiden til et "tidsrum", d.v.s. den rumliggør tiden, dræber tiden.

Planlægning er praktiseret ordenstænkning og som sådan beslægtet med andre former for beregnende ordenstænkning, hvis inderste mål er at komme det uforudsigelige i forkøbet. Engang var orden noget gudegivet, som kunne iagttages og diagnosticeres. Siden forsøgte man at beregne, d.v.s. forudsige at noget ville indtræffe. I vor tid er man ikke tilfreds med mindre man kan forhindre det uønskede i at indtræffe. Der er en verden til forskel på om man ordner med henblik på at noget skal kunne ske, eller man ordner med henblik på at noget ikke må ske. Det første er planlægning for livet, det andet er planlægning mod livet. Den dødbringende planlægning eliminerer simpelthen mulighedsbetingelserne. Hvis man eksempelvis vil forhindre mange mennesker i at slå sig ned et bestemt sted, kan man gøre det ved enten at skabe andre tiltrækkende steder, eller man kan ødelægge stedet ved at omlægge pladsen, fjerne bænke og andre opholdsfaciliteter og fylde ud med beplantninger og udsmykningskunst.

Det dødbringende planlægningsparadigme kaldte sociologen Theodor Geiger på det femtende danske byplanmøde i 1948 for "programmatisk planlægning". Som led i en kritik af byplanlæggerne, især Mumford, opregnede Geiger tre typer planlægning: korrektiv kontrol, prognostisk planlægning og programmatisk planlægning. Den "korrektive kontrol" består blot i at opstille nogle rammer, og så lade udviklingen gå sin skæve gang. Den "prognostiske planlægning" rydder med Geigers egne ord vejen for den naturlige vækst. Den "programmatisk planlægning", som vi også kan kalde profylaktisk planlægning, betegnede han som manipulativ, autoritær og fascistisk. Han kaldte den også en "grafisk ideologi", idet tegnebrættet her erstatter eller påtvinges virkeligheden.

Det planlægningsparadigme jeg vil slå til lyd for her skal etablere rammerne for at noget kan ske. Det indebærer et forbud mod præventive foranstaltninger. Et forbud mod den form for logik, som først er stillet tilfreds, når intet mere kan ske. Først når et byrum befolkes, tages i besiddelse af dem det appellerer til, er det

sat i værk. Ikke desto mindre eksisterer der sikkert planlæggere som mener at offentlige rum præsenterer sig bedst uden mennesker. Man kan ikke forudberegne om et byrum vil blive et værk eller bare en død form. Men der findes mennesker med en slags absolut gehør for rum, folk med en udviklet rumfølelse, rumkunstnere eller arkitekter kunne vi kalde dem. Det var dem jeg havde i tankerne da jeg indledningsvis spurgte om I er arkitekter eller bare byplanlæggere.

Kurt Sinnerups indlæg

Igennem de senere år har såvel storbyen, som vore gamle købstæder, oplevet en renæssance og samtidigt er udformning og anvendelse af byernes offentlige og halvoffentlige rum kommet i focus.

I Køge har bymiljøet været i centrum i mange år. 15 – 20 års arbejde med facade- og skilteregler bærer nu frugt. Resultaterne er synlige for enhver. Arbejdet med byens huse har udviklet sig fra regelstyring og myndighedsbehandling til rådgivning af ivrige husejere og butiksindehavere, som næsten ikke kan få det fint nok.

I Køge står man i de kommende år overfor at skulle forny kloaknettet i mange af de gamle gader. Det giver en enestående chance for at genskabe eller nyforme gader og pladser, så de igen kan danne grundlag for et byliv, som ikke entydigt foregår på bilernes og parkeringspladsernes vilkår.

En forudsætning herfor er selvsagt, at det planlægningsmæssige grundlag er til stede. Trafikskabende og parkeringspladskrævende funktioner kan dårligt eller slet ikke forenes med den slags byliv som pludselig efterspørges overalt.

Interessen for byernes miljø og forståelsen for bymiljøets betydning for byens anseelse både i den nationale og i den internationale konkurrence om investeringer, giver grundlag for optimisme for vores arbejde med byernes offentlige rum i de kommende år.

DELTAGERLISTE

Magrete Beck, arkitekt, Københavns Kommune.
Karin Bergdahl, arkitekt, kandidatstip. KA.
Nan Dahlkild lektor, Danmarks Biblioteksskole.
Jan Gehl, lektor, arkitekt, KA.
Martin Hartung, journalist.
Steen Holmgren, arkitekt, lektor, KA.
Niels Hurup, arkitekt, Sven Allan Jensens tegnestue.
Ole Hyldtoft, lektor, KU.
Lotte Jensen, licentiatstud., Institut for Statskundskab.
Lisbet Balslev Jørgensen, mag.art., Kunstakademiets Bibliotek.
Tim Knudsen, lektor, Institut for Statskundskab.
Annette Kristensen, arkitekt, Helsingør Kommune.
Otto Käsner, stadsarkitekt, København.
Kai Lemberg, professor, RUC.
Annemarie Lund, redaktør, Landskab.
Hans Mammen, professor, Arkitektskolen Aarhus.
Karen Monnet, stud. ark., KA.
Jens Monrad Hansen, sociolog, Sven Allan Jensens tegnestue.
Erik Munk, landinspektør, Skov- og Naturstyrelsen.
Johannes Møllgaard, mag. art., KU.
Viggo Møller-Jensen, arkitekt, professor, KA.
Johan Mårtelius, arkitekt, KTH, Stockholm.
Henrik Nielsen, arkitekt, Ballerup Kommune.
Anders K. Petersen, stud. arch., KA.
Anne Marie Rubin, arkitekt, professor, AUC.
Thomas Riis, dr. phil., Dansk komité for Byhistorie.
Jens Rørbech, stadsingeniør, Københavns Kommune.
Jens Schjerup Hansen, sociolog, SBI.
Lone Schock, byplanchef, Ballerup Kommune.
Hans Hartvig Skaarup, arkitekt.
Poul Erik Skriver, arkitekt.
Knud Svensson, arkitekt, byplanchef, Frederiksberg Kommune.
Jesper Termansen, arkitekt..
Hannelene Toft Jensen, cand. mag., Planstyrelsen.
Poul Tuxen, lic. arch., museumsleder, Herning kunstmuseum.
Marie-Anne Weber, arkitekt, Frederiksborg Amt.
Niels Østergård, vicedirektør, Planstyrelsen.

Byplanhistorisk udvalg

Kirsten Andersen, arkitekt.
Vibeke Dalgas, arkitekt, professor, LTH.
Bo Grönlund, arkitekt, KA.
Edmund Hansen, arkitekt.
Jesper Harvest, arkitekt.
Sven Allan Jensen, arkitekt.
Elith Juul Møller, arkitekt.
Hugo Marcussen, arkitekt.
Stefan Ott, arkitekt, professor, DTH.
Poul Strømstad, museumsinspektør.

